परिच्छेद एक
शोधपरिचय

१.१ पृष्ठभूमि

कुनै दुई पक्षबीच सन्देशको आदान प्रदान सञ्चारद्वारा गरिन्छ । सञ्चारलाई भाषिक र गैरभाषिक गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको पाइन्छ । गैरभाषिक सञ्चारभन्दा भाषिक सञ्चार बढी प्रभावकारी हुने कुरामा कुनै दुई मत छैन । भाषा मानिसका अनुभव र अनुभूतिको सम्प्रेषणका निम्ति प्रयोग गरिने सशक्त माध्यम हो । यसले व्यक्ति र समाजलाई समय शृङ्खलासँग जोड्ने सेतुको काम गर्दछ । सारा मानवीय व्यवहारको अभिव्यक्तिको ध्वन्यात्मक माध्यम पनि भाषा हो । मानव शास्त्रीहरू भाषालाई मानव संस्कृतिको विशिष्ट रूप मान्दछन् । भाषाको आत्मा संस्कृति हो र संस्कृतिले भाषालाई जन्माएको हो भन्दछन् । तर समाज शास्त्रीहरू चाहिं भाषालाई समाजका सदस्यहरूको अन्तर्क्रिया मान्दछन् । उनीहरूका अनुसार भाषाको कार्य, प्रयोजन र सार्थकता अन्तर्क्रियामा अडेको हुन्छ र भाषिक विकासको कारण पनि यही आवश्यकताबाट निर्धारण भएको हुन्छ । भाषा विचार विनिमयको त्यस्तो सशक्त माध्यम हो, जसको स्रष्टा पनि र भोक्ता पनि मानव समाज आफैं हुन्छ । साहित्य शास्त्रीहरू भाषालाई कलात्मक माध्यम मान्दछन् भने दर्शन शास्त्रीहरू विचार व्यक्त गर्ने ध्वनि माध्यम मान्दछन् । भूगोल शास्त्रीहरू भाषालाई भू-प्रकृतिको सङ्केतक त□व मान्दछन् र मनोवैज्ञानिकहरू मनोविम्बको मूर्त रूप मान्दछन् । जे होस्, भाषा मानवीय स्वस्थ उच्चारण अवयवहरूबाट निःसृत मानवीय अभिव्यक्ति हो ।

भाषाको प्रयोग व्यवहार मानव समुदायमा मानव समाजको कुनै न कुनै सामाजिक समूहद्वारा गरिन्छ । मानव सामाजिक प्राणी भएकाले र भाषा मानव मात्रको पेवा भएकोले भाषा र समाज अन्योन्याश्रित हुन्छन् । समाजले निश्चित भू-भाग ओगटेको हुन्छ र त्यसको अस्तित्व खास समयावधिसम्म परिसीमन रहेको हुन्छ । जाति, धर्म, राजनीति, संस्कृति, वंश, भाषा आदिले समाजको निर्धारण गर्दछ । भाषाका आधारमा

निर्मित समाजलाई भाषिक समाज भनिन्छ । समाज निर्धारक त□वहरूले भाषालाई पनि प्रभावित गर्दछन् । एउटै समुदायमा विविध भाषाहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ, अर्थात् समुदायमा भिन्न-भिन्न भाषिक पृष्ठभूमि भएका मान्छेहरूको बसोवास रहेको पाइन्छ । त्यही समाजको एक अंश विद्यालय हो । जहाँ ती विविध खाले बालबालिकाहरू पठनपाठन गर्दछन् । यसकारण समाजले भाषा सिकाइमा मह□वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । एउटै भाषामा पनि उमेर, लिङ्ग, जातजाति, पेसा, धर्म, वर्ग आदिका आधारमा फरक पन पाइन्छ । सामाजिक भाषा विज्ञान भाषाको समाजपरक अध्ययन हो । समाजविना भाषाको अध्ययन अपूर्ण हुन्छ । अर्थात् समाजविना भाषाको अस्तित्व नै रहँदैन भने समाजको परिवर्धनसँगै भाषाको पनि विकास हुँदै जान्छ ।

१.२ अनुसन्धान प्रश्न

भनिन्छ, समस्या आविष्कारको जननी हो । शोध कार्यमा शोधशीर्षक नै समस्या रहेको हुन्छ । समस्याकै केन्द्रीयतामा अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गरिन्छ । समस्याले नै अनुसन्धानको लागि मार्ग प्रशस्त गर्दछ भने अनुसन्धानको क्षेत्र परिसीमन पनि समस्याले नै गर्दछ ।

राष्ट्र सङ्घीय लोकतन्त्र/गणतन्त्रमा गइरहेको समसामयिक परिवेशमा विभिन्न सङ्घहरूको विभाजन गर्ने आधार मध्ये भाषा पनि एक प्रमुख आधार हो । देश विभिन्न सङ्घमा विभक्त भइरहेको अवस्था र समाजका गरिब, उत्पीडित, शोषित, दमित, हेपाहा, चेपाहा, पछाडि पारिएका तथा त्यस अवस्थामा रहेका जनताहरूले समावेशीकरणको मुद्दा उठाइराखेको र जातीय, भाषिक, वर्गीय, लैङ्गिक हक अधिकार सुरक्षित गर्न खोजिरहेको अवस्थामा समाज भाषा वैज्ञानिक अध्ययन एक समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ । त्यस अवस्थामा समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण गर्ने सरकारी योजना सह्रानीय देखिए पनि कार्य अपेक्षाकृत ढङ्गले अगाडि बढ्न सकेको देखिँदैन । जसले गर्दा समस्या समस्याकै रूपमा रहेको देखिन्छ । एकातिर सङ्घीय राज्यहरूको सम्पर्क भाषा, सरकारी कामकाजको भाषा, शैक्षिक भाषा, धार्मिक तथा सांस्कृतिक

भाषा निर्धारण गर्न समस्या देखिएको छ भने अर्कातिर ज्ञान विज्ञानको विस्फोट भई विश्वलाई एउटा कम्प्युटरभित्र सीमित गरिसकेको वर्तमान अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको आवश्यकता र फैलावटले मातृभाषा प्रतिको झुकाब विस्तारै कम हुँदै गएको स्थिति पनि पाइन्छ । जसले गर्दा हाम्रो संस्कृति, मौलिकता, पहिचान धरापमा पर्ने सम्भावना बढ्दै गएको देखिन्छ । यस सन्दर्भमा समाज भाषिक अध्ययन समस्याको रूपमा देखिएको छ ।

विद्यालय समाजकै एक भाग भएकाले एउटै कक्षा कोठामा विविध भाषिक पृष्ठभूमि, जातजाति, उमेर, वर्ग, लिङ्ग, धर्मका विद्यार्थीहरूको सहभागिता रहेको पाइन्छ । जसले शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रिया एवम् भाषा सिकाइमा प्रत्यक्ष-परोक्ष प्रभाव पार्दछ । ती विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाउनु र त्यसले भाषा सिकाइमा पार्ने प्रभाव यहाँ समस्याका रूपमा उभिएको छ । बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक, तथा भौगोलिक विविधता रहेको हाम्रो देश नेपालमा विद्यालय र कक्षा कोठाको समाज भाषिक अध्ययन हुन नसक्नु एकातिर समस्या देखिन्छ भने अर्कातिर विविध मातृभाषाहरूको समाज भाषिक अध्ययन हुन नसक्नु समस्याका रूपमा रहेको पाइन्छ । त्यसैले कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन समस्याका रूपमा राखिनु समीचीन देखिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनका निम्न लिखित समस्याहरू रहेका छन् :

१) कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति के कस्तो छ ?

२) समाज भाषिक स्थितिले शिक्षक विद्यार्थीको अन्तर्क्रियामा के-कस्तो असर पारेको छ ?

३) समाज भाषिक स्थितिले भाषा सिकाइमा के-कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

१.३ शोधका उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनका निम्न लिखित उद्देश्यहरू रहेका छन्:

१) कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाउनु,

२) समाज भाषिक स्थितिका आधारमा शिक्षक-विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको विश्लेषण गर्नु,

३) समाज भाषिक स्थितिले भाषा सिकाइमा परेको प्रभाव निर्क्योल गर्नु ।

१.४ अध्ययन विधि

अनुसन्धेय समस्यालाई आधार बनाएर उद्देश्यहरूको निरूपण गरिसकेपछि अनुसन्धान कार्यलाई निर्दिष्ट गन्तव्यमा पुऱ्याउन विभिन्न किसिमका तौरतरिकाहरूको आवश्यकता पर्दछ । समस्याहरूको सम्यक् मन्थन गरी निष्कर्षमा पुग्ने योजनाबद्ध अनुसन्धान प्रक्रियालाई अनुसन्धान विधि भनिन्छ । यस अन्तर्गत अध्ययन विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार र तथ्य सङ्कलन विधिबारे स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिन्छ ।

१. सामग्रीका स्रोतहरू

प्रस्तुत अध्ययनको लागि प्राथमिक र गौण सामग्रीको प्रयोग गरिएको छ ।

(क) प्राथमिक सामग्री

प्रस्तुत शोधकार्य कञ्चनपुर जिल्ला स्थित विद्यालयका कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीको समाज भाषिक अध्ययन भएकाले आवश्यक तथ्य सङ्कलन गर्न सोही जिल्लाका विद्यालयहरूलाई प्राथमिक स्रोत सामग्री बनाइएको छ । शोधकर्ता, विद्यालयमा स्वयम् उपस्थित भएर विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाइएको छ । जसका लागि 'समाज भाषिक स्थिति विवरण फाराम' लाई मुख्य स्रोत सामग्री मानिएको छ । उक्त फाराम शोधकर्ता स्वयम्द्वारा विद्यार्थीको अन्तर्वार्ता लिएर भरिएको छ । त्यसै फारामलाई आधार बनाएर प्रत्येक विद्यालयबाट विद्यार्थीको नमुना छनोट गरिएको छ । कक्षा अवलोकन फाराम तथा प्रश्नपत्रको प्रयोग गरी शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रिया र विद्यार्थीको भाषिक उपलब्धि पत्ता लगाइएको छ ।

(ख) गौण सामग्री

समाज भाषिक अध्ययनसँग सामीप्य राख्ने पाठ्य पुस्तकहरू, सन्दर्भ पुस्तकहरू शब्दकोशहरू, कार्यपत्र, लेख, प्रकाशित अप्रकाशित शोधपत्रहरू, पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित सम्बन्धित लेख रचनाहरूलाई गौण सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

२. अध्ययन ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणाको निर्माण तथा पूर्वकार्यको समीक्षाका लागि पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाउन सर्वेक्षण विधि, नमुना छनोट विधि अन्तर्गत असम्भावना नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा निश्चित क्षेत्रलाई तोकिएको हुनाले क्षेत्रीय अध्ययन विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ । भाषा सिकाइमा परेको प्रभाव निर्क्योल गर्न प्रयोगात्मक विधिको पनि प्रयोग गरिएको छ ।

३. जनसङ्ख्या र नमुना

प्रस्तुत अध्ययनका लागि निर्धारित जनसङ्ख्या कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीलाई लिइएको छ । उक्त जिल्लाका सम्पूर्ण विद्यालयका कक्षा सातमा अध्ययनरत सम्पूर्ण विद्यार्थीहरूको अध्ययन सम्भव नभएकाले ती मध्ये आठ ओटा विद्यालय अन्तर्गत कक्षा सातका सम्पूर्ण विद्यार्थी मध्ये ४०/४० जना विद्यार्थीहरू गरी कुल जम्मा ३२० जना विद्यार्थीलाई नमुनाका रूपमा उपयोग गरिएको छ । प्रत्येक विद्यालयका ४०/४० जना समाज भाषिक विद्यार्थीहरू मध्ये १०/१० जना छनोट गरी जम्मा ८० जना विद्यार्थीको भाषिक उपलब्धि परीक्षण गरिएको छ । जम्मा ८० जना मध्ये ३० जना विद्यार्थीको कक्षा अवलोकन फाराम भरिएको छ । जम्मा ६ जना शिक्षकहरूको पनि कक्षा अवलोकन फाराम भरिएको छ ।

४. व्याख्या विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

प्राथमिक स्रोत तथा गौण स्रोतबाट तथ्य सङ्कलन गरिसकेपछि वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधि अपनाई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । व्याख्या विश्लेषणलाई वस्तुगत एवम् वैज्ञानिक बनाउन विभिन्न तालिकाहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । सँगसँगै आरेखको पनि उपयोग गरिएको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

प्रत्येक अध्ययन अनुसन्धानको आ-आफ्नै औचित्य र अर्थ रहेको हुन्छ । कुनै निश्चित क्षेत्रको विषयलाई खास-खास समस्यामा केन्द्रित भएर उद्देश्य बमोजिम ती समस्याको समाधान गर्न अध्ययन अनुसन्धान गरिने भएकाले अध्ययनको मह□व रहने गर्दछ । औचित्यविनाको कार्य अर्थहीन हुने भएकाले प्रत्येक निर्दिष्ट शोधकार्यको आ-आफ्नै महŒव रहेको हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यको पनि आफ्नै किसिमको महŒव रहेको छ ।

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक एवम् भौगोलिक विविधता रहेको मुलुक हो । हिमाल, पहाड र तराईमा विभाजित भू-बनोट मध्ये अझ बढी विविधता तराई क्षेत्रमा पाइन्छ । त्यसमा पनि कञ्चनपुर, कैलाली, बाँके, बर्दिया नयाँ मुलुकका रूपमा चिनिन्छन् । यसकारण उक्त जिल्लाहरूमा बसोवास धेरै पछि मात्र भएको पाइन्छ । जसले गर्दा जातीय, धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक विविधता तुलनात्मक रूपमा बढी पाइनु स्वाभाविक ठानिन्छ । विविधताले भरिपूर्ण समुदायमा स्थापित विद्यालयहरू पनि उपर्युक्त विविधताले भरिएका हुन्छन् । सबै विविधताहरूका आधारमा अलग-अलग रूपमा शिक्षा प्रदान गर्न असम्भवप्रायः हुन्छ । पाठ्यक्रम निर्माण, पाठ्य पुस्तक निर्माण, बहुभाषिक शिक्षकको अभाव आदिका कारण अलग-अलग रूपमा प्राथमिक शिक्षा पनि दिन नसकिरहेको अवस्था विद्यमान छ । यस्तो परिस्थितिमा समाज भाषिक अध्ययनले शिक्षण विधि तथा कार्यकलापहरूमा विविधता ल्याउन सहयोग गर्दछ । नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीलाई बढी ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने अवस्थाको सिर्जना समाज भाषिक अध्ययनले गर्दछ । जसले गर्दा समाज भाषिक स्थितिले भाषा सिकाइमा पर्ने प्रभाव कम गर्न सकियोस् । यसर्थ शिक्षक, विद्यार्थी तथा शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पक्षलाई प्रस्तुत अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने विश्वास गरिन्छ । खास गरेर भाषा शिक्षकले उपर्युक्त विविधतालाई ख्याल गरी सम्पूर्ण विद्यार्थी माथि समदृष्टि राखेर भाषा शिक्षण गर्न यस अध्ययनले सहयोग गर्ने विश्वास गरिन्छ ।

देश सङ्घीय गणतन्त्र/लोकतन्त्र व्यवस्थामा जाने लगभग पक्का पक्की भएको समसामयिक परिस्थितिमा राष्ट्रलाई विभिन्न सङ्घमा विभाजन गर्ने आधार मध्ये भाषा

मह□वपूर्ण आधार रहन्छ । सङ्घीय राज्यको मातृभाषा, सम्पर्क भाषा, सरकारी कामकाजको भाषा, शैक्षिक भाषा कुन हुने भन्ने समस्याहरू समाधानका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग त्रि.वि.लाई जिम्मा दिएको छ । भाषिक सर्वेक्षणको पहिलो चरणको लागि सर्वेक्षण प्रस्ताव मस्यौदा समितिले ७ बर्से योजना अगि सारेको छ । उक्त अध्ययन सर्वेक्षणलाई पनि प्रस्तुत अध्ययनले धेरथोर सहयोग पुऱ्याउने छ, यद्यपि प्रस्तुत अध्ययन कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन हो ।

अध्ययन अनुसन्धान निरन्तर भइरहने कार्य हो । भाषा भाषिकाहरूको समाज भाषिक अध्ययन, सरकारी/सामुदायिक विद्यालयको समाज भाषिक अध्ययन, निजी विद्यालयको समाज भाषिक अध्ययन तथा कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन गर्ने शोधार्थीका लागि पनि प्रस्तुत अध्ययन मार्गदर्शक बन्न सक्नेछ । उपर्युक्त औचित्यका बाबजुद प्रस्तुत अध्ययनले शिक्षक प्रशिक्षकहरूलाई पनि सहयोग गर्नेछ भन्ने विश्वास गरिन्छ ।

१.६ सीमाङ्कन

शोधकार्य एउटा जटिल, कष्टसाध्य, श्रमसाध्य एवम् चुनौतीपूर्ण कार्य हो । सर्वप्राचीन इतिहास पुराण तथा अर्वाचीन विज्ञान र प्रविधिद्वारा विकसित सम्पूर्ण विषयवस्तु शोधका लागि उपयोगी हुन्छन् । ती विषयवस्तुको अध्ययन सीमित समय सीमाभित्र नेतीधोती गर्न असम्भव हुन्छ । अझ उपाधिको प्रयोजनका लागि गरिने शोध कार्यले अनुसन्धेय समस्याको साङ्गोपाङ्ग अध्ययन गर्न गाह्रो हुन्छ । यसकारण शोधशीर्षकको क्षेत्रलाई परिसीमन गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यलाई निम्नानुसार परिसीमन गरिएको छ -

१) प्रस्तुत अध्ययन कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक अध्ययनसँग मात्र सीमित रहेको छ ।

२) उक्त अध्ययन सोही जिल्लाका कुनै ८ ओटा विद्यालयका कक्षा ७ मा अध्ययनरत ४०/४० जना गरी जम्मा ३२० जना विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थितिमा सीमित रहेको छ ।

३)	कक्षा कोठाभित्र हुने शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको अध्ययनसँग मात्र सीमित रहेको छ ।

४)	समाज भाषिक स्थितिले भाषा सिकाइमा पार्ने प्रभाव अन्तर्गत भाषिक उपलब्धि मूल्याङ्कनमा मात्र सीमित रहेको छ ।

५)	भाषिक उपलब्धि जम्मा आठ वटा विद्यालयका ३२० जना मध्ये प्रत्येक विद्यालयका १०/१० जना विद्यार्थी गरी जम्मा ८० जना विद्यार्थीमा सीमित रहेको छ ।

१.७ शोधपत्रको रूपरेखा

परिच्छेद एक : शोधपरिचय

परिच्छेद दुई : समाज भाषा विज्ञानको परिचय र सैद्धान्तिक आधारहरू

परिच्छेद तीन : पूर्वकार्यको समीक्षा

परिच्छेद चार : कञ्चनपुर जिल्लाको समाज भाषिक स्थिति

परिच्छेद पाँच : कञ्चनपुर जिल्लाका विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति

परिच्छेद छ : कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक अध्ययन

परिच्छेद सात : उपसंहार

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

शोधसार

व्यक्तिवृत्त

परिच्छेद दुई

समाज भाषा विज्ञानको परिचय र सैद्धान्तिक आधारहरु

२.१ परिचय

"भाषा यादृच्छिक वाक् प्रतीकको त्यो व्यवस्था हो, जसका माध्यमबाट मानव समुदाय परस्पर व्यवहार गर्दछ" (द्विवेदी १९९३, २७) ।

सामाजिक भाषा विज्ञान प्रायोगिक भाषा विज्ञानका विभिन्न शाखाहरू मध्येको एउटा शाखा हो । भाषा सामाजिक वस्तु हो, जुन मानवीय स्वस्थ उच्चारण अवयवद्वारा उच्चरित हुन्छ । भाषाको अध्ययन सामान्य भाषा विज्ञान अन्तर्गत गरिन्छ, जसमा भाषाको संरचनाको अध्ययन हुन्छ । सामाजिक भाषा विज्ञानले भाषाको प्रयोग पक्षको अध्ययन गर्दछ । भाषा समाजमा प्रयोग हुन्छ, समाज भाषामा बाँचेको हुन्छ । यसकारण भाषाको सामाजिक पक्षको अध्ययन समाज भाषा विज्ञान हो । अर्थात् सामाजिक दृष्टिले भाषाको अध्ययन समाज भाषा विज्ञान हो । यसमा भाषाको प्रयोग पक्षको अध्ययन गरिन्छ । भाषा समाजमा के-कस्ता सन्दर्भमा के-कसरी प्रयोग व्यवहारमा आएको हुन्छ र त्यसले के कस्ता कोडहरूको प्रयोग गर्दछ, त्यसको अध्ययन समाज भाषा विज्ञानमा गरिन्छ । सन्दर्भ सापेक्ष र समाज सापेक्ष अध्ययन गरिनु समाज भाषा विज्ञानको मह□वपूर्ण पक्ष हो ।

संरचनाका आधारमा समाज भाषा विज्ञान समाज, भाषा र विज्ञानको समष्टि रूप हो । समाज विभिन्न व्यक्ति, उमेर, जातजाति, लिङ्ग, धर्म, वर्ग, पेसा, शिक्षा, भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा निर्मित हुन्छ । भाषा समाजमा आफ्ना अनुभव, विचार, अभिव्यक्ति, धारणा अभिव्यक्त गर्ने संचारको प्रभावशाली माध्यम हो । यही प्रभावकारी माध्यमलाई समाजसँग जोडेर गरिने भाषाको वैज्ञानिक अध्ययनलाई समष्टिमा समाज भाषा विज्ञान भनिएको हो । समाज निर्धारक उपर्युक्त विविध त□वहरूद्वारा भाषा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित रहेको हुन्छ । बालक, युवा तथा वृद्धले प्रयोग गर्ने भाषा, विभिन्न जात जातिले प्रयोग गर्ने भाषा अर्थात् जाति भाषिक स्थिति, धर्मका आधारमा

भाषामा विविधता, लिङ्गका आधारमा प्रयोग हुने भाषिक कोडहरू, पेसा तथा शैक्षिक स्थिति एवम् प्रकारले भाषा प्रयोगमा विविधता रहेको हुन्छ । यिनै पक्षहरूले भाषाको सामाजिक स्थिति निर्धारण गरेको हुन्छ ।

समाज भाषा विज्ञान अन्तर्गत भाषिक समुदाय, भाषा र सामाजिक सम्पर्क, भाषिक तथा सांस्कृतिक सापेक्षता, समाजको प्रकृति र भाषाको त्यसमा प्रयोग, भाषिक भेद, भाषाद्वैत, पिजिन र क्रिओल, द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकता, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण, भाषा योजना आदिको अध्ययन गरिन्छ । जसले भाषाको सैद्धान्तिक स्वरूपको व्यावहारिक एवम् सान्दर्भिक प्रयोग सापेक्ष अध्ययन गरेर भाषाको पूर्ण व्याख्या विश्लेष्ण गर्न सघाउँछ । समाज भाषा विज्ञानलाई निम्न लिखित परिभाषाद्वारा पनि स्पष्ट गर्न सकिन्छ :

‘निश्चित प्रयोजनका निम्ति प्रतिबद्ध मानिसहरूको समूह नै समाज हो भने तिनीहरूले जे बोल्दछन्, त्यो भाषा हो’ (वार्डहाउ, २०००) ।

‘भाषालाई सामाजिक र सांस्कृतिक सन्दर्भमा हेर्ने भाषा विज्ञानको एउटा शाखा नै समाज भाषा विज्ञान हो’ (हड्सन, १९९९) ।

‘समाज भाषा विज्ञान सामाजिक संरचना र भाषिक संरचना बीचको सह-सम्बन्ध पत्ता लगाउने र प्रयोगमा उत्पन्न हुने परिवर्तनलाई पर्यवेक्षण गर्ने प्रयास हो’ (गुम्पर्ज, १९८२) ।

‘सामाजिक भाषा विज्ञान भाषाको संरचनालाई र सञ्चारमा भाषाले कसरी कार्य गर्दछ भन्ने कुरालाई अझ राम्ररी बुझ्ने लक्ष्य अनुरूप समाज र भाषा बीचको सम्बन्धको खोजीसँग सम्बन्धित छ’ (वार्डफ, १९८६) ।

‘भाषाको समाजपरक अध्ययनलाई सामाजिक भाषा विज्ञान भनिन्छ’ (हेमाङ्गराज अधिकारी, २०६५) ।

‘कुनै पनि भाषाको सैद्धान्तिक धारणाहरू समकालीन समाजमा के कस्ता रूपमा प्रयोग भइरहेको छ भन्ने कुराको अध्ययन सामाजिक भाषा विज्ञान अन्तर्गत गरिन्छ’ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६०) ।

अतः समाज भाषा विज्ञान सम्बन्धी व्याख्या एवम् परिभाषाहरूलाई केलाउँदा भाषाको सैद्धान्तिक स्वरूपलाई सामाजिक अन्तर्क्रिया एवम् सम्प्रेषणका आधारमा प्रयोग सापेक्ष अध्ययन समाज भाषा विज्ञान हो भन्न सकिन्छ। सामाजिक स्वरूपले भाषिक प्रयोगमा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्ने गर्दछ। त्यसको अध्ययन समाज भाषा विज्ञानले गर्दछ।

२.२ समाज भाषा विज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

समयको परिवर्तनसँगै भाषिक अनुसन्धानले भाषाको अध्ययनमा नयाँ आयाम थप्दै जाँदा संरचना र व्यावहारिक पक्षलाई क्रमशः सैद्धान्तिक र व्यावहारिक गरी दुई पक्षमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ । जस अन्तर्गत सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन पूर्वीय भूमिमा इ.पू. १५०० तिर तथा पाश्चात्य जगत्मा इ.पू. ४०० तिर भएको देखिन्छ । त्यसै क्रममा स्वीस विद्वान् फर्डिनान्ड डी ससुरका व्याख्यानलाई उनका शिष्यहरूले सङ्कलन गरी सन् १९१५ मा कोर्स डी लिङ्ग्विस्टिक जनरल (भाषा विज्ञानको पाठ्य पुस्तक) भन्ने पुस्तक प्रकाशित गरेपछि आधुनिक भाषा विज्ञानको जन्मभयो (यादव र रेग्मी, २०५८ : ४४) । आधुनिक भाषा विज्ञानले चाहिँ भाषाको कथ्य रूपको अध्ययनमा विशेष ध्यान दिन थाल्यो । फलस्वरूप भाषाहरूको ध्वनि वैज्ञानिक अध्ययनमा जोड दिइयो । हेनरी स्विटले १८९९ मा 'अ प्राक्टिकल स्टडी अफ ल्याङ्ग्वेज' भन्ने पुस्तक प्रकाशित गरेपछि प्रायोगिक भाषा विज्ञानको जन्म भएको हो (अधिकारी, २०६५ : १००)। प्रायोगिक भाषा विज्ञान शब्द सर्वप्रथम प्रयोग भने लक हार्टको 'वर्ड इकोनोमी एन एस्से इन् अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स' नामक कृतिमा सन् १९३१ मा मात्रै भएको भेटिन्छ (ढुङ्गाना, २०६५ : १)।

सन् १९६० को दशकदेखि समाज भाषा विज्ञानको अध्ययन अनुसन्धानमा प्रायोगिक भाषाविद्हरूले निरन्तर रुचि लिएको देखिन्छ । चम्स्कीको स्वतन्त्र भाषा विज्ञानको प्रतिक्रिया स्वरूप यो रुचि बढेको हो । सन् १९३४ मा जर्ज मिडले 'माइन्ड, सेल्फ एन्ड सोसाइटी' (सिकागो) मा भाषालाई सामाजिक नियन्त्रणको साधन माने । सन् १९४९ मा ए.अ. लिन्डस्मिथ र एल.एल. स्टाउसद्वारा लिखित सामाजिक मनोविज्ञानमा

भाषाचारको मनोवैज्ञानिक भूमिकाका साथसाथै सामाजिक व्यवहारहरूको पनि व्याख्या गरिएको छ । सन् १९५२ मा युजिन हार्टले र रुथ हार्टलेको 'फन्डामेन्टल अफ सोसियल साइकोलोजी' नामक बृहत् ग्रन्थ प्रकाशित भयो । जसमा सामाजिक र मनोवैज्ञानिक भाषा विज्ञानका विभिन्न सैद्धान्तिक तथा आधारभूत पक्षहरूको व्यापक वर्णन गरिएको छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६४ : ७८) । युरोपमा भाषाप्रति सामाजिक दृष्टिकोणको प्रथम, स्पष्ट एवम् वैज्ञानिक वर्णन ससुरबाट प्रारम्भ भयो । जोसेफ वेन्द्रियोद्वारा प्रस्तुत 'ल लांग' (१९२०) यस विषयको धेरै उपयोगी कृति हो । सन् १९४१ मा डब्ल्यु. एल. वार्नर र पी.एस. लुण्टको 'द सोसियल लाइफ अफ अ मोडर्न कम्युनिटी' ग्रन्थले 'यान्की' सहरका विभिन्न सामूहिक बोलीहरूको सर्वोत्तम सर्वेक्षण गऱ्यो । सन् १९५१ मा सिकागो विश्व विद्यालयका प्राध्यापक एल्सिन डेविसले आफ्ना केही सहयोगीहरू मिलेर सामाजिक परिप्रेक्ष्यमा 'इन्टेलीजेन्स एन्ड कल्चरल डिफरेन्सेस' का क्षेत्रमा अध्ययन गरे (ऐजन) ।

जे.ए. फिसम्यानको 'ल्याङ्ग्वेज लोयाल्टी इन् द युनाइटेड स्टेट्स' (सन् १९६६) व्यक्ति बोली र सामाजिक अध्ययन दुवै दृष्टिले मह□वपूर्ण मानिन्छ । फिसम्यानले सामाजिक भाषा विज्ञानमा आधारित भएर सन् १९७० मा 'रिडिङ इन् द सोसियोलोजी अफ ल्याङ्ग्वेज' सङ्कलन गरी प्रकाशित गरे । यसपछि फेरि फिसम्यानले 'एडभान्सेस इन् द सोसियोलोजी अफ ल्याङ्ग्वेज (२ भोलुम)' सन् १९७०-७३ मा प्रकाशित गरे । यसमा भाषाको सामाजिक अध्ययनको प्रगति सम्बन्धी सैद्धान्तिक र प्रायोगिक दुवै प्रकारका सामग्रीहरू समावेश छन् । सामाजिक भाषा विज्ञानको मह□वपूर्ण पक्ष द्विभाषिकताको क्षेत्रमा अघि बढ्ने भाषाविद्हरूमा फिसम्यान, लुइस, जे.आर. रफिल्ड, जे रुविन आदि उल्लेख्य छन् । यसै गरी पी.जे. टुडविलका सोसियोलिङ्ग्विस्टिक (१९७५) र द सोसियल डिफरेन्सियल अफ इङ्लिस इन् नर्विच (१९७४) सामाजिक भाषा विज्ञानका क्षेत्रमा मह□वपूर्ण मानिएका सामग्री हुन् (ऐजन) ।

डेल.एच. हिम्स (१९६९) ले बोलीको जाति□व र वि. ल्याबोभ (१९७०) ले सामाजिक सन्दर्भमा भाषाको अध्ययन भनेका छन् । सामाजिक भाषा विज्ञान स्वतन्त्र भाषा

विज्ञानका रूपमा सन् १९६० देखि १९७० सम्म विकास भएको देखिन्छ । सामाजिक जीवनका विविध पक्षसँग सम्बन्धित भाषिक प्रयोगको तथ्यपरक अन्वेषण र विश्लेषण हुने हुँदा यस विधाले छोटो समयमा नै आफ्नो सिद्धान्त र मान्यतालाई संसारभर फिँजाउन सफल भइसकेको छ । भाषा र समाज एक अर्काबाट छुट्याउन नसकिने भएकाले भाषाको प्रायोगिक अध्ययन सामाजिक अध्ययन विना अपूर्ण रहेको पाइन्छ ।

२.३ समाज भाषा विज्ञानको क्षेत्र

समाज भाषा विज्ञान भाषा र समाजको अध्ययन भएकाले यसको क्षेत्र विस्तृत रहेको छ । यसका मूल स्रोत समाज विज्ञान र भाषा विज्ञान हुन् । तथापि भाषा मानवीय व्यवहार भएकाले मानव शास्त्रसँग, प्रयोक्ताको मनस्थिति, एकभाषिक र बहुभाषिक मानसिकता, भाषा आर्जन प्रक्रिया मनोविज्ञानसँग, जातीय, वर्गीय विभेद जाति विज्ञानसँग सम्बन्धित हुने भएकाले समाज भाषा विज्ञान अन्तरवैषयिक विधाका रूपमा रहेको छ । तर अहिले समाज भाषा विज्ञान भाषा विज्ञान अन्तर्गत छुट्टै पहिचान भएको विधाका रूपमा स्थापित भइसकेको छ ।

समाज भाषा विज्ञान अन्तर्गत भाषिक समुदायको पहिचान, भाषा र सामाजिक सम्पर्क, भाषिक भेद, विभिन्न भाषाहरू बीचको सम्बन्ध तथा भाषाहरूको प्रयोगको समाज भाषिक स्थिति (एक भाषिकता, द्विभाषिकता, बहुभाषिकता, भाषाद्वैत), भाषाको विकासका लागि भाषा नीति तथा भाषा योजनाका बारेमा पनि चर्चा हुन्छ (अधिकारी, २०६५ : ४-५) । यसरी समाज भाषा विज्ञानको क्षेत्र अन्तरवैषयिक र विषयान्तरिक गरी दुई प्रकारको रहेको मानिन्छ ।

२.४ भाषिक समुदाय

खास भाषा बोल्ने व्यक्तिहरूको समूहलाई भाषिक समुदाय भनिन्छ । जुनसुकै क्षेत्रमा बस्ने र जुनसुकै वर्गका भए पनि एउटै भाषा बोल्ने समुदाय व्यापक अर्थमा यस अन्तर्गत पर्दछ । भाषा प्रयोगका आधारमा साझा कोडहरूको प्रयोग गर्ने व्यक्तिहरू एउटा भाषिक समुदाय अन्तर्गत पर्दछन् (अधिकारी, २०६५ : ६) ।

सामान्यतया एउटा भाषिक समुदायबाट अर्को भाषिक समुदाय छुट्याउने आधार बोधगम्यतालाई मानिन्छ । तर उक्त आधारले मात्र सबै ठाउँमा काम गर्दैन । राजनीतिक आधारमा पनि परस्पर बोधगम्य खालका भाषाका वक्ताहरू भिन्न-भिन्न भाषिक समुदाय अन्तर्गत विभाजित हुन्छन् । फेरि विशुद्ध भाषा वैज्ञानिक दृष्टिले एक अर्कामा नबुझिने कोडहरूको प्रयोग गर्ने वक्ताहरू पनि एउटै भाषिक समुदायभित्र समेटिएका पनि हुन्छन् । तर, समुदायको भावनात्मक एकता वा पृथक्ता नै यसलाई एक वा भिन्न गराउने निर्णायक आधार पनि मान्ने गरेको पाइन्छ (ऐजन, ७) ।

जोन लायन्स, हकेट र ब्लुम फिल्डले भाषिक समुदाय छुट्याउने प्रमुख आधारको रूपमा बोधगम्यतालाई लिएका छन् । गुम्पर्जले भाषिक समुदायको सट्टा भाषा वैज्ञानिक समुदाय भन्ने शब्दको प्रयोग गरेका छन् । उनले बोधगम्यता, भाषिक समानता र समान सामाजिक संरचना र मूल्य भाषा वैज्ञानिक समुदायमा विद्यमान हुनुपर्दछ भनेका छन् । डेल हाइम्सले कुनै भाषिक समुदायको सहभागी र त्यसको सदस्य बेग्लाबेग्लै कुरा हुन् भनेका छन् । ल्याबोभका अनुसार निश्चित व्यक्तिको समूहले जब एउटै मूल्य र मान्यताको प्रयोग गरेको महसुस गर्दछन् तब तिनीहरू एउटै भाषिक समुदायका सदस्य हुन्छन् । ब्राउन र लेभिन्सनका अनुसार भाषिक समुदाय सापेक्ष हुन्छ, निरपेक्ष होइन, किनकि हरेक समुदाय सापेक्ष हुन्छ (आचार्य र गौतम, २०६३ : ५-८) ।

सारांशमा भाषिक समुदाय निर्धारण गर्ने सर्वमान्य आधार नभए पनि बोधगम्यतालाई मह□वपूर्ण मानिन्छ । राजनीतिक सीमा र भौगोलिक सीमा कृत्रिम मात्रै हुन् । तिनले पनि भाषिक समुदाय निर्धारणमा भूमिका खेलेको पाइन्छ, अर्को पक्ष समुदायको भावनात्मक एकता र पृथक्ता हो, जसले भाषिक समुदाय निर्धारण गर्न मह□वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

२.५ भाषिक भेद

भाषा सामाजिक वस्तु भएकाले विभिन्न परिस्थिति र प्रयोजनका दृष्टिले यसको प्रयोगमा प्रशस्त विभेद भेटिन्छन् । एउटै भाषामा यस्ता विभेदहरू देखिनु भाषिक भेद

हो । भाषिक भेद सिर्जनाका कारणहरूमा भौगोलिक दूरी, भाषाद्वीपको स्थिति, समय सम्बन्धी अन्तराल, यातायातको कठिनाइ, चेतनाको स्तर, पारस्परिक बोधगम्यता, विषय-प्रसङ्ग र पेसागत विविधता, भाषिक इतिहास, जनसङ्ख्या रहेका छन् (भण्डारी, २०६५ : २५) ।

भाषिक भेद निर्धारण गर्ने आधारहरू सर्वमान्य र निश्चित नभए पनि हामी भाषिक भेदको निम्न स्तर व्यक्ति भाषा सम्म पुग्छौं । प्रत्येक व्यक्तिको भाषा प्रयोगमा देखिने समानता र प्रत्येक व्यक्तिले परिस्थिति अनुरूप प्रयोग गर्ने भाषाका आधारमा भाषिक भेद निर्धारण गरिनु पर्दछ । एउटा भाषा भित्रका विविधता वा भेदहरूलाई स्थान, सामाजिक वर्ग, विषय तथा माध्यमका आधारमा हेर्न सकिन्छ । कुनै भाषाका विविध स्वरूप नै भाषिक भेद हुन् (लम्साल, २०६२ : ३८) ।

नेपालका भाषाविद् डा. बल्लभमणि दाहालले डेनिस आर. प्रेन्टन (सन् १९७९) को निर्देश गर्दै वक्ता, संहिता, अन्तर्क्रिया र अभिव्यक्तीकरण जस्ता आधारहरूलाई भाषिक भेदहरूका अभिकारक बताएका छन् (सम्प्रेषण, अङ्क ३, २०६३ : १०) ।

२.५.१ क्षेत्रीय भेद

एउटै भाषामा भौगोलिक बनावटका आधारमा देखिने भेद नै भाषाको क्षेत्रीय भेद हो । भौगोलिक दुरी, भौगोलिक विकटता, बसाइँ-सराइ जस्ता कारणले भाषिक वक्ताहरूका बीचमा क्रमशः सम्पर्क कम हुँदै जान्छ र एउटै भाषाका भिन्न भिन्न भेदहरू देखिन्छन् । यस्ता भेदहरू भाषिका नक्साका सहायताले छुट्याइन्छन् । कुनै पनि भाषाका भाषिकाहरूको प्रयोग सीमालाई निर्देश गर्ने रेखा नै समभाषांश रेखा हो । (लम्साल, ०६२ : ३५) । भाषा प्रयोगमा देखिने एउटै ध्वनि, रूप, संरचना वा शब्दको विभेद पनि पृथक् भाषिका भेदको पहिचान बन्न सक्ने हुँदा एउटै भाषामा पनि असङ्ख्य भेदहरू देखाउन सकिने सम्भावना रहन्छ । भाषा भूगोल अन्तर्गत खास भाषिक आइटमको समान प्रयोगलाई भाषिक मानचित्रमा समभाष रेखाहरू खिचेर तिनले ढाकेको क्षेत्र देखाइने गरेको पाइन्छ (अधिकारी, ०६५ : २१) ।

भाषिका पनि ध्वनि, रूप, शब्द, अर्थ आदिका तहमा भिन्न हुनसक्ने हुँदा यी मध्ये कुनै एकाइलाई लिएर क्षेत्रीय भाषिकाको अध्ययन गर्न सकिन्छ । क्षेत्रीय भाषिकामा कुनै क्षेत्र विशेषको आधारमा भाषाको अध्ययन गरिन्छ । यसमा भाषिकाको मात्र अध्ययन हुने भएकाले कसैले भाषिका भूगोल पनि भन्ने गरेका छन् ।

२.५.२ सामाजिक भेद

भाषाको प्रयोग समाजमा हुन्छ । समाजको संरचना त्यसको विविधतामा आधारित हुन्छ । समाजको संरचना विभिन्न जातजाति, धर्म, लिङ्ग, उमेर, व्यवसाय, शैक्षिक स्थितिका आधारमा निर्मित हुन्छ । समाज निर्धारक उपर्युक्त संरचकहरूले भाषा प्रयोगमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ । यही सामाजिक संरचना अनुसार भाषामा देखिने भेद नै सामाजिक भेद वा सामाजिक भाषिका हो । कुनै खास सामाजिक वर्गसँग सम्बन्धित भाषाको भेदलाई सामाजिक भाषिका भनिन्छ (आचार्य र गौतम, २०६३ : २०) । क्षेत्रीय भाषिकामा समतलीय विविधता पाइन्छ भने सामाजिक भाषिकामा तहीय विविधता पाइन्छ । यस्ता भेदहरू सामाजिक तथा आर्थिक पक्षहरू लिङ्ग, उमेर, शैक्षिक स्थिति, जातजाति, पेसा आदिबाट निर्धारित हुन्छन् ।

सामाजिक स्तर वा वर्गका आधारमा वक्ता उच्च, मध्यम वा निम्न कुन वर्गको छ, त्यसले भाषिक प्रयोगमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । एउटा मजबुद आर्थिक स्थिति भई धनी परिवारमा हुर्केको व्यक्ति र एक सरो लगाउन र एक गाँस खान नपाउने परिवारमा हुर्केको व्यक्तिले प्रयोग गर्ने शब्द र वाक्य संरचनामा आकाश पातालको फरक रहेको हुन्छ । अतः परिवारको आर्थिक स्थितिका कारण पनि भाषिक प्रयोगमा धेरै प्रभाव परेको हुन्छ ।

एउटै भाषा प्रयोगको स्थितिमा लिङ्गका कारणले पनि विविधता रहेको देखिन्छ । महिला र पुरुषले प्रयोग गर्ने शब्द तथा वाक्य संरचनामा भिन्नता रहेको हुन्छ ।

शैक्षिक स्थितिका आधारमा एउटै भाषा एउटा शिक्षितले प्रयोग गर्ने भाषा र अशिक्षितले प्रयोग गर्ने भाषामा समानता भेटिँदैन । यसमा वक्ताको भाषिक उच्चारण,

शब्द चयन, शैली, विषयवस्तुको प्रतिपादन प्रक्रिया आदि स्वरूपबाट भाषिक भेदहरू जन्मन्छन् ।

जातजातिका आधारमा पनि भाषिक प्रयोगमा भिन्नता रहेको हुन्छ । समाजमा विविध जातजातिका व्यक्तिहरू बसोवास गर्दछन् र तिनले प्रयोग गर्ने भाषामा एकरूपता भेटिंदैन । यसकारण जाति भाषिक स्थितिले पनि सामाजिक भेद उत्पन्न हुन्छन् ।

उमेरका आधारमा बालक, युवा-युवती तथा प्रौढले प्रयोग गर्ने भाषामा भिन्नता देखापर्दछ । धर्मका आधारमा पनि भाषिक प्रयोग भिन्न-भिन्न रूपमा भएको पाइन्छ। त्यस्तै विभिन्न पेसा अपनाएका भाषिक वक्ताहरूको भाषा पनि एक आपसमा भिन्न रहेको पाइन्छ ।

यसकारण सामाजिक संरचनामा देखिएका घटकहरूले भाषिक प्रयोगमा प्रभाव पारेर विविधता देखाउनु भाषाको सामाजिक भेद जन्मिनु हो । उदा. आदरार्थी अङ्ग्रेजी भाषामा तजयग र थयग, हिन्दीमा तू, तुम, आप तीन वटा, जापानीमा छ-सात वटा छन् । जापानी भाषाका उदाहरणहरू अनाता- उच्च आदरार्थी, अन्ता - मध्यम आदरार्थी, ओमाए सान- उच्चतर (बहुत) आदरार्थी (यसको प्रयोग पुरुषले मात्र गर्ने), अनाता सामा - आफूभन्दा ठूलाको लागि प्रयोग हुने, स्त्रीले मात्र प्रयोग गर्ने र लेख्य भाषामा बढी प्रयोग हुने, किमि- श्रीमान् जस्तो आदरार्थी शब्द र स्त्रीले प्रयोग गर्ने, नान्जी- अङ्ग्रेजी तजयग को समानार्थी र लेख्य भाषामा मात्र प्रयोग हुने आदि रहेका छन् (तिवारी, १९८३ : ४०१) ।

२.५.३ अन्य भेद

भाषाका क्षेत्रीय र सामाजिक भाषिकाका साथै अन्य भेदहरू पनि देखा पर्दछन् । कुनै एउटा भाषामा समयको अन्तरालमा भिन्न भिन्न भेद विकसित भइरहेका देखिन्छन् । समयले गर्दा कालान्तरमा एउटा भाषाले अर्को स्वरूप लिइसक्छ । समय विन्दुको अन्तरबाट भाषाको कालिक भेदको जन्म हुन्छ ।

प्रयोजन र सन्दर्भ अनुरूप भाषाको प्रयोग विषयगत भेदमा गरिन्छ । यो खास विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसलाई प्रयोजनपरक भेद वा रजिष्टर पनि भनिन्छ । यो सर्व साधारणले प्रयोग गर्ने भाषाको सामान्य भेद भन्दा शब्द भण्डार, वाक्य गठन तथा शैलीगत आधारमा विशेषीकृत हुन्छ ।

अन्तर्क्रियाका विभिन्न परिस्थिति अनुसार भाषामा देखिने भेद प्रसङ्गगत भेद हो । वक्ता वा स्रोता विभिन्न सामाजिक भूमिकामा रहँदा यिनले प्रयोग गर्ने भाषामा स्पष्टतः विविधता देखापर्छ । एउटै व्यक्ति वक्ता र स्रोताको भूमिका पनि निर्वाह गर्न सक्छ । त्यसरी नै एउटा प्रसङ्ग र अर्को प्रसङ्गमा बोल्ने भाषामा पनि भिन्नता पाइन्छ ।

भाषाको प्रयोग कथ्य र लेख्य माध्यमबाट गरिनु माध्यमगत भेद हो । मौखिक माध्यम भाषाका सुनाइ र बोलाइ सीपसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो प्रत्यक्ष तथा अन्तर्क्रियात्मक हुनुका साथै भाषेतर त□वहरूले पनि भरिएको हुन्छ । लिखित माध्यम भाषाका लेखाइ र पढाइ सीपसँग सम्बन्धित हुन्छ । यो भाषिक त□व उपयोगका दृष्टिले सघन हुन्छ ।

२.६ भाषाद्वैत

समाजमा प्रयुक्त दुई वटा भाषा वा एउटै भाषाका दुई भाषिकाहरूको समान अस्तित्व र कार्य क्षमता हुँदैन । समाजमा क्रियाशील दुई भाषा वा भाषिका मध्ये एउटाले औपचारिक मान्यता पाएको हुन्छ र शिक्षा, सञ्चार, साहित्य, सरकारी कामकाजमा क्रियाशील रहन्छ भने अर्को भाषा वा भाषिका चाहिँ बोलचाल/गफगाफ/अनौपचारिक रूपमा प्रयोगमा रहन्छ । भाषाद्वैत सामाजिक भाषा विज्ञानमा उपयोग हुने एक किसिमको अवधारणा हो । यसकारण एक भाषाका दुई वटा शैली भेदलाई भाषाद्वैत भनिन्छ ।

भाषाद्वैतको पृष्ठभूमि हेर्दा फ्रेन्च भाषाको 'डाइलोसी' शब्दको अर्थ द्विभाषिकता हुन्छ । यही द्विभाषिकता भन्ने अर्थमा सर्वप्रथम चार्ल्स फर्गुसनले सन् १९५९ मा 'भाषाद्वैत' (डाइग्लोसिया) शब्दको प्रयोग गरेका हुन् । उनले एउटै भाषाका प्रकार्यपरक भेदहरूलाई जनाउन भाषाद्वैत शब्दको प्रयोग गरेका छन् । (वेब्स्टर, १९९७ : २३३-

२६२) । उनले समाजमा विद्यमान एउटै भाषाका उच्च र निम्न अथवा सम्मानित र अमानित भाषिक भेदलाई जनाउन यस शब्दको प्रयोग गरेका थिए । भाषाद्वैतमा भाषाको औपचारिक रूपलाई उच्च भाषिका र अनौपचारिक रूपलाई निम्न भाषिका पनि भनिन्छ (ऐजन) फर्गुसनले भाषाद्वैतलाई नौ वटा श्रेणीकरणमा व्याख्या गरेका छन् । ती हुन्- प्रकार्य, प्रतिष्ठा, उपार्जन, मानकीकरण, पैतृक साक्षरता, स्थिरता, शब्दकोश, ध्वनिशास्त्र र व्याकरण । फर्गुसनको यस अवधारणालाई फिसम्यान (१९६७) ले संशोधन र विस्तार सहित भाषाद्वैतमा सोही भाषाका भाषिका र अन्य असम्बन्धित भाषालाई पनि समावेश गराउन सकिने तर्क दिएर उदाहरणका रूपमा संस्कृत (उच्च) र कन्नड (निम्न) तथा फ्रेन्च (उच्च) र अल्लास (निम्न) जस्ता आपसमा असम्बन्धित भाषाका दुई भेदलाई जनाउन भाषाद्वैत शब्दको प्रयोग गरेका थिए । फिसम्यानले दिएको परिभाषा अनुसार समाज भाषा विज्ञानमा भाषाद्वैत भन्नाले समाजमा आपसी निकट सम्बन्ध भएका र सामाजिक रूपमा उच्च र निम्न अथवा शिष्ट र अशिष्ट रूपमा मान्यता प्राप्त दुई भाषालाई जनाउँछ । यी दुई भाषामा पनि एउटा सामाजिक रूपमा स्तरीय र सरकारी कामकाजको भाषा हुने र अर्को अस्तरीय र बोलचालको रूपमा प्रयोग हुने गर्दछ । ९जततउस्रधधधानययनभिाअफभलाधष्पष्उभमष्बायचनरधष्पष्रम्ष्नयिककष्ब० ।

फिसम्यान (१९६८) ले परम्परित अर्थमा आपसी सम्बन्ध भएका दुई भाषा वा भाषिकाका उच्च र निम्न भेदलाई भाषाद्वैत माने तापनि आधुनिक अर्थमा एउटै भाषाका दुई वटा शैली भेद (उच्च र निम्न) लाई भाषाद्वैत मानेको पाइन्छ । भारतमा संस्कृत र हिन्दी, इजिप्टमा परम्परित र स्थानीय भाषा, उत्तर नाइजेरियामा हौसा र अरबिक भाषाहरू परम्परित भाषाद्वैतका उदाहरण मानिन्छन् । तर अफ्रिका, एसिया र ल्याटिन, अमेरिकामा बोलिने अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, स्पेनिस आदि भाषाका शैली भेदहरूलाई आधुनिक भाषाद्वैतका उदाहरण मानिन्छ (फिसम्यान, १९६८ : ४५) । भारतको बङ्गालीमा 'साधु र चलित', तेलगुमा 'ग्रन्थिका र व्यावहारिका', तमिलमा 'सैन र पेचु' आधुनिक भाषाद्वैतका उदाहरण हुन् । यिनै विभिन्न विचारहरूलाई समेट्दा एउटै समुदायमा एउटै व्यक्तिले प्रयोग गर्ने एउटै वा दुई भाषाका उच्च र निम्न, औपचारिक

र अनौपचारिक, सभ्य र असभ्य, लेख्य र मौखिक जस्ता शैली भेदलाई भाषाद्वैत भनिन्छ (श्रीवास्तव, २००० : १३८)

आफ्नो पछाडि लामो इतिहास बोकेको भाषामा भाषाद्वैतको स्थिति सिर्जना बढी हुन्छ । यस्ता कुनै पनि भाषाका दुई भेद कालान्तरमा भाषा र भाषिकाका रूपमा स्थापित हुँदै जाँदा एउटाले स्तरीयताको मान्यता पाउँछ भने एउटा बोलचाल र गफगाफको भाषामा सीमित रहन्छ । यसरी एउटै समाजमा एउटै भाषाका दुई वटा प्रकार्यपरक भेद देखिनु भाषाद्वैत सामाजिक स्थिति हुनु हो । भाषाद्वैतको उच्च प्रकारमा शिष्ट साहित्य, शब्दभण्डार, शब्दकोशको व्यवस्था, व्याकरण पाइन्छ भने निम्न भेदमा ग्रामीण सन्दर्भ, परिवार साथी-साथीका बीचको कुराकानी, लोक साहित्यको प्रयोग पाइन्छ । उच्च भेदलाई समाजमा प्रतिष्ठित एवम् शिक्षित समुदायले प्रयोग गर्दछन् । यसमा भाषण, प्रवचन, प्रकाशन, व्याख्या जस्ता कार्यक्रम सञ्चालित गरिन्छन् भने निम्न भेदलाई अशिक्षित, लोक साहित्य, लोक परम्परामा आधारित संस्कार, मायाप्रेमका अभिव्यक्तिहरूमा प्रयोग गरिन्छ । भाषाद्वैतलाई विभिन्न विद्वान्हरूका विचारमा निम्नानुसार दिइएको छ :

फर्गुसनः 'भाषाद्वैत अपेक्षाकृत त्यस्तो भाषिक स्थिति हो, जसमा भाषाका प्रमुख भाषिकाका अतिरिक्त केही क्षत्रीय भेदहरू पनि सम्मिलित हुन्छन्; जसमा विस्तृत र व्यवस्थित रूपको संयोजन हुन्छ । भाषाद्वैत भनेको समाजको सांस्कृतिक तहमा हुने भाषा विज्ञानको सङ्गठित विशेषता हो ।'

हेमाङ्गराज अधिकारीः 'भाषाद्वैतको स्थिति भिन्न भिन्न सन्दर्भ र कार्यका लागि एउटै भाषाका अलग अलग शैली वा भाषिकाको प्रयोग हुने परिपाटीबाट सृजना हुन्छ ।'

पारसमणि भण्डारीः 'समुदायका सदस्यहरूले विभिन्न अवस्थामा एउटै भाषाका दुई भिन्न रूपको प्रयोग गर्ने भाषिका स्थितिलाई भाषाद्वैत भनिन्छ ।'

कोडहरूमा विविधता तथा बोधगम्यताको ह्रास नै भाषा प्रकारका आधारभूत मान्यता हुन् । भाषिक सम्प्रेषणमा कोडहरूको प्रयोग हुन्छ । यिनै कोडहरूको प्रयोगले नै

भाषिक भेदको जन्म हुन्छ । द्विभाषिकता र बहुभाषिकतामा पनि यिनै कोडहरूको मिश्रण भएको हुन्छ । भाषाको लेखन पद्धतिलाई बोलाइ संहिताकरण (कोडिफिकेसन अफ स्पिच) पनि भनिन्छ (वार्डहाउ, २००७ : ७) ।

भाषाद्वैतको मुख्य विशेषता नै एउटै भाषाको स्पष्ट कार्य विभेद देखिनु हो । उच्च शैलीभेद भद्र व्यक्ति र औपचारिक प्रसङ्गमा प्रयोग हुन्छ भने निम्न भेद सामान्य परिस्थितिमा प्रयोग हुन्छ । उच्च भेद समाजमा औपचारिक सन्दर्भबाट सिकिन्छ भने निम्न भेद समाजमा स्वतः सिकिन्छ । सामान्यतया भाषाद्वैत एउटै भाषाको प्रकार्यगत भेद भए पनि द्विभाषिकता भित्र भाषाद्वैतको स्थिति केही हदसम्म पाउन सकिन्छ (अधिकारी, २०६५ : २९) । ती दुई भाषाहरू बीचको सम्बन्ध उच्च र निम्न भेदको रूपमा रहेको हुनुपर्दछ ।

२.७ द्विभाषिकता र बहुभाषिकता

कुनै पनि भाषिक वक्ताले आपसी सम्प्रेषणका क्रममा दुई वटा भाषाको सार्थक प्रयोग गर्नु द्विभाषिकता हो । कुनै पनि समाजमा प्रयोग गरिने भाषा सङ्ख्याका आधारमा द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकता निर्धारण गरिन्छ । द्विभाषिकतामा भाषिक प्रयोक्ताहरूले कुनै दुई भाषाको प्रयोग गर्दछन् भने बहुभाषिकतामा दुईभन्दा बढी भाषाको प्रयोग गर्दछन् । यसरी द्विभाषिकताले बहु भाषिकतालाई समेट्न सक्छ भने बहुभाषिकताले द्विभाषिकतालाई समेट्ने गर्दछ । समाज भाषा विज्ञानमा यी दुइटै शब्दहरूलाई पर्यायवाची रूपमा लिइएको पाइन्छ । द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकता समाजमा पाइने भाषिक व्यवहार हो । द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकताको स्थिति व्यक्तिमा पनि हुनसक्छ र त्यही स्थिति समुदायमा पनि हुन सक्छ । व्यक्तिगत द्विभाषिकता तथा बहुभाषिकता अस्थिर किसिमको हुन्छ भने समुदाय नै द्विभाषिक/बहुभाषिक हुने स्थिति चाहिँ स्थिर र सघन प्रकृतिको हुन्छ (अधिकारी, २०६५ : ३४) ।

अहिले विश्व भाषिक समुदायमा द्विभाषिकता/बहुभाषिकता अपरिहार्य बनिसकेको अवस्था छ । विश्वमा भएको ज्ञानको विस्फोटलाई आत्मसात् गरी जानकारी प्राप्त गर्न

तथा विश्वव्यापीकरणको वर्तमान समयमा विश्व समाजमा समायोजन हुन पनि बहुभाषिकता/द्विभाषिकता अत्यावश्यक भइसकेको छ ।

आफ्नै देशभित्र पनि बहुभाषिक समाज छ भने व्यक्तिले आफ्नो मातृभाषाका साथै अन्य भाषा सिक्नुपर्ने हुन्छ । जस्तैः नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो र यहाँ नेपाली इतर मातृभाषी वक्ताहरूले सम्पर्क, सरकारी कामकाज तथा उच्च शिक्षा आर्जन गर्न नेपाली भाषा अनिवार्य सिक्नुपर्दछ । जसले गर्दा नेपाली इतर मातृभाषी समुदाय द्विभाषिक बन्न पुग्छ ।

द्विभाषिकता प्रारम्भिक, सापेक्ष, निरपेक्ष संयुक्त, अन्तरजातीय, बहिर्जातीय, प्रवर्द्धनात्मक, अवनत, स्थिर, अस्थिर, सामाजिक, वैयक्तिक आदि विविध प्रकारका हुन्छन् (ऐजन) ।

२.८ कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण

कुनै भाषाको प्रयोग गर्दा निस्कने ध्वनि, वर्ण, रूप, शब्द, वाक्य नै कोड हो । कोड परिवर्तन भाषिक व्यवहारमा देखिन्छ । समाज भाषा विज्ञानमा 'कोड' शब्दले सम्प्रेषणमा संलग्न भाषिक व्यवस्थालाई बुझाउँछ र यसको अर्थ भाषा, भाषिका वा भाषिक भेद भन्ने हुन्छ (क्रिस्टल, २००३ : ७८) । वर्न्स्टेन (१९५८) ले पनि 'कोड' शब्दलाई वर्ग विशेषको भाषिक विविधता (क्लास स्पेसिफिक ल्याङ्ग्वेज भेरिएसन) भन्ने अर्थमा प्रयोग गरेको पाइन्छ (टायलर र फ्रान्सिस, सम्पा. १९९७ : ७९) । समाजका विभिन्न वर्गको सामाजिक सम्बन्धको खोजी गर्ने सम्बन्धमा समाज भाषा विज्ञानको विकास भएको हो । समाज भाषा विज्ञानमा सामाजिक सम्बन्धहरूको खोजी गर्न यिनै कोडहरूको खोजी गर्नुपर्ने हुन्छ । वर्न्स्टेनको यही कोड सिद्धान्तबाट 'समाज भाषा विज्ञान' (१९५८) र 'सामाजिक भाषिका विज्ञान' (१९६०) को विकास भएको बुझिन्छ (पूर्ववत्) । खास सन्दर्भ वा विषयानुसार एउटै सङ्कथनमा पनि एकभन्दा बढी भाषाको वा भाषिक भेदको वैकल्पिक प्रयोगलाई कोड परिवर्तन भनिन्छ । गम्पर्ज (१९८२) का अनुसार एउटै कथन घटनाभित्र दुई भिन्न व्याकरणात्क व्यवस्था वा उप व्यवस्थाको छनोट तथा उपयोग नै कोड परिवर्तन हो । विशेषतः द्विभाषिक/बहुभाषिक वक्ताहरूको

भाषिक अभिव्यक्तिमा यस किसिमको स्थिति देखिन्छ । उदा. नेवारी भाषी वक्ताहरू नेवारीमा कुरा गर्दागर्दै नेपालीमा र नेपालीमा कुरा गर्दागर्दै नेवारीमा फड्को हाल्छन् भने त्यसले कोड परिवर्तनलाई जनाउँछ । कोड परिवर्तन एउटै भाषाका भाषिक भेदहरूका बीच पनि हुन सक्छ (अधिकारी, २०६५ : ४६) ।

कुनै एउटा भाषामा कुराकानी गर्दागर्दै प्रसङ्ग बदल्नु परेमा कोड परिवर्तन हुन सक्छ । कोड परिवर्तन अनौपचारिक कुराकानी गर्दागर्दै औपचारिक स्थितिमा जाँदा पनि हुने गर्दछ । उक्त कुरा वक्ताहरूले के कति भाषा जानेका छन्, कोडका विविध विकल्पहरू के कति प्राप्त छन्, तथा सम्प्रेषण क्षमतागत विविधता के-कस्तो छ त्यसमा भर पर्दछ (ऐजन) ।

आत्मीयता प्रदर्शन गर्नका निम्ति, विषयवस्तुको परिवर्तनका कारण, भाषा नबुझ्ने वक्ता उपस्थित भएमा, प्रयोग गरिरहेको भाषामा कम दक्षता भएमा पनि कोड परिवर्तन हुन्छ । त्यस्तै आफूलाई प्रतिष्ठित व्यक्तिका रूपमा चिनाउनका निम्ति, अश्लील शब्दको विकल्पमा अन्य भाषाहरूको प्रयोग गर्दा पनि कोड परिवर्तन हुन्छ (भण्डारी, २०६५ : ४४) ।

कोड परिवर्तनको परिणाम स्वरूप कोड मिश्रणको स्थिति उत्पन्न हुन्छ । हरेक भाषिक वक्ताले विषयको प्रकृति र सन्दर्भ अनुसार आफ्नो अभिव्यक्तिमा एकभन्दा बढी भाषा वा भाषिक भेदहरूको प्रयोग हुन थालेपछि कोडहरूको मिश्रण स्वतः देखापर्दछ । कोड मिश्रणमा एउटै वाक्यमा दुई किसिमका भाषा वा भाषिक भेद देखापर्दछन् । कोड मिश्रणमा दुई भाषाका रूपहरू मिसिने हुनाले यसलाई रूप मिश्रण (हाइब्रिड) नाम दिइएको पनि पाइन्छ । 'स्पेङ्लिस' (स्पेनिस इङ्लिस), 'फ्राङ्लिस' (फ्रेन्च इङ्लिस), र 'सिङ्लिस' (सिङ्गापुरेन इङ्लिस) यसका उदाहरणहरू हुन् (क्रिस्टल, २००३ : ७९) ।

यसरी कुनै पनि समुदायमा कोड परिवर्तनका मुख्य कारणहरूमा भाषिक विविधता र बहुभाषिक अवस्थाको विकास हुनु हो । यी बाहेक पनि वक्ताको बौद्धिक अहम्, जातीय वा वर्गीय अहम्, मातृभाषामा शब्दभण्डारको अभाव, विज्ञान र प्रविधिमा नयाँ नयाँ पारिभाषिक शब्दको विकास, प्रभावशाली भाषाप्रतिको आकर्षण आदि कारणहरूले पनि

कोड परिवर्तनलाई सघाएका हुन्छन् । परिस्थिति वा सन्दर्भमा परिवर्तन आउनासाथ भाषिक प्रयोगमा परिवर्तन आएमा त्यो कोड परिवर्तन हो । भाषिक वक्ताको सन्दर्भ वा परिस्थितिमा परिवर्तन नहुँदा पनि द्विभाषिक वक्ताले आफ्नो भाषिक अभिव्यक्तिमा वैकल्पिक कोडको प्रयोग गर्दछ भने त्यो कोड मिश्रण हुन्छ (हड्सन, १९९९ : ५३) । कोड परिवर्तनको मात्रा बढ्दै जाँदा मातृभाषामा शब्द भण्डारको अभाव र दोस्रो भाषाले पहिलो भाषाको शब्द भण्डारलाई विस्थापन गर्दै जाँदा पनि कोड मिश्रणको अवस्था सृजना हुन्छ ।

२.९ सारांश

भाषा मानवयि स्वस्थ उच्चारण अवयवद्वारा उच्चरित सार्थक ध्वनि समुच्चय हो । मानव सामाजिक प्राणी भएकाले समाजमा उच्चरित ध्वनि समुच्चयको प्रयोग गर्दछ । यसकारण भाषा पनि सामाजिक वस्तु हो । भाषाको र समाजको आ-आफ्नै प्रकारको संरचना हुन्छ । भाषाको संरचनाको अध्ययन सामान्य भाषा विज्ञानमा गरिन्छ भने सामाजिक संरचनाको अध्ययन समाज विज्ञानमा गरिन्छ ।

भाषाको प्रयोग समाजमा हुने र समाज भाषामा बाँच्ने भएकाले यी दुवै बीचका सबै पक्षको अध्ययन गर्ने भाषा विज्ञानको एउटा शाखालाई समाज भाषा विज्ञान भनिन्छ । यसका अध्ययन क्षेत्रहरूमा भाषा, भाषिका, भाषिका विज्ञान, भाषिक समुदाय, सामाजिक भाषिका, द्विभाषिकता, भाषाद्वैत, कोड मिश्रण र कोड परिवर्तन, भाषिक विविधता, पिजिन र क्रिओल, भाषा नीति तथा भाषा योजना आदि रहेका छन् ।

समाज भाषा विज्ञानले समाजमा प्रयोग व्यवहारका रूपमा रहेका भाषाहरूको अध्ययन गरेर सामाजिक परम्परा, संस्कार, लिङ्गीय प्रभाव, जातजातिगत प्रभाव, उमेरजन्य प्रभाव, मातृभाषाको प्रभाव, सामाजिक स्तर, शैक्षिक स्थितिगत प्रभाव आदि पक्षको अध्ययन गर्दछ । नातागोता, बोलीको जाति□व, आदरार्थी तथा आत्मीयता, आदि पक्षको पनि अध्ययन गर्दछ । यसले भाषाको सामाजिक कार्यको खोजी गर्नुका साथै भाषा समाजको कुन सन्दर्भमा कसरी प्रयोग हुन्छ भन्ने तथ्यको खोजी गर्दछ ।

परिच्छेद तीन

पूर्वकार्यको समीक्षा

३.१ विषय प्रवेश

अनुसन्धानका सिलसिलामा अनुसन्धेय विषयसँग सम्बन्धित विषयमा यस अगि सम्पन्न गरिएका कार्यहरू (पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, प्रतिवेदन आदि) को व्यवस्थित र ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो (बन्धु, २०६५ : २८) । यस्तो कार्यले सम्बन्धित क्षेत्रमा के कस्ता कार्यहरू भएका छन् र के-कस्ता कार्यहरू भएका छैनन् भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त गर्न र एउटै विषय शीर्षकीय अध्ययनको पुनरावृत्तिलाई कम गर्न मद्दत गर्दछ । यस कार्यले ज्ञान बढाउनुका साथै सम्बन्धित विषयका उक्त अध्ययनको समस्या, उद्देश्य, अध्ययन विधिका बारेमा समेत जानकारी दिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा 'अनुसन्धान नयाँ (मौलिक ?) होस्, नदोहोरियोस् भन्नका लागि ....' समस्यालाई स्पष्ट पार्न, अध्ययन विधिलाई सुधार गर्न तथा अनुसन्धानकर्ताको सम्बन्धित विषयको ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो पार्न समेत आवश्यक ठानिन्छ (खनाल, २०६१ : ३२५) । यसले शोधका क्षेत्रमा हुने पुनरावृत्ति रोक्नुका साथै अनुसन्धातालाई अन्योलमुक्त बनाउन पनि सहयोग गर्दछ । साथै अनुसन्धानका क्षेत्रमा शोधार्थीलाई आफ्नो शोधकार्यको आधार निर्माण गर्न पनि सघाउँछ । जसले शोधार्थीलाई उद्देश्य अनुरूप अध्ययन कार्यलाई मार्ग प्रशस्त गर्दछ साथै अध्ययनलाई परिसीमन पनि गर्दछ । सामग्री सङ्कलन, सत्यापन, वर्गीकरण विश्लेषणमा पनि सहयोग गर्दछ ।

भाषाले आधुनिक भाषा विज्ञानका रूपमा मान्यता पाएपछि तथा भाषा र समाजबीचको सम्बन्धलाई अन्योन्याश्रित मान्न थालिएदेखि समाज भाषा विज्ञानको जन्म भएको हो । सन् १९६० देखि १९७० को दशक यसको उर्वर काल रहेको मानिन्छ । भाषा विज्ञानको एउटा उर्वर प्रायोगिक विधा भएको नाताले भाषा विज्ञानको अनुसन्धान अध्ययनसँगै र समाज भाषा विज्ञानको स्वतन्त्र रूपमा पनि अध्ययन अनुसन्धान भई विकसित भएको

छ । प्रस्तुत अध्ययनसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तक, शोधपत्र, कार्यपत्र तथा पत्रपत्रिकाहरू निम्न लिखित रूपमा राखिएका छन् :

(क) समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तक, लेखको सिंहावलोकन

(ख) समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरूको समीक्षा

३.२ समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तक, लेखको सिंहावलोकन

समाज भाषिक स्थितिसँग सम्बन्धित विभिन्न विद्वान्हरूले आफूले तयार पारेका विभिन्न पाठ्य पुस्तकहरू प्रकाशित भएका छन् । यसै क्रममा भोलानाथ तिवारीको 'भाषा विज्ञान' (सोह्रौं संस्क., १९८३) मा भाषा विज्ञानका शाखा अन्तर्गत समाज भाषा विज्ञान राखिएको छ । जसमा समाज भाषा विज्ञानको परिचय, सामाजिक संरचनासँग भाषाको सम्बन्ध तथा भाषिक संरचनामा देखापर्ने सामाजिक भेदको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

रोनाल्ड वार्डफको 'एन इन्ट्रोडक्सन टु सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स' (चौ.सं. २००२) मा सामाजिक भाषाविज्ञानको परिचय, भाषा र समुदाय, जन्मजात विविधता, शब्दको कार्य आदिबारे चर्चा गरिएको छ । भाषा र समुदाय अन्तर्गत भाषा, भाषिका र तिनका भेदहरू, पिजिन र क्रिओल्स, कोड, भाषाद्वैत, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता, भाषिक भेद आदिबारे चर्चा गरिएको छ । शब्दको कार्य अन्तर्गत शब्द र संस्कृति, दृढता र नम्रता, बोली र कार्य आदिबारे चर्चा गरिएको छ ।

नेपाली भाषा र समाजको अध्ययन गर्ने क्रममा सम्प्रेषण वार्षिक पत्रिका अङ्क-२ (२०६१/०६२) मा योगेन्द्र यादव र भीमनारायण रेग्मीको संयुक्त लेख 'नेपालको भाषिक स्थिति' मा मातृभाषाहरू, पारिवारिक सम्बन्ध, नेपालका भाषाहरूको वितरण, भाषा र जाति, दोस्रो भाषाहरूका बारेमा चर्चा गर्दै भाषा र समाजको अध्ययन गरेका छन् ।

एम.एड. द्वितीय वर्ष नेपा.शि. ५५४ सामाजिक तथा मनोभाषा विज्ञान र नेपा.शि. ५५५ प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम पाठ्यांश शीर्षकलाई संयुक्त रूपमा

समावेश गरी हेमाङ्गराज अधिकारीको सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान (ते.सं. २०६२) पाठ्यपुस्तक र सम्प्रेषण वार्षिक पत्रिका अङ्क ५ मा प्रकाशित एवम् २०६५ असार ३०-३१ मा आयोजित शिक्षा स्नातकोत्तर नेपाली विषयक शिक्षक अभिमुखीकरण राष्ट्रिय गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्रमा सामाजिक भाषा विज्ञानसित सम्बद्ध विविध पक्षको चर्चा गरिएको पाइन्छ । जसमा सामाजिक भाषा विज्ञानको परिचय र क्षेत्र, भाषिक समुदाय, भाषा र सामाजिक सम्पर्क, भाषिक तथा सांस्कृतिक सापेक्षता, समाजको प्रकृति र भाषामा त्यसको प्रभाव, भाषिक भेद, भाषाद्वैत, पिजिन र क्रिओल, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण एवम् भाषा योजना र नीति सम्बन्धी पाठ्य वस्तुहरूको चर्चा गरिएको छ ।

एम.एड. द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५५४ सामाजिक तथा मनोभाषा विज्ञान पाठ्यांश शीर्षकका लागि माधव आचार्य र रामप्रसाद गौतमको सामाजिक भाषा विज्ञान तथा मनोभाषा विज्ञान (दो.सं. २०६३) र पारसमणि भण्डारीको सामाजिक तथा मनोभाषा विज्ञान (२०६५) प्रकाशित भएका छन् । जसमा भाषिक समुदाय, भाषा र सामाजिक सम्पर्क, भाषिक सापेक्षता, समाजको प्रकृति र भाषामा त्यसको प्रभाव, भाषिक भेद, भाषाद्वैत, पिजिन र क्रिओल, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता, कोड परिवर्तन र कोड मिश्रणको चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

बी.एड. तेस्रो वर्षको थप ऐ. कोर्श नं. ३०६ को भोजराज ढुङ्गेल र दुर्गाप्रसाद दाहालको प्रायोगिक भाषा विज्ञान (२०६३), शान्तिप्रसाद ढकालको (प्रायोगिक भाषा विज्ञान (पाँ.सं. २०६४) तथा रामचन्द्र लम्सालको प्रायोगिक भाषा विज्ञान (२०६३) पाठ्यांश शीर्षकका लागि प्रकाशित भएका पाइन्छन् । जसमा सामाजिक भाषा विज्ञानलाई एउटा एकाइमा राखिएको छ । भाषा र समाज, भाषिक समुदाय, भाषिक भेदका कारण, भाषिक भेद, भाषिक सामर्थ्य र सम्प्रेषणात्मक सामर्थ्य, द्विभाषिकता र बहुभाषिकता आदिका बारेमा सामान्य चर्चा परिचर्चा गरिएको पाइन्छ ।

माधवप्रसाद पोखरेल र नोवल किशोर राईले आफ्नो इमेलमा ?बमबउउयपजचभरिक्तबषीअफश्र, ?मचलयखभद्धि२थबजयय।अफश्र नेपालको वर्तमान भाषिक स्थिति शीर्षक अन्तर्गत ‘समाजभाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण गर्ने सरकारी योजना उपशीर्षक दिएको पाइन्छ । नेपालको भाषिक सर्वेक्षण गर्ने जिम्मा भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभागलाई दिएको र त्यसका लागि सर्वेक्षण प्रस्ताव मस्यौदा समितिले सात बर्से योजना अघि सारेको पाइन्छ । भाषा विज्ञान विभागले पहिलो चरणको प्रस्तावमा नेपालका भाषाहरूको समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षण गर्ने विशेष लक्ष्य राखेको पाइन्छ । १७ ओटा समस्या उल्लेख गर्दै तिनलाई ध्यानमा राखी प्रश्नावलीका आधारमा सूचना बटुल्ने लक्ष्य राखेको पाइन्छ । नेपालको वर्तमान भाषिक स्थितिबारे उपर्युक्त इमेलमा नेपालका मातृभाषाहरू, लिखित र अलिखित भाषा, नेपालका भाषाहरूको सङ्कटापन्नता, कार्यका आधारमा नेपालका भाषाहरूको अवस्था, भाषा विज्ञान विभागको स्थिति आदिबारे चर्चा गरेको पाइन्छ ।

३.३ समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरूको समीक्षा

पछिल्लो समयमा आएर समाज भाषिक अध्ययनमा केही शोध कार्य पनि सम्पन्न भएका पाइन्छन् । भाषा तथा भाषिकाहरूको समाज भाषिक अध्ययन हुन नसके पनि वि.सं. २०६५ मा एउटा ‘कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन’ र एउटा ‘कृति समाज भाषिक अध्ययन’ भएको पाइन्छ । यसै क्रममा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर अन्तर्गत रहेर वि.सं. २०६५ सालमा लक्ष्मी भट्टराईले स्नातकोत्तर उपाधिका लागि ‘रूपन्देही जिल्लामा अध्ययनरत कक्षा आठका विद्यार्थीको कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन’ शीर्षकमा अध्ययन गरेकी छिन् । उनले रूपन्देही जिल्लाका कक्षा आठका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाएकी छिन् । समाज भाषिक स्थिति अनुरूप शिक्षण कार्यकलापको विविधता, पर्याप्तता र उपयुक्तताको चर्चा परिचर्चा गरिएको छ । शिक्षक विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थितिको चर्चा पनि गरिएको पाइन्छ ।

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर अन्तर्गत नै रहेर वि.सं. २०६५ सालमा राजेन्द्र डुम्रेले स्नातकोत्तर उपाधिका लागि ‘बसाइँ उपन्यासको समाज भाषिक अध्ययन’ शीर्षकमा अध्ययन गरेका छन् । उनले उक्त अध्ययनमा भाषाका आधारमा बसाइँ

उपन्यासको समाज भाषिक विश्लेषण र वर्ग, जाति, लिङ्ग र शैक्षिक अवस्थाका आधारमा 'बसाइँ' उपन्यासका पात्रले प्रयोग गर्ने भाषाको समाज भाषिक विश्लेषण गरेका छन् ।

हालसम्म कञ्चनपुर जिल्लामा मातृभाषाका रूपमा बोलिने कुनै पनि भाषाको समाज भाषिक अध्ययन भएको पाइँदैन । त्यस्तै कक्षागत एवम् विद्यालयीय समाज भाषिक अध्ययन भएको पनि देखिँदैन । यसर्थ प्रस्तुत अध्ययन उक्त क्षेत्रको सम्भवतः पहिलो अध्ययन रहेको छ ।

३.४ सारांश

समाज भाषिक अध्ययनका क्षेत्रमा यसपूर्व भएका कार्यहरूको सर्वेक्षण गर्दा फाट्टफुट्ट रूपमा पाठ्य पुस्तक तथा लेखहरू प्रकाशित भए पनि सन् १९६० देखि १९७० को दशक नै यसको उर्वर दशक रहेको पाइन्छ । त्यसपछि करिब तीन-चार दशकमा यसले अनपेक्षित उपलब्धि हात पार्दै स्वतन्त्र विधाका रूपमा कब्जा जमाइसकेको छ । यसै क्रममा भाषा र समाजसँगै सम्बन्धित विविध पक्षहरू समेटिएका पाठ्य पुस्तक तथा लेखहरू धमाधम प्रकाशित हुन थाले र त्यसलाई स्वतन्त्र विधाका रूपमा पाठ्यक्रममा राखियो । पाश्चात्य जगत्मा यसले धेरै उपलब्धि प्राप्त गरे पनि पूर्वीय जगत्मा पनि धेरै विकसित हुन पुगेको छ ।

पाठ्यक्रममा समावेश भई अध्ययन अध्यापन हुन थालेपछि पछिल्लो चरणमा आएर स्नातकोत्तर उपाधिका लागि त्रि.वि. अन्तर्गत रही नव शोधार्थीहरूले अहिलेसम्म 'एउटा कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन' र एउटा 'कृतिगत समाज भाषिक अध्ययन' गरेको स्थिति देखिन्छ । जसले गर्दा उपाधिका लागि गरिने अध्ययन अनुसन्धानमा नयाँ आयाम थपेको छ । भाषा र समाज तथा कक्षागत समाज भाषिक स्थिति र त्यसले भाषा सिकाइमा पार्ने प्रभाव निर्क्योल गरी भाषा शिक्षण प्रक्रियामा सुधार ल्याउन पनि उपर्युक्त अध्ययन अति उपयोगी बन्न पुगेका छन् । प्रस्तुत विषयमा हालसम्म कुनै अध्ययन नभएको हुनाले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण हुने ठानिएको छ ।

परिच्छेद चार

कञ्चनपुर जिल्लाको समाज भाषिक स्थिति

४.१ परिचय

नेपाल अधिराज्यका पाँच विकास क्षेत्र मध्ये सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत महाकाली अञ्चलका चार जिल्ला मध्ये तराई भू-भागमा पर्ने एक मात्र जिल्ला कञ्चनपुर हो । यो जिल्ला पहिले नेपालका बाइसी चौबिसी राज्य रहेका बखत डोटी राज्यको सीमा क्षेत्रमा पर्दथ्यो । त्यतिबेला सम्म यस जिल्लाको नामकरण भइसकेको थिएन। मल्ली माल र तल्ली मालको नामबाट चिनिने यस जिल्लाको क्षेत्र कैलाली जिल्लाकै क्षत्रभित्र समावेश रहेको थियो । सन् १८१४ देखि सन् १८१५ सम्म अङ्ग्रेजसँग भएको युद्ध पश्चात् सन् १८१६ मा गरिएको सुगौली सन्धिबाट काली नदी पश्चिमको सम्पूर्ण भू-भागसँगै तराईको कञ्चनपुर पनि ब्रिटिस इन्डियामा गाभिएको पाइन्छ । पछि सन् १८६० को प्रत्यावर्तन सन्धि भएपछि मात्र यो क्षेत्र अर्थात् बाँके, बर्दिया, कैलाली, कञ्चनपुर सम्मको तराई खण्ड नयाँ मुलुकको रूपमा नेपालमा आबद्ध भयो । नेपालको अङ्ग बनेपछि कैलाली र कञ्चनपुर अलग-अलग जिल्ला बने (जिल्ला - पार्श्वचित्र, जि.वि.स., कञ्चनपुर, २०६५) ।

कञ्चनपुर नयाँ जिल्लाको रूपमा स्थापित भएपछि सर्वप्रथम यसको सदरमुकाम हालको श्रीपुर गा.वि.स.को बेलौरी बजारमा रहेको र सोही बेलौरी नजिकको 'कञ्ज' नामक ग्रामबाट कञ्चनपुर जिल्लाको नामकरण हुन गएको हो भन्ने इतिहासका अध्येताहरूको भनाइ रहेको छ । वि.सं. २०१९ सालपछि कञ्चनपुरको सदरमुकाम भीमदत्त नगर (महेन्द्रनगर) सरेको देखिन्छ । यो जिल्ला सुदूर पश्चिमका पहाडी जिल्लाहरूको लागि अन्न आपूर्ति गर्ने अन्न भण्डारका रूपमा पनि चिनिन्छ (ऐजन) ।

४.२ भौगोलिक अवस्था

यस जिल्लाको भौगोलिक अवस्थालाई निम्न लिखित विवरणका आधारमा अवगत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १

अक्षांश	२८ड्ढ३२' उत्तरदेखि २९ड्ढ२८' उत्तरी अक्षांश
देशान्तर	८०ड्ढ३' पूर्वदेखि ८०ड्ढ३३' पूर्वी देशान्तर
क्षेत्रफल	१६१० वर्ग कि.मी. (१६१७४१ हे.)
भू-तलीय उचाइ	दक्षिणमा समुद्र सतहबाट १६० मी. र उत्तरमा १५२८ मी. सम्मको उचाइमा फैलिएको
जलवायु	उष्णदेखि समशीतोष्ण सम्म, औसत अधिकतम तापक्रम ४३ड्ढ से., औसत न्यूनतम तापक्रम ३ड्ढ से. सम्म र औसत ३०.५ड्ढ से. औसत वर्षा १७७१.५ मि.लि. आर्द्रता ७१.१६%
प्रशासनिक विभाजन	यस जिल्लामा १९ गा.वि.स., १ न.पा., ११ इलाका र ४ निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् ।
लम्बाइ र चौडाइ	पूर्व पशिचम- ४४ कि.मी. उत्तर दक्षिण - ३४ कि.मी.

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, २०६५, जि.वि.स. कञ्चनपुर ।

पूर्वमा कैलाली जिल्ला, पशिचममा भारतको उत्तराञ्चल राज्यका क्षेत्रहरू, उत्तरमा डडेल्धुरा जिल्ला र दक्षिणमा भारतको उत्तरप्रदेश राज्यका क्षेत्रहरू रहेको कञ्चनपुर जिल्ला २८ड्ढ३२' उत्तरदेखि २९ड्ढ२८' उत्तरी अक्षांश र ८०ड्ढ३' पूर्वदेखि ८०ड्ढ३३' पूर्वी देशान्तर सम्म फैलिएको छ । पूर्व-पशि्चम लम्वाइ ४४ कि.मी., उत्तर - दक्षिण चौडाइ ३४ कि.मी. रहेको यो जिल्ला दक्षिणमा समुद्र सतहदेखि १६ मी. र उत्तरमा १५२८ मी. सम्म उचाइमा फैलिएको छ ।

१,६१,७४१ हे. क्षेत्रफल रहेको यस जिल्लामा ८८,२०० हे. जमिन वनजङ्गलले ढाकेको छ भने खेती योग्य जमिन ५९,५३२ हे. र अन्य १४,००९ हे. रहेको छ । ८८,२०० हे. वनजङ्गल मध्ये ४०,५०० हे. (३५ प्रतिशत) क्षेत्र आरक्ष अन्तर्गत रहेको छ ।

उष्णदेखि समशीतोष्ण सम्मको हावापानी पाइने यस जिल्लाको औसत तापक्रम ३०.५ड्ड से. रहेको छ भने औसत अधिकतम तापक्रम ४३ड्ड से. र औसत न्यूनतम तापक्रम ३ड्ड से. रहेको छ। औसत वर्षा १७७१.५ मि.लि र आर्द्रता ७१.१६ प्रतिशत रहेको छ।

सिद्ध सरोवर, झिलमिला ताल, बेतकोट ताल, कालीकिच ताल, रानी ताल, तारा ताल गरी थुप्रै तालहरू र महाकाली, जोगबुढा, चौधर, मोहजा, स्याली, वनरा, डोडा गरी थुप्रै नदीहरूले कञ्चनपुरलाई झन् कञ्चन बनाएका छन्। ३०,५०० हे. क्षेत्र ओगटेको शुक्लाफाँटा बन्यजन्तु आरक्षले स्वच्छ वातावरण सिर्जना एवम् वन्यजन्तुको संरक्षण गर्न सघाएको छ।

प्रशासनिक विभाजनका आधारमा यो जिल्ला १९ वटा गा.वि.स., १ वटा नगरपालिका, ११ वटा इलाका र ४ वटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजित रहेको छ।

४.३ क्षेत्रगत विभाजन

कञ्चनपुर जिल्लाको क्षेत्रगत विभाजन निम्न लिखित विवरणका आधारमा अवगत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २

निर्वाचन क्षेत्र	इलाका	गा.वि.स./न.पा.
१	१	कृष्णपुर, रैकबार बिचवा
	२	बाइसे बिचवा, कालिका, लक्ष्मीपुर
	३	त्रिभुवन बस्ती, परासन
	४	बेलडाँडी, रामपुर बिलासपुर
२	५	रौतेली बिचवा, पिपलाडी
	६	श्रीपुर, शङ्करपुर, देखतभुली
३	७	दोधारा, चाँदनी
	८	भीमदत्त नपा. वडा २, ४, ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११
	९	भीमदत्त नपा. १२, १३, १४, १५, १६, १७, १८, १९
	१०	सुडा, भीमदत्त नपा. वडा नं. १, ३
४	११	दैजी, झलारी

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र २०६५, जि.वि.स., कञ्चनपुर।

४.४ सामाजिक स्थिति

कञ्चनपुर जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ३,७७,८९९ जना रहेको छ । जसमध्ये पुरुष सङ्ख्या ५०.७९ प्रतिशत र महिला ४९.२१ प्रतिशत रहेको छ । कुल घरधुरी सङ्ख्या ६०,१५८ रहेको छ । औसत परिवार सदस्य सङ्ख्या ६.२८, जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मी. २३५ र वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर ३.८२ प्रतिशत रहेको छ ।

४.४.१ धार्मिक स्थिति

जिल्लाको धार्मिक स्थिति निम्न लिखित तालिका अनुसार रहेको छ :

तालिका नं. ३

लिङ्ग	धर्म								
	जम्मा	हिन्दू	बौद्ध	इसाई	इस्लाम	शिख	जैन	किराँत	अन्य
पुरुष	ज्ञ,ढज्ञ,ढज्ञण	ज्ञ,डठ,द्दडट	द्द,द्धछढ	ज्ञ,ठछछ	द्दद्दठ	द्दढ	ज्ञट	छ	ज्ञघघ
महिला	ज्ञ,डछ,ढडढ	ज्ञ,डज्ञ,घडद्ध	द्द,द्धघढ	ज्ञ,डघछ	ज्ञछढ	द्दछ	ज्ञद्द	द्द	ज्ञघद्ध
कुल जम्मा	घ,ठठ,डढढ	घ,टड,टठण	द्ध,डढठ	घ,छढण	घडट	छद्ध	द्दड	ठ	द्दटठ

स्रोत : जिल्ला पार्श्वचित्र, २०६५, जि.वि.स., कञ्चनपुर ।

कञ्चनपुर जिल्लामा हिन्दू, बौद्ध, इसाई, इस्लाम, किराँत, जैन, शिख र अन्य गरी सात वटा धर्म मान्ने मानिस रहेका छन् ।

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार यस जिल्लाको कुल ३,७७,८९९ जनसङ्ख्या मध्ये ९७.५६ प्रतिशत जनसङ्ख्याले हिन्दू धर्म मान्ने गरेका छन् । जसमा पुरुष ४९.५६ प्रतिशत र महिला ४८ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस जिल्लामा हिन्दूपछि बहुसङ्ख्यकले बौद्ध धर्म मान्ने गरेका छन् । कुल जनसङ्ख्या मध्ये १.३० प्रतिशत जनसङ्ख्याले बौद्ध धर्म मान्ने गरेका छन् । जसमा पनि पुरुष ०.६५ प्रतिशत र महिला ०.६५ प्रतिशत रहेका छन्।

यस जिल्लामा कुल जनसङ्ख्या मध्ये ०.९५ प्रतिशतले इसाई धर्म मान्ने गरेका छन् । जसमा पनि पुरुष ०.४६ प्रतिशत र महिला ०.४९ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस जिल्लामा कुल जनसङ्ख्या मध्ये ०.१० प्रतिशतले इस्लाम धर्म मान्ने गरेका छन् । जसमा पुरुष ०.०६ प्रतिशत र महिला ०.०४ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस जिल्लामा कुल जनसङ्ख्यामध्ये ०.०१ प्रतिशतले शिख धर्म मान्ने गरेका छन् । जसमा पुरुष ०.००७ प्रतिशत र महिला ०.००६ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस जिल्लामा कुल जनसङ्ख्या मध्ये ०.००७ प्रतिशतले जैन धर्म मान्ने गरेका छन् । जसअनुसार पुरुष ०.००४ प्रतिशत र महिला ०.००३ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस जिल्लामा कुल जनसङ्ख्या मध्ये ०.००१ प्रतिशतले किराँत धर्म मान्ने गरेका छन् । यी मध्ये पुरुष ५ जना र महिला २ जना रहेका छन् । कुल जनसङ्ख्यामा अन्य धर्म मान्ने ०.०७ प्रतिशतमा पुरुष ०.०३ प्रतिशत र महिला ०.०३ प्रतिशत रहेका छन् ।

४.४.२ जातजातिगत स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना (२०५८) अनुसार कञ्चनपुर जिल्लामा देखापरेका जातजातिको स्थिति निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४

क्र.सं.	जातजातिको नाम	जम्मा	पुरुष	महिला
१.	क्षत्री	ज्ञण्द्ठज्ञघ	छद्द्धण्द्	छण्घज्ञज्ञ
२.	ब्राह्मण (पहाडी)	छडद्घट	द्ढडटछ	द्डघठज्ञ
३.	मगर	ठण्ण्ज्ञ	घछडघ	घद्धज्ञड
४.	थारू	डडज्ञछछ	द्धद्धठढठ	द्धघघछड
५.	तामाङ	ठटटद्ध	घडछघ	घडज्ञज्ञ

६.	नेवार	ज्ञद्दढद्द	टद्धट	टद्धट
७.	मुस्लिम	घढद्ध	द्दघठ	ज्ञटघ
८.	कामी	ज्ञडडद्धण	ढघडण	ढद्धटण
९.	यादव	ज्ञज्ञघड	छछछ	छडघ
१०.	राई	घछद्द	ज्ञडघ	ज्ञटढ
११.	गुरुङ	ज्ञडठड	ढछठ	ढज्ञढ
१२.	दमाई	टटछड	घघघण	घघद्दड
१३.	लिम्बू	छठ	घद्ध	द्दघ
१४.	ठकुरी	ज्ञठज्ञढट	डठद्धघ	डद्धछघ
१५.	सार्की	द्धद्धठठ	द्दद्दछद्द	द्दद्दद्दछ
१६.	तेली	ज्ञघड	द्धद्ध	ढद्ध
१७.	चमार	घण	ज्ञठ	ज्ञघ
१८.	कोइरी	द्दघट	टण	ज्ञठट
१९.	कुर्मी	ढद्द	छघ	घढ
२०.	सन्यासी	छणज्ञण	द्दछणद्ध	द्दछणट
२१.	धानुक	घद्ध	ज्ञड	ज्ञट
२२.	मुसहर	ज्ञ	ज्ञ	(
२३.	पासवान	घठ	ज्ञढ	ज्ञड
२४.	सेर्पा	टछ	घद्ध	घज्ञ
२५.	सोनार	ठटणट	घठडड	घडज्ञड
२६.	केवट	ठ	घ	द्ध
२७.	ब्राह्मण (तराई)	घडछ	द्दणद्ध	ज्ञडज्ञ
२८.	बनियाँ	द्धढघ	द्दटट	द्दद्दठ

२९.	घर्ती/भुजेल	घद्द	ज्ञड	ज्ञद्ध
३०.	मल्ल	ज्ञघ	ढ	द्ध
३१.	कलवार	द्दद्दण	ज्ञज्ञद्ध	ज्ञण्ट
३२.	कुमाल	ज्ञटद्द	डछ	ठठ
३३.	हजाम/ठाकुर	टण्ट	घण्द्द	घण्द्ध
३४.	राजवंशी	द्ध	द्द	द्द
३५.	सुनुवार	द्धटघ	द्दद्धघ	द्दद्दण
३६.	सुधी	द्दठद्ध	ज्ञघट	ज्ञघड
३७.	लोहार	द्दडढछ	ज्ञद्धटण	ज्ञद्धघछ
३८.	टमटा	ढ	छ	द्ध
३९.	खत्वे	द्दण	द्दण	(
४०.	धोबी	ज्ञज्ञ	ट	छ
४१.	माझी	द्दट	द्दण	ट
४२.	नुनिया	ड	द्ध	द्ध
४३.	कुँवर	टद्द	घद्ध	द्दड
४४.	दनुवार	ज्ञ	ण	ज्ञ
४५.	चेपाङ	द्द	ण	द्द
४६.	हलवाई	द्ध	ण	द्ध
४७.	राजपुत	ठडठड	घढढद्द	घडडद्द
४८.	कायस्थ	ठण	घद्द	घड
४९.	बध्ये	द्दद्धण	ज्ञद्दठ	ज्ञज्ञघ
५०.	राजस्थानी/मारवाडी	ठछढ	द्धण्ट	घछघ
५१.	सन्थाल	छ	द्द	घ

५२.	झाँगड	ज्ञज्ञण	छघ	छठ
५३.	गन्गाई	ज्ञ	ज्ञ	ण
५४.	राजभर	ज्ञज्ञ	ड	घ
५५.	धामी	ड	घ	छ
५६.	धिमाल	घ	द्द	ज्ञ
५७.	भोटे	ढज्ञ	द्धट	द्धछ
५८.	नुराङ	टद्दद्ध	घणघ	घद्दज्ञ
५९.	दरै	द्द	(	द्द
६०.	थकाली	द्दज्ञ	ज्ञद्ध	ठ
६१.	पहरी	ठ	द्ध	घ
६२.	बङ्गाली	छट	घद्द	द्दद्ध
६३.	बोटे	छढ	द्दज्ञ	घड
६४.	ब्रह्मु	द्द	ज्ञ	ज्ञ
६५.	गाइने	द्धद्ध	द्दद्ध	द्दण
६६.	आदिवासी ⁄ जनजाति	टटद्द	घद्दढ	द्दघघ
६७.	वादी	छढ	द्दट	घघ
६८.	मेचे	ड	घ	छ
६९.	लेप्चा	ज्ञ	(	ज्ञ
७०.	पन्जाबी ⁄ शिख	ज्ञड	ज्ञज्ञ	ठ
७१.	किसान	ज्ञ	(	ज्ञ
७२.	राजी	टद्ध	द्दड	घट
७३.	व्यासी	द्ध	घ	ज्ञ
७४.	हायु	ज्ञ	ज्ञ	(

७५.	कोचे	घ	द्द	ज्ञ
७६.	वालुङ	द्ध	घ	ज्ञ
७७.	राउटे	ड	घ	छ
७८.	कुसुण्डा	ज्ञ	ण	ज्ञ
७९.	जात नखुलेका दलित	द्द्ज्ञण्घठ	ज्ञण्टद्धज्ञ	ज्ञण्घढट
८०.	जात नखुलेको जाति	ज्ञज्ञण्द्धट	छछण्ढ	छछघठ
	कुल जनसङ्ख्या	घठठडढढ	ज्ञढज्ञढज्ञण	ज्ञडछज्ञडढ

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार कञ्चनपुर जिल्लामा नाम खुलेका जाति, दलित र जात नखुलेका जाति गरी जम्मा ८० वटा जातजातिहरू रहेका छन् ।

कञ्चनपुर जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ३,७७,८९९ जनालाई जातजातिको आधारमा वर्गीकरण गर्दा सबैभन्दा धेरै क्षत्री २७.१८ प्रतिशत रहेका छन् । जसमा पुरुष १३.८७ प्रतिशत र महिला १३.३१ प्रतिशत रहेका छन् । क्षत्री पछि थारू २३.३२ प्रतिशत रहेका छन् । जसमा पुरुष ११.८५ प्रतिशत र महिला ११.४७ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसपछि ब्राह्मण (पहाडी) १५.४१ प्रतिशत रहेका छन् । जसमा पुरुष ७.९० प्रतिशत र महिला ७.५० प्रतिशत रहेका छन् । कामी ४.९९ प्रतिशत मध्ये पुरुष २.४८ प्रतिशत र महिला २.५० प्रतिशत रहेका छन् । ठकुरी ४.५५ प्रतिशत मध्ये पुरुष २.३१ प्रतिशत र महिला २.२४ प्रतिशत रहेका छन् । राजपुत २.०८ प्रतिशत मध्ये पुरुष १.०६ प्रतिशत र महिला १.०३ प्रतिशत रहेका छन् । तामाङ २.०३ प्रतिशत मध्ये पुरुष १.०२ प्रतिशत र महिला १.०१ प्रतिशत रहेका छन् । सोनार २.०१ प्रतिशत मध्ये पुरुष १.००२ प्रतिशत र महिला ०.८८ प्रतिशत रहेका छन् । मगर १.८५ प्रतिशत मध्ये पुरुष ०.९४ प्रतिशत र महिला ०.९० प्रतिशत रहेका छन् । दमाई १.७६ प्रतिशत मध्ये पुरुष ०.८८ प्रतिशत रहेका छन् । सन्यासी १.३३ प्रतिशत मध्ये पुरुष ०.६६ प्रतिशत र महिला ०.६६ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसपछि क्रमशः कुल जनसङ्ख्यामा १.३२ प्रतिशतभन्दा कम जनसङ्ख्या रहेका अन्य जातजातिहरू रहेका छन् ।

४.४.३ भाषिक स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार कञ्चनपुर जिल्लामा बोलिने भाषाहरू निम्नानुसारका रहेका छन्:

तालिका नं. ५

क.सं.	भाषाको नाम	जम्मा	पुरुष	महिला
१.	नेपाली	द्दछडण्द्दज्ञ	ज्ञघण्ढढढ	ज्ञद्दठण्द्दद्द
२.	थारू	ढटठडद्द	द्धढज्ञटण	द्धठटद्दद्द
३.	तामाङ	छद्धठड	द्दठज्ञठ	द्दठटज्ञ
४.	मगर	द्दटज्ञढ	ज्ञघद्धठ	ज्ञद्दठद्द
५.	हिन्दी	ज्ञडद्धछ	ज्ञण्द्दठ	डज्ञड
६.	गुरुङ	ठद्दढ	घछड	घठज्ञ
७.	मैथिली	ठज्ञण	घडद्द	घद्दड
८.	नेवारी	द्धज्ञघ	द्दद्दण	ज्ञढघ
९.	लिम्बू	ज्ञढघ	ज्ञण्ट	डठ
१०.	बङ्गाली	ज्ञडछ	ज्ञण्ड	ठठ
११.	अवधी	ज्ञघद्ध	ठद्द	टद्द
१२.	राजी	ढढ	द्धट	छघ
१३.	भोजपुरी	डट	छछ	घज्ञ
१४.	वान्तवा	डद्ध	द्धट	घड
१५.	खडिया	टछ	घछ	घण
१६.	कोयू	द्धद्ध	द्दण	द्दद्ध
१७.	थुलुङे	घढ	ज्ञट	द्दघ
१८.	माझी	घघ	ज्ञढ	ज्ञद्ध

१९.	उर्दू	द्द्ढ	ज्ञट	ज्ञघ
२०.	पन्जाबी	द्द्छ	ज्ञद्ध	ज्ञज्ञ
२१.	याख्खा	द्द्ज्ञ	ज्ञज्ञ	ज्ञण
२२.	शेर्पा	ज्ञढ	ज्ञज्ञ	ड
२३.	सन्थाल	ज्ञठ	ढ	ड
२४.	धिमाल	ज्ञद्ध	ढ	छ
२५.	राजस्थानी	ज्ञण	छ	छ
२६.	थामी	ढ	ट	घ
२७.	बोटे	ड	द्ध	द्ध
२८.	राउटे	ठ	घ	द्ध
२९.	झाँगड	ट	घ	घ
३०.	सुनुवार	ट	घ	घ
३१.	राजवंशी	ट	घ	घ
३२.	बज्जिका	छ	द्द	घ
३३.	मेचे	छ	द्ध	ज्ञ
३४.	व्यासी	छ	द्ध	ज्ञ
३५.	दनुवार	ज्ञ	ज्ञ	(
३६.	वाहिङ	ज्ञ	(	ज्ञ
३७.	चिनियाँ	ज्ञ	(	ज्ञ
३८.	लिङ्खिम	ज्ञ	(	ज्ञ
३९.	नाम नखुलेका	ज्ञण्ज्ञद्धछ	छण्टढ	छण्ठछ
	कुल जनसङ्ख्या	घठठडढढ	ज्ञढज्ञढज्ञण	ज्ञडछज्ञडढ

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ अनुसार कञ्चनपुर जिल्लामा नाम नखुलेका भाषासहित ३९ वटा भाषाहरू मातृभाषाका रूपमा बोलिने गरेका छन् । जसमा भारोपेली, भोटबर्मेली, आग्नेली तथा द्रबिडेली चारवटै परिवारका भाषा रहेका छन् ।

कञ्चनपुर जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ३,७७,८९९ मध्ये नेपाली मातृभाषी सङ्ख्या ६८.२८ प्रतिशत रहेको छ । जसमा पुरुष ३४.६७ प्रतिशत र महिला ३३.६१ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसपछि थारू मातृभाषी सङ्ख्या २५.६० प्रतिशत रहेको छ । जसमा पुरुष १३ प्रतिशत र महिला १२.६० प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी तामाङ मातृभाषी सङ्ख्या १.४५ प्रतिशत मध्ये पुरुष ०.७२ प्रतिशत र महिला ०.७३ प्रतिशत रहेका छन् । मगर मातृभाषी सङ्ख्या ०.६९ प्रतिशत मध्ये पुरुष ०.३६ प्रतिशत र महिला ०.३६ प्रतिशत रहेका छन् । हिन्दी मातृभाषी पुरुष ०.२७ प्रतिशत र महिला ०.२२ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसपछि क्रमशः ०.२६ प्रतिशत जनसङ्ख्या भन्दा कम जनसङ्ख्या भएका मातृभाषाहरू रहेका छन् । जसमा १ जना मातृभाषी सम्म पनि रहेका छन् ।

४.५ शैक्षिक स्थिति

४.५.१ परिचय

शिक्षा प्राप्त गर्नु सबै बालबालिकाको आधारभूत र नैसर्गिक अधिकार हो । यसलाई सुनिश्चित गर्ने दायित्व राज्यको रहेको हुन्छ । त्यसैले सेनेगलको राजधानी डकारमा सन् २००० मा सम्पन्न “सबैका लागि शिक्षा” विश्व घोषणापत्रमा नेपालले प्रतिबद्धता व्यक्त गरेपछि त्यसलाई साकार रूप दिन थुप्रै प्रयासहरू गरेको छ । यहाँ कञ्चनपुर जिल्लामा भएका प्रयासहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

कञ्चनपुर जिल्लाको शैक्षिक विवरण २०६५/६६ को तथ्याङ्क अनुसार यस जिल्लामा सात वटा स्रोत केन्द्र अन्तर्गत सामुदायिक र संस्थागत गरी दुई किसिमका विद्यालय रहेका छन् । सामुदायिक अन्तर्गत ३९९ बाल विकास केन्द्र, प्रा.वि. सामुदायिक ११५ र संस्थागत ८६ वटा, नि.मा.वि. सामुदायिक ५८ र संस्थागत २५ वटा, मा.वि.

सामुदायिक ५७ र संस्थागत ३१ वटा, उ.मा.वि. सामुदायिक २८ र संस्थागत ११ वटा रहेका छन् । क्याम्पस आङ्गिक १, सम्बन्धन प्राप्त ८ वटा रहेका छन् र प्राविधिक शिक्षालय संस्थागत मात्रै ४ वटा रहेका छन् । ६ वटा स्रोत कक्षा अन्तर्गत विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा सञ्चालित रहेका छन् । जसमा कुल जम्मा ८७ जना विशेष बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् । ती मध्ये छात्रा ३१ र छात्र ५६ रहेका छन् (कञ्चनपुर जिल्लाको शैक्षिक विवरण, २०६५/०६६) ।

४.५.२ नेपालको जनगणना र शैक्षिक विवरण २०६५/०६६ अनुसार साक्षरता दर

यस जिल्लाको साक्षरता प्रतिशत दर निम्न लिखित तालिका अनुसार रहेको छ :

तालिका नं. ६

क.सं.	विवरण	द्दण्घड	द्दण्द्धड	द्दण्छड	द्दण्टट
१	कुल साक्षरता दर (%) मा	द्दघ	द्धज्ञ	टणज्ञ	टछाछट
२	पुरुष साक्षरता दर (%) मा	(	छड	ठद्दाड	ठढाछण
३	महिला साक्षरता दर (%)मा	(	द्दघ	द्धठाद्द	छघाटज्ञ

स्रोत : शाखा तथ्याङ्क कार्यालय, कञ्चनपुर ।

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार २०३८ सालमा कुल साक्षरता दर २३ प्रतिशत रहेकोमा २०४८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाले कुल साक्षरता दर ४१ प्रतिशत देखाएको छ । जसमा पुरुष साक्षरता दर ५८ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर २३ प्रतिशत रहेको छ । २०५८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कुल साक्षरता दर ६०.१ प्रतिशत रहेको छ । जसमा पुरुष साक्षरता दर ७२.८ प्रतिशत र महिला साक्षरता ४७.२ प्रतिशत रहेको छ । कञ्चनपुर जिल्लाको शैक्षिक विवरण २०६५/०६६ अनुसार कुल साक्षरता दर ६५.५६ प्रतिशत रहेको छ । जसमा पुरुष साक्षरता दर ७९.५० प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ५३.६१ प्रतिशत रहेको छ । उक्त साक्षरता दरको प्रवाह हेर्दा यस जिल्लाको साक्षरता प्रतिशत दर क्रमशः बढ्दै गएको छ । २०३८ सालमा २३ प्रतिशत

रहेको साक्षरता प्रतिशत दर २०६६ मा ६५.५ प्रतिशत पुगेको छ । यो तथ्याङ्कको ग्राफिक प्रस्तुति निम्नानुसार रहेका छ :

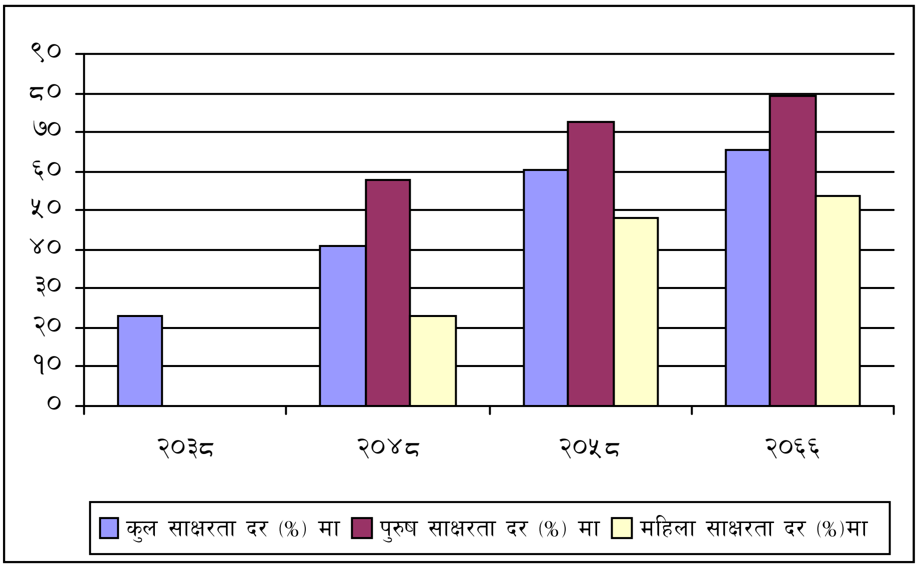

४.५.३ आधारभूत शैक्षिक विवरण

यस जिल्लाको आधारभूत शैक्षिक विवरण निम्न लिखित तालिका अनुसार रहेको छ :

तालिका नं. ७

क.सं.	विवरण		मान (%) मा	कैफियत
१	कुल साक्षरता दर		टछाछट	जिल्ला पार्श्वचित्र कञ्चनपुर २०६५
२	पुरुष साक्षरता दर		ठढाछण	
३	महिला साक्षरता दर		छघाटज्ञ	
४	प्रा.वि. खुद भर्ना दर	जम्मा	ढणाद्धण	जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		छात्र	ढज्ञाद्धण	
		छात्रा	डढाघण	
५	कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ५ पुग्ने अनुपात		ठडाण्ठ	जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
६	शिक्षक विद्यार्थी अनुपात	जम्मा	ज्ञस्ठड	जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		प्रा.वि.	ज्ञस्टघ	
		नि.मा.वि.	ज्ञस्डछ	
		मा.वि.	ज्ञस्घद्ध	

७	नि.मा.वि. तहमा खुद भर्नादर	जम्मा		टण्द्ध		जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		छात्र		टज्ञाद्ध		
		छात्रा		छढाद्द		
८	मा.वि. तहमा खुद भर्नादर	जम्मा		घटाज्ञ		जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		छात्र		घटाढ		
		छात्रा		घछाद्द		
९	शिक्षकको लैङ्गिक स्थिति		जम्मा	पुरुष	महिला	जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		प्रा.वि.	ज्ञद्धद्धढ	ज्ञण्छज्ञ	घढड	
		नि.मा.वि.	घछड	घण्ढ	द्धढ	
		मा.वि.	द्दघछ	द्दज्ञढ	ज्ञट	
१०	विशेष शिक्षा स्रोत कक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	जम्मा		डठ		जि.शि.का. कञ्चनपुर २०६५/०६६
		छात्र		छट		
		छात्रा		घज्ञ		

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार यस जिल्लाको कुल साक्षरता दर ६५.५६ प्रतिशत रहेको छ । जसमा पुरुष ७९.५० प्रतिशत र महिला ५३.६१ प्रतिशत रहेका छन् । प्राथमिक विद्यालय खुद भर्नादर जम्मा ९०.४ प्रतिशत रहेको छ । जसमा छात्र भर्नादर ९१.४ प्रतिशत र छात्रा भर्नादर ८९.३ प्रतिशत रहेको छ । कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ५ मा पुग्ने अनुपात ७८.०७ प्रतिशत रहेको छ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात जम्मा १:७८, प्रा.वि. मा १:६३, नि.मा.वि. मा १:८५ र मा.वि.मा १:३४ रहेको छ । नि.मा.वि. तहमा खुद भर्नादर जम्मा ६०.४ प्रतिशत रहेको छ । जसमा छात्र ६१.४ प्रतिशत र छात्रा ५९.२ प्रतिशत रहेका छन् । मा.वि. तहमा खुद भर्नादर जम्मा ३६.११ प्रतिशत रहेको छ । जसमध्ये छात्र ३६.९ प्रतिशत र छात्रा ३५.२ प्रतिशत रहेका छन् । शिक्षकको लैङ्गिक स्थिति प्रा.वि. तहमा पुरुष १०५१ र महिला ३९८ गरेर १४४९ जना, नि.मा.वि. तहमा पुरुष ३०९ र महिला ४९ गरेर ३५८ जना, मा.वि. तहमा पुरुष २१९ र महिला १६ गरी २३५ जना रहेका छन् । विशेष शिक्षा स्रोत कक्षामा छात्र सङ्ख्या ५६ र छात्रा ३१ गरी कुल जम्मा ८७ जना रहेको छ ।

४.६ सारांश

कुल १६१० वर्ग कि.मी. क्षेत्रफलमा अवस्थित कञ्चनपुर जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या ३७७८९९ रहेको छ । महिला भन्दा पुरुष सङ्ख्या बढी रहेको यस जिल्लामा धर्मका आधारमा हिन्दू, जातजातिका आधारमा क्षत्री, भाषाका आधारमा नेपाली भाषी बढी रहेका छन् । शैक्षिक स्थितिका आधारमा वि.सं. २०३८ सालमा २३ प्रतिशत रहेको साक्षरता दर २०६६ सालमा बढेर ६५.५ प्रतिशत पुगेको छ । जसमा छात्रा भन्दा छात्र बढी साक्षर रहेका देखिन्छन् ।

निष्कर्षमा यस जिल्लाको समाज भाषिक स्थितिमा विविधता रहेको छ । कुल जनसङ्ख्यामा लैङ्गिक विविधता, धार्मिक विविधता, जात-जातिगत विविधता, भाषिक विविधता, शैक्षिक विविधताले भरिपूर्ण यस जिल्लाको जलवायु एवम् भौगोलिक र राजनैतिक विविधता पनि रहेको देखिन्छ । तर उक्त विविधता पनि असमान रहेको छ ।

परिच्छेद पाँच

कञ्चनपुर जिल्लाका विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति

५.१ परिचय

विद्यालयलाई लघु समाज भनिन्छ । प्रत्येक समाजमा लैङ्गिक, धार्मिक, जातजातिगत, भाषिक, वर्गीय विविधता भए जस्तै प्रत्येक विद्यालयमा पनि विविधता पाइनु स्वाभाविक हो । संस्थागत विद्यालय भन्दा सामुदायिक विद्यालयहरूमा बढी विविधता पाइन्छ । कञ्चनपुर भाषिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक विविधता भएको जिल्ला भएकाले पनि यहाँका विद्यालयहरूमा विविधता पाइनु अन्यथा होइन । कञ्चनपुर जिल्लाका सम्पूर्ण विद्यालयलाई एकैपटक अध्ययन गर्न नसकिने भएकाले यहाँ आठ वटा सामुदायिक विद्यालयको समाज भाषिक विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२ कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति

तालिका नं. ८

विद्यालयको नाम : श्री पूर्णा उ.मा.वि. बाँसखेडा, ऐरी

क.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	ज्ञठ	घद्द	छज्ञ	द्दद्ध	छढ	द्धठ	ठण	टछ	ठद्द	छज्ञ	द्धज्ञ	द्दछ	छघ
		छात्रा	ज्ञठ	द्धज्ञ	द्धण	घछ	द्धद्ध	छड	टण	टद्ध	छघ	टद्ध	द्धड	टद्द	टद्ध
२	दलित	छात्र	ज्ञण	द्दछ	घद्द	ज्ञण	द्दछ	ज्ञद्ध	घण	ज्ञज्ञ	ड	ढ	ज्ञण	घ	द्द
		छात्रा	ड	द्दज्ञ	द्दद्द	ज्ञड	ज्ञद्द	ज्ञद्द	ज्ञद्ध	ज्ञण	ट	ढ	ज्ञ	छ	छ
३	जनजाति	छात्र	द्द	घ	द्ध	ट	ज्ञज्ञ	ट	ठ	छ	द्द	घ	घ	(	ज्ञ
		छात्रा	द्ध	ट	घ	(	घ	ज्ञ	ज्ञण	द्ध	घ	द्द	घ	(	द्द
४	अन्य	छात्र	छ	द्ध	ज्ञछ	ड	द्दघ	द्दठ	घघ	द्धढ	टद्द	घढ	द्दड	द्दद्द	छण
		छात्रा	छ	ज्ञद्ध	ज्ञछ	ज्ञठ	द्दढ	द्धछ	घट	छण	द्धद्ध	छघ	द्धद्ध	छठ	छठ
५	अपाङ्ग	छात्र	(	(	ज्ञ	(	(	(	(	ज्ञ	(	(	ज्ञ	(	(
		छात्रा	(	(	ज्ञ	ज्ञ	(	ज्ञ	(	ज्ञ	(	(	ज्ञ	(	(
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	ज्ञड	द्दठ	द्ध	छ	ढ	ड	छ	ज्ञण	ढ	(	(	(
		छात्रा	(	द्दण	द्दद्द	ज्ञद्ध	छ	छ	ज्ञण	ड	ढ	ढ	(	(	(
कुल जम्मा			घद्ध	ठघ	ढज्ञ	छढ	ज्ञणघ	ज्ञणछ	ज्ञघण	ज्ञद्दढ	ज्ञद्दछ	ज्ञज्ञछ	डढ	डठ	ज्ञज्ञठ

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार श्री पूर्णा उ.मा.वि.ऐरीमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या १२५७ जना मध्ये छात्र ४८.२९ प्रतिशत र जम्मा छात्रा ५१.७१ प्रतिशत रहेको छ । दलित विद्यार्थी सङ्ख्या जम्मा २६.४१ प्रतिशत मध्ये छात्र १५ प्रतिशत र छात्रा ११.३८ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या जम्मा ७.४ प्रतिशत मध्ये छात्र ४.१४ प्रतिशत र छात्रा ३.२६ प्रतिशत रहेका छन् । अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या जम्मा ०.६४ प्रतिशत मध्ये छात्र ०.२३ प्रतिशत र छात्रा ०.३९ प्रतिशत रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या १५.६७ प्रतिशत मध्ये छात्र ७.५५ प्रतिशत र छात्रा ८.११ प्रतिशत रहेका छन् ।

यसरी जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्रा सङ्ख्या बढी र दलित, जनजाति, कक्षा दोहोऱ्याउने सङ्ख्यामा छात्रा सङ्ख्या कम रहेको छ । दलित र जनजाति विद्यार्थी भन्दा अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या बढी रहेको छ । कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या छात्रको भन्दा छात्राको बढी रहेको छ ।

तालिका नं. ९

विद्यालयको नामः भृकुटी उ.मा.वि., महेन्द्रनगर

क्र.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	ज्ञघ	द्दद्ध	द्दघ	द्दज्ञ	द्दछ	घट	द्धद्द	द्दज्ञ	टठ	द्धढ	ठण	द्दज्ञ	द्दज्ञ
		छात्रा	ड	द्दज्ञ	द्दट	द्दघ	द्दघ	द्दड	द्दढ	द्दड	ठछ	द्धघ	द्दढ	घघ	द्दज्ञ
२	दलित	छात्र	द्द	ज्ञण	ढ	ट	ज्ञद्द	ड	ज्ञज्ञ	ठ	ज्ञछ	ज्ञछ	द्दज्ञ	ड	द्ध
		छात्रा	छ	ड	ज्ञट	ढ	छ	ढ	ज्ञद्द	ज्ञज्ञ	द्दछ	ढ	ठ	ठ	ज्ञ
३	जनजाति	छात्र	(	ठ	ड	छ	द्ध	ड	ट	ट	ज्ञछ	ढ	ज्ञद्ध	द्द	ट
		छात्रा	(	ढ	छ	द्द	घ	द्ध	छ	छ	द्दड	ज्ञज्ञ	ट	ट	(
४	अन्य	छात्र	ज्ञज्ञ	ठ	ट	ज्ञण	ढ	द्दण	द्दछ	ड	घठ	द्दछ	घछ	ज्ञज्ञ	ज्ञज्ञ
		छात्रा	घ	द्ध	छ	ज्ञद्द	ज्ञछ	ज्ञछ	ज्ञद्द	ज्ञद्द	द्दद्द	द्दघ	ज्ञट	द्दण	द्दण
५	अपाङ्ग	छात्र	(	(	(	(	(	ज्ञ	(	(	(	(	(	(	(
		छात्रा	(	(	(	(	(	(	(	(	ज्ञ	(	(	(	(
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	ज्ञ	(	द्द	ज्ञ	द्ध	घ	ज्ञण	छ	ढ	घ	द्द	(	(
		छात्रा	द्द	ज्ञ	द्ध	द्द	(	ज्ञ	द्ध	छ	ट	घ	(	(	(
कुल जम्मा			द्दज्ञ	द्धछ	द्धढ	द्धद्ध	द्धड	टद्ध	ठज्ञ	द्धढ	ज्ञद्धद्द	ढद्द	ढढ	छद्ध	द्धद्द

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार भृकुटी उ.मा.वि. महेन्द्रनगरमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ८२० जना मध्ये छात्र ५२.८० प्रतिशत र छात्रा ४७.२० प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा

दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ३०.७३ प्रतिशत मध्ये छात्र १५.६१ प्रतिशत र छात्रा १५.१२ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २१.२१ प्रतिशत मध्ये छात्र १०.९८ प्रतिशत र छात्रा १०.२४ प्रतिशत रहेको छ । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या २ मध्ये १ छात्र र १ छात्रा रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने सङ्ख्या ८.२९ प्रतिशत मध्ये छात्र ४.८८ प्रतिशत र छात्रा ३.४१ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा छात्रभन्दा छात्रा सङ्ख्या कम रहेको छ । दलित, जनजातिमा पनि छात्रा सङ्ख्या कम रहेको छ । अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या छात्र र छात्रा बराबरी र कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या छात्रको भन्दा छात्राको कम रहेको छ ।

तालिका नं. १०

विद्यालयको नाम : महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि. कटान

क्र.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	घट	ज्ञट	ज्ञद्द				ज्ञड	द्दघ	घज्ञ	घड	द्धण	द्धद्ध	द्दठ
		छात्रा	घद्द	ज्ञघ	ज्ञघ				ज्ञछ	ज्ञड	ज्ञड	छज्ञ	छठ	घद्ध	घण
२	दलित	छात्र	द्द	द्द	द्द				ज्ञ	द्द	छ	घ	ज्ञ	द्ध	(
		छात्रा	घ	(	द्द				छ	छ	द्ध	ट	(	द्द	(
३	जनजाति	छात्र	द्द	ज्ञ	द्द				द्द	ट	ज्ञ	द्ध	ज्ञ	द्ध	
		छात्रा	ठ	ज्ञ	ज्ञ				द्द	घ	द्द	छ	द्द	ज्ञ	ज्ञ
४	अन्य	छात्र	घद्द	ज्ञघ	ड				ज्ञछ	ज्ञछ	द्दछ	घज्ञ	घड	घट	द्दठ
		छात्रा	द्दद्द	ज्ञद्द	ज्ञण				ड	ज्ञण	ज्ञद्द	द्धण	छछ	घज्ञ	द्दढ
५	अपाङ्ग	छात्र	(	(	(				(	(	(	(	(	(	(
		छात्रा	(	(	(				(	ज्ञ	ज्ञ	(	(	(	(
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	(	(				(	ट	ड	द्ध	(	(	(
		छात्रा	(	(	(				(	(	द्द	घ	(	(	(
कुल जम्मा			टड	द्दढ	द्दछ				घघ	द्धज्ञ	द्धढ	डढ	ढठ	ठड	छठ

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार महेन्द्रनगर उ.मा.वि. कटानमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ५६६ जना मध्ये छात्र ५०.३५ प्रतिशत र छात्रा ४९.६५ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा दलित विद्यार्थी ८.६६ प्रतिशत मध्ये छात्र ३.८९ प्रतिशत र छात्रा ४.७७ प्रतिशत रहेका छन् ।

जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ८.४८ प्रतिशत मध्ये छात्र ४.०६ प्रतिशत र छात्रा ४.४२ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या २ जना छात्रा मात्र रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ४.०७ प्रतिशत मध्ये छात्र ३.१८ प्रतिशत र छात्रा ०.८८ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा छात्र र छात्रा सङ्ख्या लगभग बराबर रहेको छ । दलित विद्यार्थीमा छात्रभन्दा छात्रा बढी, जनजातिमा पनि छात्रा सङ्ख्या बढी रहेको छ । अपाङ्ग विद्यार्थीमा छात्रा मात्रै रहेका छन् भने कक्षा दोहोऱ्याउनेमा छात्र सङ्ख्या बढी रहेको छ ।

तालिका नं. ११

विद्यालयको नाम : श्री शान्ति निकेतन उ.मा.वि., वनखेत

क.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	ज्ञट	घड	द्दट	घण	घट	द्दढ	घट	घद्ध	घड	घड	घद्ध	घद्द	
		छात्रा	द्दछ	द्धज्ञ	घण	घढ	द्धट	द्धठ	टण	घघ	घठ	ठण	छट	द्धण	
२	दलित	छात्र	ड	ड	ज्ञज्ञ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञघ	ज्ञद्ध	ठ	ड	ठ	छ	द्द	
		छात्रा	ढ	ज्ञट	ज्ञट	ज्ञट	ज्ञघ	ज्ञढ	ज्ञछ	ट	ट	ज्ञघ	द्ध	ज्ञ	
३	जनजाति	छात्र	द्द	ट	छ	द्द	छ	ट	द्द	घ	ज्ञ	द्द	द्द	द्द	
		छात्रा	घ	द्ध	ठ	घ	छ	छ	द्द	द्द	घ	ज्ञ	द्ध	(	
४	अन्य	छात्र	ट	द्दद्ध	ज्ञण	ज्ञड	द्दण	ज्ञण	द्दण	द्दद्ध	द्दढ	द्दढ	द्दठ	द्दड	
		छात्रा	ज्ञघ	द्दज्ञ	ठ	द्दण	द्दड	द्दघ	द्धघ	द्दछ	द्दड	छट	द्धड	घढ	
५	अपाङ्ग	छात्र	(	ज्ञ	द्द	(	(	(	द्द	(	(	(	(	ज्ञ	
		छात्रा	(	(	(	(	(	(	(	(	(	(	(	(	
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	ज्ञद्द	ज्ञ	द्ध	घ	घ	ढ	द्द	द्द	ट	घ	(	
		छात्रा	(	ठ	ज्ञ	ज्ञ	छ	द्द	ज्ञठ	द्द	द्द	ड	ज्ञज्ञ	(	
कुल जम्मा			द्धज्ञ	ठढ	छट	टढ	डद्द	ठट	ढट	टठ	ठछ	ज्ञण्ड	ढण	ठद्द	

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार श्री शान्ति निकेतन उ.मा.वि. वनखेतमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ९११ जना मध्ये छात्र ४२.४८ प्रतिशत र छात्रा ५७.५२ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा दलित विद्यार्थी सङ्ख्या २६.१३ प्रतिशत मध्ये छात्र ११.४१ प्रतिशत र छात्रा १४.७१ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ८.४६ प्रतिशत मध्ये

छात्र ४.१८ प्रतिशत र छात्रा ४.२८ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या ०.७७ प्रतिशत मध्ये सबै छात्र रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या ११.०८ प्रतिशत, जसमा छात्र ४.९३ प्रतिशत मध्ये ६.१४ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा छात्र भन्दा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दलित, जनजाति, विद्यार्थी सङ्ख्यामा पनि छात्रा बढी रहेका छन् । अपाङ्ग छात्रा सङ्ख्या रहेको छैन । कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थीमा छात्रभन्दा छात्रा सङ्ख्या बढी रहेको छ ।

तालिका नं. १२

विद्यालयको नाम : श्री महाकाली जनसेवा उ.मा.वि., हल्दुखाल

क्र.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	ढ	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र		ज्ञछ	द्दठ				ढण	घट	द्दछ	घढ	घढ	ज्ञठ	घट
		छात्रा		द्दछ	द्दड				घढ	ढड	घट	ढठ	घड	घछ	छद्द
२	दलित	छात्र		छ	ढ				ज्ञछ	ड	छ	ढ	ढ	(	घ
		छात्रा		ज्ञज्ञ	ठ				ज्ञढ	ज्ञघ	ट	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	द्द
३	जनजाति	छात्र		(	(				(	(	(	(	(	(	ज्ञ
		छात्रा		(	(				(	(	(	(	(	(	ज्ञ
४	अन्य	छात्र		ज्ञण	ज्ञड				द्दछ	द्दड	द्दण	घछ	द्दछ	ज्ञठ	घद्द
		छात्रा		ज्ञढ	द्दज्ञ				द्दण	घछ	घण	घट	घण	घढ	ढढ
५	अपाङ्ग	छात्र		(	द्द				द्द	ज्ञ	ज्ञ	(	(	(	(
		छात्रा		(	द्द				ज्ञ	द्द	ज्ञ	द्द	(	(	(
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र		छ	(				(	(	(	(	(	(	(
		छात्रा		ट	(				ज्ञ	ज्ञ	(	(	(	(	(
कुल जम्मा				ढण	छछ				ठढ	डढ	टज्ञ	डट	ठद्द	छद्द	डड

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार श्री महाकाली जनसेवा उ.मा.वि. हल्दुखालमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या ६१२ जना मध्ये छात्र ४३.९६ प्रतिशत र छात्रा ५६.०४ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा दलित विद्यार्थी सङ्ख्या २१.४० प्रतिशत मध्ये छात्र ९.४८ प्रतिशत र छात्रा ११.९२ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २ जना जसमा १ छात्र र १ छात्रा रहेका छन् । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या २.२९ प्रतिशत मध्ये त्यसमा पनि छात्र ०.९८ प्रतिशत र छात्रा १.३० प्रतिशत रहेका छन् । कक्षा

दोहोऱ्याउने जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्या २.१२ प्रतिशत मध्ये छात्र ०.८२ प्रतिशत र छात्रा १.३० प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्र भन्दा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दलितमा पनि छात्रा बढी रहेका छन् भने जनजाति १/१ गरी बराबर रहेका छन् । अपाङ्गमा छात्र भन्दा छात्रा बढी रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने सङ्ख्या छात्र भन्दा छात्राको बढी रहेको छ ।

तालिका नं. १३

विद्यालयको नाम : भुवनेश्वरी उ.मा.वि., सिसैया

क.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	ढ	द्धद्ध	द्धड	द्धड	घढ	द्धघ	घड	द्धद्ध	द्धठ	टद्ध	छद्ध	घछ	द्धठ
		छात्रा	ज्ञद्ध	घट	छठ	छड	द्धठ	घढ	छठ	द्धड	छट	ठछ	डघ	द्धण	घठ
२	दलित	छात्र	घ	ज्ञछ	ठ	ज्ञघ	ज्ञज्ञ	छ	घ	ज्ञज्ञ	छ	ठ	ट	छ	द्द
		छात्रा	छ	ज्ञद्ध	ड	ढ	छ	द्ध	ज्ञण	घ	घ	ठ	ज्ञ	द्ध	(
३	जनजाति	छात्र	द्ध	द्दण	द्दघ	ज्ञड	ज्ञद्ध	ज्ञठ	ज्ञढ	ज्ञद्ध	ज्ञघ	ज्ञड	ज्ञड	ज्ञट	द्ध
		छात्रा	ट	ज्ञघ	द्दछ	द्दज्ञ	ज्ञद्ध	ज्ञद्ध	द्दद्ध	द्दज्ञ	ज्ञट	ज्ञज्ञ	ज्ञढ	ठ	ट
४	अन्य	छात्र	द्द	ढ	ज्ञड	ज्ञठ	ज्ञद्ध	द्दज्ञ	ज्ञट	ज्ञढ	द्दढ	घढ	घण	ज्ञद्ध	द्धज्ञ
		छात्रा	घ	ढ	द्दद्ध	द्दढ	द्दड	द्दज्ञ	द्दघ	द्दद्ध	घठ	छठ	टघ	द्दढ	घज्ञ
५	अपाङ्ग	छात्र	द्द	द्द	(	(	ज्ञ	(	द्द	(	(	ज्ञ	द्द	ज्ञ	ज्ञ
		छात्रा	द्द	ज्ञ	ज्ञ	(	ज्ञ	(	(	(	ज्ञ	(	घ	ज्ञ	ज्ञ
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	द्दघ	द्दण	द्दघ	द्ध	ज्ञ	द्ध	द्द	छ	द्ध	(	(	(
		छात्रा	(	ज्ञद्द	द्दण	द्दढ	ठ	द्ध	घ	द्द	द्द	द्द	(	(	(
कुल जम्मा			द्दघ	डण	ज्ञण्छ	ज्ञण्ट	डट	डद्द	ढछ	ढद्द	ज्ञण्घ	ज्ञघढ	ज्ञघठ	ठछ	डद्ध

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार भुवनेश्वरी उ.मा.वि. सिसैयामा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या १२०७ जना मध्ये छात्र ४६.३९ प्रतिशत र जम्मा छात्रा ५३.६० प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा दलित विद्यार्थी सङ्ख्या १३.७५ प्रतिशत मध्ये छात्र ७.७१ प्रतिशत र छात्रा ६.०५ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ३२.७५ प्रतिशत मध्ये छात्र १६.४० प्रतिशत र छात्रा १६.३२ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या १.९० प्रतिशत मध्ये पनि छात्र ०.९९ प्रतिशत र छात्रा ०.९१ प्रतिशत रहेका

छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या १३.८३ प्रतिशत मध्ये छात्र ७.१२ प्रतिशत र छात्रा ६.७१ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा छात्र भन्दा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दलित र जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्यामा पनि छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्र र छात्रा लगभग बराबर रहेका छन् । कक्षा दोहोऱ्याउने मध्ये छात्र बढी रहेका छन् ।

तालिका नं. १४

विद्यालयको नाम : श्री घटाल उ.मा.वि., सुडा

क.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	द्दद्द	द्दद्द	ज्ञड	ज्ञड	द्दट	द्दद्ध	घघ	घज्ञ	छड	ठठ	टछ	टठ	टज्ञ
		छात्रा	द्दज्ञ	द्दज्ञ	ज्ञड	घण	घद्ध	द्दघ	द्धद्द	द्दद्ध	द्धड	ठद्ध	छड	टट	ज्ञणट
२	दलित	छात्र	द्द	द्द	द्ध	घ	ट	द्द	द्द	ट	ठ	द्द	द्द	छ	ज्ञ
		छात्रा	ठ	छ	ट	ठ	ड	द्ध	द्द	घ	द्द	घ	ज्ञ	घ	ज्ञ
३	जनजाति	छात्र	ढ	ड	ढ	ज्ञज्ञ	ज्ञज्ञ	ढ	द्दज्ञ	ज्ञण	ज्ञढ	घज्ञ	द्दठ	ज्ञद्ध	ठ
		छात्रा	ज्ञण	ड	छ	ज्ञघ	ज्ञद्द	ट	द्दण	ढ	ढ	द्धण	ज्ञघ	ढ	द्दघ
४	अन्य	छात्र	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द	छ	द्ध	ढ	ज्ञघ	ज्ञण	ज्ञछ	घद्द	द्धद्ध	घट	द्धड	छघ
		छात्रा	द्ध	ड	ठ	ज्ञण	ज्ञद्ध	ज्ञघ	द्दण	ज्ञद्द	घठ	घज्ञ	द्धद्ध	छद्ध	डद्द
५	अपाङ्ग	छात्र	(	(	(	(	(	(	(	(	ज्ञ	(	(	(	(
		छात्रा	(	(	(	ज्ञ	(	(	(	(	द्द	ज्ञ	(	(	ज्ञ
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	(	द्ध	घ	छ	द्ध	द्द	ज्ञ	ड	ड	(	(	(
		छात्रा	(	(	(	द्द	ड	द्द	द्द	ज्ञ	ज्ञद्ध	द्ध	द्द	(	(
कुल जम्मा			द्धघ	द्धघ	घट	द्धड	टण	द्धठ	ठछ	छछ	ज्ञणट	ज्ञछज्ञ	ज्ञद्दघ	ज्ञघघ	ज्ञटठ

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार श्री घटाल उ.मा.वि. सुडामा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या १०८७ जना मध्ये छात्र ४८.२१ प्रतिशत र छात्रा ५१.९३ प्रतिशत रहेको छ । जम्मा दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ८.८३ प्रतिशत मध्ये छात्र ४.०४ प्रतिशत र छात्रा ४.७८ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २८.५३ प्रतिशत मध्ये छात्र १७.११ प्रतिशत र छात्रा ११.४१ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या ६.४४ प्रतिशत मध्ये छात्र ३.२२ प्रतिशत र छात्रा ३.२२ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा जम्मा विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्राको प्रतिशत बढी रहेको छ । दलित र जनजाति विद्यार्थीमा पनि छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्रा बढी र कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या दुवैको बराबर रहेको छ ।

तालिका नं. १५

विद्यालयको नाम : महेन्द्र मा.वि., कटान

क्र.सं.	कक्षा → विद्यार्थी ↓	लिङ्ग	बाल विकास	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	ड	ढ	ज्ञण	ज्ञज्ञ	ज्ञद्द
१	जम्मा	छात्र	ज्ञठ	घघ	घण	घण	द्दज्ञ	द्दण	द्दड	द्दण	द्दट	द्दद्द	ज्ञड		
		छात्रा	ज्ञड	ज्ञड	द्दद्द	ज्ञड	घण	द्दठ	घज्ञ	द्दज्ञ	द्दद्ध	ज्ञठ	ज्ञट		
२	दलित	छात्र	ज्ञ	द्द	द्ध	द्ध	ज्ञ	छ	घ	द्द	ज्ञण	घ	द्द		
		छात्रा	घ	ट	द्द	द्द	द्ध	द्ध	घ	ज्ञ	ज्ञ	घ	घ		
३	जनजाति	छात्र	ट	ज्ञड	ज्ञद्द	ज्ञद्द	ठ	ट	द्ध	ज्ञ	ठ	द्ध	द्द		
		छात्रा	ड	ड	ठ	ठ	द्ध	छ	द्ध	द्द	घ	ज्ञ	द्द		
४	अन्य	छात्र	ज्ञण	ज्ञघ	ज्ञद्ध	ज्ञद्ध	ज्ञघ	ढ	द्दज्ञ	ज्ञठ	ढ	ज्ञछ	ज्ञद्ध		
		छात्रा	ठ	द्ध	ज्ञघ	ढ	द्दद्द	ज्ञड	द्दद्ध	ज्ञड	द्दण	ज्ञघ	ज्ञज्ञ		
५	अपाङ्ग	छात्र	(	ज्ञ	(	ज्ञ	(	(	(	ज्ञ	(	(	(		
		छात्रा	ज्ञ	ज्ञ	(	ज्ञ	ज्ञ	(	ज्ञ	द्द	(	(	(		
६	कक्षा दोहोऱ्याउने	छात्र	(	घ	ट	छ	(	द्ध	(	(	द्द	(	(		
		छात्रा	(	(	घ	छ	द्द	छ	घ	घ	द्द	(	(		
कुल जम्मा			घछ	छज्ञ	छद्द	द्धड	छज्ञ	द्धठ	छढ	द्धज्ञ	छण	घढ	घद्ध		

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार महेन्द्र मा.वि. कटानमा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ५०७ जना मध्ये छात्र ५२.२६ प्रतिशत र छात्रा ४७.७३ प्रतिशत रहेको छ । जम्मा दलित विद्यार्थी सङ्ख्या १३.६० प्रतिशत मध्ये छात्र ७.२९ प्रतिशत र छात्रा सङ्ख्या ६.३१ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २५.६४ प्रतिशत मध्ये छात्र १५.५८ प्रतिशत र छात्रा १०.०५ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या १.९८ प्रतिशत मध्ये छात्र ०.५९ प्रतिशत र छात्रा १.३८ प्रतिशत रहेका छन् । जम्मा कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्या ८.४८ प्रतिशत मध्ये छात्र ३.७४ प्रतिशत र छात्रा ४.५३ प्रतिशत रहेका छन् ।

यस विद्यालयमा छात्राको भन्दा छात्रको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दलित र जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्र बढी र अपाङ्ग र कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थी सङ्ख्यामा छात्रा बढी रहेका छन् ।

५.३ सारांश

समष्टिमा उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार नमुना छनोट गरिएका विद्यालयहरूमा कुल विद्यार्थी सङ्ख्या ६९६७ जना रहेका छन् । जसमा छात्रको सङ्ख्या ४७.७७ प्रतिशत र छात्राको सङ्ख्या ५२.२३ प्रतिशत रहेको छ । छात्रको भन्दा छात्राको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दलित विद्यार्थीको सङ्ख्या १९.१३ प्रतिशत र जनजाति विद्यार्थीको सङ्ख्या १७.३५ प्रतिशत रहेको छ । अन्य विद्यार्थीको सङ्ख्या ६२.८९ प्रतिशत रहेको छ । अन्य विद्यार्थीको तुलनामा दलित र जनजाति विद्यार्थीको सङ्ख्या निकै कम रहेको छ । अपाङ्ग विद्यार्थी सङ्ख्या १.०१ र कक्षा दोहोऱ्याउने विद्यार्थीको सङ्ख्या ९.७९ प्रतिशत रहेको छ ।

परिच्छेद छ

कञ्चनपुर जिल्लामा अध्ययनरत कक्षा सातका विद्यार्थीहरुको समाज भाषिक स्थिति

६.१ परिचय

यस अध्ययनमा कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत कक्षा सातका विद्यार्थीको कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन गर्ने क्रममा उक्त विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थितिको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । लिङ्ग, जातजाति, धर्म, मातृभाषा,अभिभावकको शैक्षिक स्थिति र पेसाका आधारमा कक्षा सातका विद्यार्थीको अध्येता स्वयम्बाट समाज भाषिक स्थिति विवरण फाराम भरिएको छ । प्रत्येक विद्यालयका कक्षा सातका ४०/४० जना विद्यार्थीलाई नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको छ ।

कक्षा कोठामा देखिएको समाज भाषिक विविधताका आधारमा प्रत्येक कक्षाका ४० जना विद्यार्थीबाट १०/१० जना छनोट गरी तिनीहरूको भाषिक उपलब्धि मूल्याङ्कन र अन्तर्क्रियामा तिनीहरूको सहभागिता के कस्तो रह्यो ? त्यसको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसका लागि क्रमश: प्रश्नपत्र र कक्षा अवलोकन फाराम जस्ता सामग्रीको प्रयोग गरिएको छ । समाज भाषिक स्थिति विवरण फाराम, कक्षा अवलोकन फाराम तथा प्रश्नपत्रको प्रयोगबाट देखिएको परिणामलाई अलग-अलग तालिकामा देखाइ विश्लेषण गरिएको छ ।

६.२ कक्षा सातको समाज भाषिक स्थिति

६.२.१ कक्षा कोठाको जातजाति सम्बन्धी जाति भाषिक अध्ययन

यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका जम्मा ३२० विद्यार्थीको जातजातिगत स्थिति निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. १६

विद्यालयको नाम	लिङ्ग	दलित	जनजाति	अन्य	जम्मा
पूर्णा उ.मा.वि.	छात्र	द्	द्	ज्ञट	द्धण
	छात्रा	ज्ञ	द्	ज्ञठ	
भृकुटी उ.मा.वि.	छात्र	द्ध	ज्ञ	ज्ञछ	द्धण
	छात्रा	द्ध	ज्ञ	ज्ञछ	
महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि.	छात्र	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञड	द्धण
	छात्रा	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञड	
शान्ति निकेतन उ.मा.वि.	छात्र	घ	(	ज्ञठ	द्धण
	छात्रा	घ	ज्ञ	ज्ञट	
महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.	छात्र	ज्ञ	द्	ज्ञठ	द्धण
	छात्रा	द्	द्	ज्ञट	
भुवनेश्वरी उ.मा.वि.	छात्र	छ	द्ध	ज्ञज्ञ	द्धण
	छात्रा	द्	द्ध	ज्ञद्ध	
घटाल उ.मा.वि.	छात्र	घ	घ	ज्ञद्ध	द्धण
	छात्रा	ज्ञ	ड	ज्ञज्ञ	
महेन्द्र मा.वि.	छात्र	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञड	द्धण
	छात्रा	द्	ड	ज्ञण	
जम्मा	छात्र	द्ण	ज्ञद्ध	ज्ञद्ट	ज्ञटण
	छात्रा	ज्ञट	द्ठ	ज्ञज्ञठ	ज्ञटण
कुल जम्मा		घट	द्धज्ञ	द्द्धघ	घद्ण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार पूर्णा उ.मा.वि.का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत जसमा छात्र ५ प्रतिशत र छात्रा २.५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या १० प्रतिशत मध्ये छात्र ५ प्रतिशत र छात्रा ५

प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ८२.५० प्रतिशत मध्ये छात्र ४० प्रतिशत र छात्रा ४२.५ प्रतिशत रहेका छन् ।

भृकुटी उ.मा.वि.का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या २० प्रतिशत, जसमा छात्र १० प्रतिशत र छात्रा १० प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत मध्ये छात्र २.५ प्रतिशत र छात्रा २.५ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ७५ प्रतिशत मध्ये छात्र ३७.५ प्रतिशत र छात्रा ३७.५ प्रतिशत रहेका छन् ।

महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि. का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत, जसमा छात्र २.५ प्रतिशत र छात्रा २.५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत मध्ये छात्र २.५ प्रतिशत र छात्रा २.५ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ९० प्रतिशत मध्ये छात्र ४५ प्रतिशत र छात्रा ४५ प्रतिशत रहेका छन् ।

शान्ति निकेतन उ.मा.वि. का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या १५ प्रतिशत, जसमा छात्रको ७.५ प्रतिशत र छात्राको ७.५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २.५ प्रतिशत मध्ये सबै छात्रा रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ८२.५ प्रतिशत मध्ये छात्रको ४२.५ प्रतिशत र छात्राको ४० प्रतिशत रहेका छन् ।

महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत, जसमा छात्र २.५ प्रतिशत र छात्रा ५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या १० प्रतिशत मध्ये छात्र ५ प्रतिशत र छात्रा ५ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ८२.५ प्रतिशत मध्ये पनि छात्र ४२.५ प्रतिशत र छात्रा ४० प्रतिशत रहेका छन् ।

भुवनेश्वरी उ.मा.वि.का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या १७.५ प्रतिशत, जसमा छात्र १२.५ प्रतिशत र छात्रा ५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति

विद्यार्थी सङ्ख्या २० प्रतिशत मध्ये छात्र १० प्रतिशत र छात्रा १० प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ६२.५ प्रतिशत मध्ये छात्र २७.५ प्रतिशत र छात्रा ३५ प्रतिशत रहेका छन् ।

घटाल उ.मा.वि. मा जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या १० प्रतिशत, जसमा छात्र ७.५ प्रतिशत र छात्रा २.५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २७.५ प्रतिशत मध्ये छात्र ७.५ प्रतिशत र छात्रा २० प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ६२.५ प्रतिशत मध्ये छात्र ३५ प्रतिशत र छात्रा २७.५ प्रतिशत रहेका छन् ।

महेन्द्र मा.वि.का जम्मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत, जसमा दलित छात्र २.५ प्रतिशत र छात्रा ५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या २२.५ प्रतिशत मध्ये छात्र २.५ र छात्रा २० प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ७० प्रतिशत मध्ये छात्र ४५ प्रतिशत र छात्रा २५ प्रतिशत रहेका छन् ।

समग्रमा आठ वटा विद्यालयका ३२० जना विद्यार्थी मध्ये छात्र सङ्ख्या ५० प्रतिशत र छात्रा सङ्ख्या ५० प्रतिशत रहेको छ । दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ११.२५ प्रतिशत मध्ये छात्र ६.२५ प्रतिशत र छात्रा ५ प्रतिशत रहेका छन् । जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या १२.८१ प्रतिशत, त्यसमा पनि छात्र ४.३८ प्रतिशत र छात्रा ८.४४ प्रतिशत रहेका छन् । अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या ७५.९३ प्रतिशत मध्ये छात्र ३९.३८ प्रतिशत र छात्रा ३६.५६ प्रतिशत रहेका छन् ।

६.२.२ मातृभाषाका आधारमा तथ्याङ्क विश्लेषण

यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा ७ का जम्मा ३२० जना विद्यार्थीको मातृभाषाको स्थिति निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. १७

विद्यालयको नाम	मातृभाषा						जम्मा
	नेपाली	थारू	अवधी	हिन्दी	मैथिली	अन्य	
पूर्णा उ.मा.वि.	घट	घ	(	(	(	ज्ञ	द्धण
भृकुटी उ.मा.वि.	घछ	द्द	(	घ	(	(	द्धण
महेन्द्रनगर उ.मा.वि.	घड	(	(	द्द	(	(	द्धण
शान्ति निकेतन उ.मा.वि.	घढ	(	(	(	(	ज्ञ	द्धण
महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.	द्धण	(	(	(	(	(	द्धण
भुवनेश्वरी उ.मा.वि.	घद्द	ड	(	(	(	(	द्धण
घटाल उ.मा.वि.	द्दढ	ज्ञज्ञ	(	(	(	(	द्धण
महेन्द्र मा.वि.	घद्द	द्ध	(	द्द	(	द्द	द्धण
जम्मा	द्दडज्ञ	द्दड	(	ठ	(	द्ध	घद्दण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार पूर्णा उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ९० प्रतिशत रहेको छ । थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत र अन्य मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २.५ प्रतिशत रहेको छ ।

भृकुटी उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ८७.५ प्रतिशत रहेको छ । थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ । हिन्दी मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत रहेको छ ।

महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ९५ प्रतिशत रहेको छ । हिन्दी मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ ।

शान्ति निकेतन उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ९७.५ प्रतिशत रहेको छ । अन्य मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २.५ प्रतिशत रहेको छ ।

महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या १०० प्रतिशत नै रहेको छ ।

भुवनेश्वरी उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ८० प्रतिशत रहेको छ । थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २० प्रतिशत रहेको छ ।

घटाल उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ७२.५ प्रतिशत रहेको छ। थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २७.५ प्रतिशत रहेको छ।

महेन्द्र मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ८० प्रतिशत रहेको छ। थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या १० प्रतिशत रहेको छ। हिन्दी मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत र अन्य मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ।

समग्रमा आठ वटा विद्यालयका जम्मा ३२० जना विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ८७.८१ प्रतिशत रहेको छ। थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ८.७५ प्रतिशत रहेको छ। हिन्दी मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २.१९ प्रतिशत र अन्य मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या १.२५ प्रतिशत रहेको छ।

६.२.३ विद्यार्थीले मान्ने धर्मको स्थिति

यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका जम्मा ३२० जना विद्यार्थीले मान्ने धर्मको स्थिति निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. १८

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	धर्म					जम्मा
		हिन्दू	बौद्ध	इस्लाम	इसाई	अन्य	
१.	पूर्णा उ.मा.वि.	घढ	(	(	ज्ञ	(	द्धण
२.	भृकुटी उ.मा.वि.	घढ	(	ज्ञ	(	(	द्धण
३.	महेन्द्रनगर उ.मा.वि.	घड	(	(	द्द	(	द्धण
४.	शान्ति निकेतन उ.मा.वि.	द्धण	(	(	(	(	द्धण
५.	महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.	द्धण	(	(	(	(	द्धण
६.	भुवनेश्वरी उ.मा.वि.	घठ	(	(	घ	(	द्धण
७.	घटाल उ.मा.वि.	द्धण	(	(	(	(	द्धण
८.	महेन्द्र मा.वि.	द्धण	(	(	(	(	द्धण
	जम्मा	घज्ञघ	(	ज्ञ	ट	(	घद्दण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार पूर्णा उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ९७.५ प्रतिशत रहेको छ । इसाई धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या २.५ प्रतिशत रहेको छ ।

भृकुटी उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ९७.५ प्रतिशत रहेको छ । इस्लाम धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या २.५ प्रतिशत रहेको छ ।

महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ९५ प्रतिशत रहेको छ । इसाई धर्म मान्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या ५ प्रतिशत रहेको छ ।

शान्ति निकेतन उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १०० प्रतिशत नै रहेको छ ।

महाकाली जनसेवा उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १०० प्रतिशत नै रहेको छ ।

भुवनेश्वरी उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ९२.५ प्रतिशत रहेको छ । इसाई धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत रहेको छ ।

घटाल उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १०० प्रतिशत नै रहेको छ ।

महेन्द्रनगर मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १०० प्रतिशत नै रहेको छ ।

समग्रमा आठ वटा विद्यालयका जम्मा ३२० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ९७.८१ प्रतिशत रहेको छ । इस्लाम धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ०.३१ प्रतिशत र इसाई धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या १.८८ प्रतिशत रहेको छ ।

६.२.४ अभिभावकको शैक्षिक स्थिति

आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका जम्मा ३२० जना विद्यार्थीका आमा-बाबुको शैक्षिक स्थिति निरक्षर, साक्षर, एस.एल.सी. प्रमाणपत्र तह र स्नातक भन्दा माथिका आधारमा निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. १९

विद्यालयको नाम	लिङ्ग	शैक्षिक स्थिति					जम्मा
		निरक्षर	साक्षर	एस.एल.सी.	प्रमाणपत्र	स्नातक भन्दा माथि	
पूर्णा उ.मा.वि.	आमा	ज्ञड	द्ज्ञ	(	ज्ञ	(	डण
	बाबु	छ	ज्ञट	ज्ञट	द्द	ज्ञ	
भृकुटी उ.मा.वि.	आमा	द्दछ	ज्ञद्द	घ	(	(	डण
	बाबु	ज्ञण	ज्ञठ	ज्ञण	घ	(	
महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि.	आमा	ट	घण	(	द्ध	(	डण
	बाबु	(	ज्ञद्द	ज्ञद्ध	ड	ट	
शान्ति निकेतन उ.मा.वि.	आमा	ज्ञज्ञ	द्दट	द्द	(	ज्ञ	डण
	बाबु	(	ज्ञड	ज्ञछ	द्ध	घ	
महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.	आमा	ज्ञद्ध	द्दण	ट	(	(	ठठ
	बाबु	घ	ज्ञछ	ज्ञट	घ	(	
भुवनेश्वरी उ.मा.वि.	आमा	द्दट	ज्ञघ	ज्ञ	(	(	ठड
	बाबु	घ	ज्ञद्ध	ज्ञठ	घ	ज्ञ	
घटाल उ.मा.वि.	आमा	द्ज्ञ	ज्ञठ	ज्ञ	ज्ञ	(	ठढ
	बाबु	ट	ज्ञड	ढ	द्द	द्ध	
महेन्द्र मा.वि.	आमा	ज्ञट	ज्ञड	द्द	द्द	(	ठड
	बाबु	(	द्ज्ञ	ज्ञछ	द्ध	(	
जम्मा	आमा	ज्ञघठ	ज्ञछठ	ज्ञछ	ड	ज्ञ	घज्ञड
	बाबु	द्दठ	ज्ञघज्ञ	ज्ञज्ञद्द	द्दढ	ज्ञछ	घज्ञद्ध
कुल जम्मा		ज्ञटद्ध	द्दडड	ज्ञद्दठ	घठ	ज्ञट	टघद्द

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार पूर्णा उ.मा.वि. मा ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या २८.७५ प्रतिशत, जसमा आमा २२.५ प्रतिशत र बाबु ६.२५ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ४६.२५ प्रतिशत मध्ये आमा २६.२५ प्रतिशत र बाबु २० प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या २० प्रतिशत मध्ये सबै बाबु मात्रै रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गर्ने अभिभावकको सङ्ख्या ३.७५ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ प्रतिशत र बाबु २.५ प्रतिशत रहेका छन् । स्नातक तह उत्तीर्ण गर्ने अभिभावकको सङ्ख्या १.२५ प्रतिशत मध्ये सबै बाबु रहेका छन् ।

भृकुटी उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ४३.७५ प्रतिशत, जसमा आमा ३१.२५ प्रतिशत र बाबु १२.५ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ३६.२५ प्रतिशत मध्ये आमा १५ प्रतिशत र बाबु २१.२५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १६.२५ प्रतिशत मध्ये आमा ३.७५ प्रतिशत र बाबु १२.५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ३.७५ प्रतिशत मध्ये सबै बाबु मात्रै रहेका छन् ।

महेन्द्रनगर उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत जसमा सबै जना आमा रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ५२.५ प्रतिशत मध्ये आमा ३७.५ प्रतिशत र बाबु १५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १७.५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १५ प्रतिशत मध्ये आमा ५ प्रतिशत र बाबु १० प्रतिशत रहेका छन् । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् ।

शान्ति निकेतन उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या १३.७५ प्रतिशत, जसमा सबै जना आमा रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ५५ प्रतिशत मध्ये आमा ३२.५ प्रतिशत र बाबु २२.५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या २१.२५ प्रतिशत मध्ये आमा २.५ प्रतिशत र बाबु १८.७५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ५ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ र बाबु ३.७५ प्रतिशत रहेका छन् ।

महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या २१.२५ प्रतिशत, जसमा आमा १७.५ प्रतिशत र बाबु

३.७५ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ४३.७५ प्रतिशत मध्ये आमा २५ प्रतिशत र बाबु १८.७५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावक सङ्ख्या २७.५ प्रतिशत मध्ये आमा ७.५ प्रतिशत र बाबु २० प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ३.७५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् ।

भुवनेश्वरी उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ३६.२५ प्रतिशत, जसमा आमा ३२.५ प्रतिशत र बाबु ३.७५ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ३३.७५ प्रतिशत मध्ये आमा १६.२५ प्रतिशत र बाबु १७.५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या २२.५ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ प्रतिशत र बाबु २१.२५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ३.७५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १.२५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् ।

घटाल उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ३३.७५ प्रतिशत जसमा आमा २६.२५ प्रतिशत र बाबु ७.५ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावक सङ्ख्या ४३.७५ प्रतिशत मध्ये आमा २१.२५ प्रतिशत र बाबु २२.५ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १२.५ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ प्रतिशत र बाबु ११.२५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ३.७५ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ प्रतिशत र बाबु २.५ प्रतिशत रहेका छन् । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ५ प्रतिशत मध्ये सबै जना बाबु रहेका छन् ।

महेन्द्र मा.वि.का ४० जना विद्यार्थीका ८० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या २० प्रतिशत, जसमा सबै जना आमा रहेका छन्। साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ४७.५ प्रतिशत मध्ये आमा २२.५ प्रतिशत र बाबु २५ प्रतिशत

रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या २१.२५ प्रतिशत मध्ये आमा २.५ प्रतिशत र बाबु १८.७५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ७.५ प्रतिशत मध्ये आमा २.५ प्रतिशत र बाबु ५ प्रतिशत रहेका छन् ।

समग्रमा आठ वटा विद्यालयका ३२० विद्यार्थीका ६४० जना अभिभावक मध्ये निरक्षर अभिभावकको सङ्ख्या २५.६२ प्रतिशत रहेको छ । जसमा आमा २१.४० प्रतिशत र बाबु ४.२२ प्रतिशत रहेका छन् । साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या ४५ प्रतिशत मध्ये आमा २४.५३ प्रतिशत र बाबु २०.४७ प्रतिशत रहेका छन् । एस.एल.सी. उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या १९.८४ प्रतिशत मध्ये आमा २.३४ प्रतिशत र बाबु १७.५ प्रतिशत रहेका छन् । प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या ५.७८ प्रतिशत मध्ये आमा १.२५ प्रतिशत र बाबु ४.५३ प्रतिशत रहेका छन् । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण अभिभावकको सङ्ख्या २.५ प्रतिशत मध्ये आमा ०.१६ प्रतिशत र बाबु २.३४ प्रतिशत रहेका छन् । कुल जम्मा ६४० जना अभिभावक मध्ये १.४१ प्रतिशत अभिभावक सङ्ख्या रहेको छैन । जसमा १ जना आमा र ८ जना बाबु रहेका छन् ।

६.२.५ अभिभावकको पेसागत स्थिति

विद्यार्थीको शिक्षा आर्जनमा उसको आर्थिक स्थितिले मह□वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। आर्थिक स्थिति उसको अभिभावकको पेसासँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेको हुन्छ । यस कारण यहाँ उपर्युक्त ३२० जना विद्यार्थीहरूका अभिभावकको पेसागत स्थितिलाई पनि अध्ययन अन्तर्गत राखिएको छ । जसको विश्लेषण निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २०

क.सं.	विद्यालयको नाम	पेसा					जम्मा
		कृषि	नोकरी	व्यापार	सुकुम्बासी	अन्य	
१.	पूर्णा उ.मा.वि.	द्द	ट	ड	(	द्ध	द्धण
२.	भृकुटी उ.मा.वि.	द्द	ज्ञद्द	द्दट	(	(	द्धण
३.	महेन्द्रनगर उ.मा.वि.	ज्ञद्ध	द्दद्द	द्ध	(	(	द्धण
४.	शान्ति निकेतन उ.मा.वि.	ज्ञद्द	ड	ठ	(	ज्ञघ	द्धण
५.	महाकाली जनसेवा उ.मा.वि.	द्दण	ज्ञण	छ	(	छ	द्धण
६.	भुवनेश्वरी उ.मा.वि.	ज्ञछ	ज्ञज्ञ	ड	(	ट	द्धण
७.	घटाल उ.मा.वि.	ज्ञछ	ड	ठ	ज्ञ	ढ	द्धण
८.	महेन्द्र मा.वि.	ड	ड	ज्ञछ	(	ढ	द्धण
	जम्मा	ज्ञण्ड	डछ	डण	ज्ञ	द्धट	घद्दण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार पूर्णा उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ५५ प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ । नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी १५ प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २० प्रतिशत र अन्य कार्यमा संलग्न अभिभावकका छोराछोरी १० प्रतिशत रहेका छन् ।

भृकुटी उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ५ प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ । नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी ३० प्रतिशत रहेका छन् । व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी ६५ प्रतिशत रहेका छन् ।

महेन्द्रनगर (साधारण) उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ३५ प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ । नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी ५५ प्रतिशत र व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी १० प्रतिशत रहेका छन् ।

शान्ति निकेतन उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ३० प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ। नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २० प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी १७.५ र अन्य कार्यमा संलग्न अभिभावकका छोराछोरी ३२.५ प्रतिशत रहेका छन्।

महाकाली जनसेवा उ.मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ५० प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ। नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २५ प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी १२.५ प्रतिशत र अन्य कार्यमा संलग्न अभिभावकका छोराछोरी १२.५ प्रतिशत रहेका छन्।

भुवनेश्वरी उ.मा.वि.का ४० जना विद्यार्थी मध्ये ३७.५ प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ । नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २७.५ प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २० प्रतिशत र अन्य कार्यमा संलग्न अभिभावकका छोराछोरी १५ प्रतिशत रहेका छन्।

घटाल उ.मा.वि.मा ४० जना विद्यार्थी मध्ये ३७.५ प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ। नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २० प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी १७.५ प्रतिशत, सुकुम्बासी अभिभावकका छोराछोरी २.५ प्रतिशत र अन्य कार्य गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २२.५ प्रतिशत रहेका छन्।

महेन्द्र मा.वि. का ४० जना विद्यार्थी मध्ये २० प्रतिशत विद्यार्थीका अभिभावकको कृषि पेसा रहेको छ । नोकरी गर्ने अभिभावकका छोराछोरी २० प्रतिशत, व्यापार गर्ने अभिभावकका छोराछोरी ३७.५ प्रतिशत र अन्य अभिभावकका छोराछोरी २२.५ प्रतिशत रहेका छन्।

समग्रमा ३२० जना विद्यार्थी मध्ये कृषि पेसाका ३३.७५ प्रतिशत, नोकरी पेसाका २६.५६ प्रतिशत, व्यापारका २५ प्रतिशत, सुकुम्बासीका ०.३१ प्रतिशत र अन्य पेसाका १४.३६ प्रतिशत अभिभावकका छोराछोरी रहेका छन्।

६.३ भाषा सिकाइमा समाज भाषिक स्थितिको प्रभाव

भाषा समाज सापेक्ष हुन्छ । समाजविना भाषा र भाषाविना समाज अगाडि बढ्न सक्दैन । समाज लिङ्ग, धर्म, जातजाति, भाषिक पृष्ठभूमि, पेसा, शैक्षिक स्तर आदि विभिन्न आधारमा निर्धारण गरिएको हुन्छ । उपर्युक्त आधारमा निर्धारित समाजलाई भिन्न भिन्न रूपमा पनि हेर्ने गरिन्छ । जस्तै- भाषिक समाज, धार्मिक समाज, पुरुष समाज, महिला समाज आदि ।

विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरू समाजबाटै आएका हुन्छन् । समाजमा रहेको विविधताका कारण प्रत्येक कक्षा कोठाका विद्यार्थीमा पनि विविधता पाइन्छ, उक्त विविधताले गर्दा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा असर पर्दछ । यहाँ समाज भाषिक स्थितिले कक्षा सातका विद्यार्थीमा पारेको प्रभाव विश्लेषण गरिएको छ । जसका लागि प्रश्नपत्रलाई प्रमुख सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ । प्रश्नपत्रको जम्मा पूर्णाङ्क २० रहेको छ । आठ वटा विद्यालयका ४०/४० जना विद्यार्थीबाट १०/१० जना छनोट गरी जम्मा ८० जना विद्यार्थीको विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

६.३.१ भाषिक उपलब्धिमा जातजातिको प्रभाव

भाषिक उपलब्धिमा जातजातिको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २१

क्र.सं.	जातजाति	लिङ्ग	विद्यार्थी सङ्ख्या	पूर्णाङ्क	प्राप्ताङ्क	प्राप्ताङ्क प्रतिशत	कुल प्राप्ताङ्क प्रतिशत
१	बाहुन	छात्र	ढ	ज्ञडण	ज्ञघण	ठद्दाद्द	ठघाद्धद्द
		छात्रा	ज्ञण	द्दण्ण	ज्ञद्धढ	ठद्धाछ	
२	क्षत्री	छात्र	ज्ञज्ञ	द्दद्दण	ज्ञटद्द	ठघाटद्ध	ठण
		छात्रा	ज्ञज्ञ	द्दद्दण	ज्ञद्धट	टटाघट	
३	जनजाति	छात्र	ज्ञण	द्दण्ण	ज्ञद्दढ	टद्धाछ	टछ
		छात्रा	ढ	ज्ञडण	ज्ञज्ञड	टछाछट	
४	दलित	छात्र	ज्ञण	द्दण्ण	ज्ञद्दढ	टद्धाछ	छढाछ
		छात्रा	ज्ञण	द्दण्ण	ज्ञज्ञण	छछ	

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार ८० जना विद्यार्थी मध्ये १९ जना बाहुनले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७३.४३ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७२.२२ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७४.५ प्रतिशत रहेको छ । त्यसै गरी २२ जना क्षत्रीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७३.६४ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.३६ प्रतिशत रहेको छ । १९ जना जनजातिले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६५ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६४.५ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६५.५६ प्रतिशत रहेको छ । २० जना दलित विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ५९.७५ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६४.५ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ५५ प्रतिशत रहेको छ ।

यसमा छात्राभन्दा छात्रको बढी प्राप्ताङ्क रहेको छ । बाहुन अग्र स्थानमा रहेको छ भने त्यसपछि क्रमशः क्षत्री, जनजाति र दलित रहेका छन् ।

६.३.२ भाषिक उपलब्धिमा मातृभाषाको प्रभाव

भाषिक उपलब्धिमा मातृभाषाको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २२

क.सं.	मातृभाषा	लिङ्ग	विद्यार्थी सङ्ख्या	पूर्णाङ्क	प्राप्ताङ्क	प्राप्ताङ्क प्रतिशत	कुल प्राप्ताङ्क प्रतिशत
१	नेपाली	छात्र	घट्	टद्धण	द्धद्धज्ञ	टडाढज्ञ	टणाघज्ञ
		छात्रा	घट्	टद्धण	द्धघज्ञ	टठाघद्ध	
२	नेपाली इतर	छात्र	ढ	ज्ञडण	ज्ञट्ण	टटाटठ	टटाट्छ
		छात्रा	ठ	ज्ञद्धण	ढट्	टछाठज्ञ	

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार ८० जना विद्यार्थी मध्ये ६४ जना नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६०.३१ प्रतिशत रहेको छ । जसमा छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६८.९१ र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६७.३४ प्रतिशत रहेको छ । त्यसैगरी १६ जना

नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.२५ प्रतिशत रहेको छ । जसमा छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.६७ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६५.७१ प्रतिशत रहेको छ ।

यसमा छात्रा भन्दा छात्रको प्राप्ताङ्क बढी रहेको छ । नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीभन्दा नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीको प्राप्ताङ्क बढी रहेको छ ।

६.३.३ भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको पेसाको प्रभाव

भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको पेसाको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २३

क.सं.	पेसा	लिङ्ग	विद्यार्थी सङ्ख्या	पूर्णाङ्क	प्राप्ताङ्क	प्राप्ताङ्क प्रतिशत	कुल प्राप्ताङ्क प्रतिशत
१	कृषि	छात्र	ज्ञट	घद्दण	द्दज्ञज्ञ	टछ।ढद्ध	छढ।द्दट
		छात्रा	ज्ञज्ञ	द्दद्दण	ज्ञज्ञढ	छद्ध।ज्ञ	
२	व्यापार	छात्र	ज्ञण	द्दणण	ज्ञघड	टढ	ठण
		छात्रा	ड	ज्ञटण	ज्ञज्ञद्ध	ठज्ञ।द्दछ	
३	नोकरी	छात्र	ढ	ज्ञडण	ज्ञद्दढ	ठज्ञ।टठ	टढ।घछ
		छात्रा	ज्ञद्ध	द्दडण	ज्ञढण	टठ।डट	
४	सुकुम्बासी	छात्र	ण	ण	ण	ण	ठण
		छात्रा	ज्ञ	द्दण	ज्ञद्ध	ठण	
५.	अन्य	छात्र	छ	ज्ञणण	ठद्द	ठद्द	टठ।ठघ
		छात्रा	ट	ज्ञद्दण	ठठ	टद्ध।ज्ञठ	

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार ८० जना विद्यार्थीका अभिभावकहरू मध्ये २७ जना विद्यार्थीका अभिभावकको पेसा कृषि रहेको छ । ती २७ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको

प्राप्ताङ्क ५९.२६ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६५.९४ र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ५४.१ प्रतिशत रहेको छ ।

जम्मा १८ जना विद्यार्थीका अभिभावकको पेसा व्यापार रहेको छ । ती १८ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६९ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७१.२५ प्रतिशत रहेको छ ।

जम्मा २३ जना विद्यार्थीका अभिभावकको पेसा नोकरी रहेको छ । ती २३ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६९.३५ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७१.६७ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६७.८६ प्रतिशत रहेको छ ।

सुकुम्बासी अभिभावकको एक जना छोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत रहेको छ । ११ जना विद्यार्थीका अभिभावकको पेसा अन्य रहेको छ । ती ११ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६७.७३ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७२ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६४.१७ प्रतिशत रहेको छ ।

यसमा अभिभावकको पेसा व्यापार भएका बाहेक अन्य सबैका छोराछोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्कमा छात्र प्राप्ताङ्क बढी रहेको छ । समग्रमा व्यापारी र सुकुम्बासी अभिभावकका छोराछोरीले प्राप्त प्राप्ताङ्क सबैभन्दा बढी र त्यसपछि क्रमशः नोकरी, अन्य र कृषि पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीको प्राप्ताङ्क रहेको छ ।

६.३.४ भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव

भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २४

क्र.सं.	आमाको शैक्षिक स्थिति	लिङ्ग	विद्यार्थी सङ्ख्या	पूर्णाङ्क	प्राप्ताङ्क	प्राप्ताङ्क प्रतिशत	कुल प्राप्ताङ्क प्रतिशत
१	निरक्षर	छात्र	द्न	द्धद्दण	द्दढद्ध	ठण	टटाज्ञघ
		छात्रा	ज्ञढ	घडण	द्दघछ	टज्ञाडद्ध	
२	साक्षर	छात्र	ज्ञट	घद्दण	द्दद्दट	ठणटघ	टडाघघ
		छात्रा	ज्ञठ	घद्धण	द्दद्दछ	टटाज्ञड	
३	एस.एल.सी.	छात्र	द्द	द्धण	द्दछ	टद्दाछ	टटाद्दछ
		छात्रा	द्द	द्धण	द्दड	ठण	
४	प्रमाणपत्र तह	छात्र	ज्ञ	द्दण	ज्ञछ	ठछ	ठठाछ
		छात्रा	ज्ञ	द्दण	ज्ञट	डण	
५.	स्नातक भन्दा माथि	छात्र	ण	ण	ण	ण	ढछ
		छात्रा	ज्ञ	द्दण	ज्ञढ	ढछ	

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार ८० जना विद्यार्थीका आमाहरू मध्ये ४० जना विद्यार्थीका आमाको शैक्षिक स्थिति निरक्षर रहेको छ । ती ४० जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.१३ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६१.८४ प्रतिशत रहेको छ ।

जम्मा ३३ जना विद्यार्थीका आमाको शैक्षिक स्थिति साक्षर रहेको छ । ती ३३ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६८.३३ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७०.६३ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.१८ प्रतिशत रहेको छ ।

जम्मा ४ जना विद्यार्थीका आमाको शैक्षिक स्थिति एस.एल.सी. उत्तीर्ण रहेको छ । ती ४ जना विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.२५ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६२.५ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत रहेको छ ।

प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण आमाका २ जना छोराछोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७७.५ प्रतिशत मध्ये छात्रले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ७५ प्रतिशत र छात्राले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ८० प्रतिशत रहेको छ । स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण आमाकी १ जना छोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ९५ प्रतिशत रहेको छ ।

यसरी समग्रमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण बाहेक अन्य सबै तहमा आमाको शैक्षिक स्तर वृद्धि अनुरूप छोराछोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क प्रतिशत पनि बढ्दै गएको छ । निरक्षर आमाका छोराछोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क ६६.१३ प्रतिशतबाट स्नातक तह उत्तीर्ण आमाका छोराछोरीले प्राप्त गरेको प्राप्ताङ्क बढेर ९५ प्रतिशत पुगेको छ । जसले अभिभावकको शैक्षिक स्तरले भाषा सिकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको देखाएको छ ।

६.४ शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियामा समाज भाषिक स्थितिको प्रभाव

समाजमा विद्यमान सामाजिक विविधताले कक्षा कोठा भित्र पनि सामाजिक विविधता रहेको हुन्छ । विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थितिले भाषिक उपलब्धिमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । त्यस्तै शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका क्रममा शिक्षक विद्यार्थीको अन्तर्क्रिया पनि समाज भाषिक स्थितिका कारण प्रभावित रहेको हुन्छ । यहाँ उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार विविध समाज भाषिक स्थिति भएका विद्यार्थी मध्ये समावेशी आधारमा ३० जना विद्यार्थीलाई छनोट गरिएको छ । कक्षा अवलोकन फाराम नं. २ का आधारमा ती ३० जना विद्यार्थीको अन्तर्क्रिया अवलोकन गरिएको छ । जसलाई उत्तम, मध्यम र निम्न गरी तीन वटा स्तरमा हेरिएको छ । जसको परिणाम निम्नानुसार देखिएको छ :

६.४.१ अन्तक्रियामा जातजातिको प्रभाव

शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियामा जातजातिको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २५

क.सं.	कार्यकलाप	उत्तम				मध्यम				निम्न				जम्मा
		बा.	क्षे.	ज.	द.	बा.	क्षे.	ज.	द.	बा.	क्षे.	ज.	द.	
१	क	घ	द्द	ण	ज्ञ	घ	घ	घ	द्ध	ज्ञ	ज्ञ	ट	घ	घण
	ख	द्द	द्द	द्द	घ	द्ध	द्ध	ठ	द्द	ज्ञ	ण	ण	घ	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	ट	छ	ठ	छ	घ	घ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	ज्ञ	ठ	ट	ड	ठ	घण
२	क	द्द	ज्ञ	ण	ण	छ	छ	ड	ठ	ण	ण	ज्ञ	ज्ञ	घण
	ख	ण	ण	ण	ण	द्द	ज्ञ	ठ	छ	छ	छ	द्द	घ	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	ण	ठ	ट	ड	ड	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ठ	ट	ढ	ड	घण
३	क	छ	द्ध	ड	ठ	द्द	द्द	ज्ञ	ज्ञ	ण	ण	ण	ण	घण
	ख	ण	ज्ञ	ण	ज्ञ	द्ध	घ	ज्ञ	द्द	घ	द्द	ड	छ	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	द्द	ठ	ट	ढ	ट	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ठ	ट	ढ	ड	घण
४	क	ण	द्द	ण	घ	ट	द्द	द्ध	घ	ज्ञ	द्द	छ	द्द	घण
	ख	ज्ञ	द्द	ण	घ	छ	द्द	घ	द्द	ज्ञ	द्द	ट	घ	घण
	ग	ण	ज्ञ	ण	ण	ट	द्द	ज्ञ	द्ध	ज्ञ	घ	ड	द्ध	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ठ	ट	ढ	ड	घण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार क.सं. १ 'विद्यार्थी सहभागिता' अन्तर्गत जम्मा ३० जना मध्ये कार्यकलाप 'क' मा बाहुन ३, क्षत्री २ र दलित १ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन, क्षत्री र जनजाति ३/३ जना र दलित ४ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन र क्षत्री १/१ जना, जनजाति ६ र दलित ३ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा बाहुन, क्षत्री र जनजाति २/२ जना र दलित ३ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन र क्षत्री ४/४ जना, जनजाति ७ र दलित २ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन १ जना र दलित ३

जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा क्षत्री १, जनजाति ६ र दलित ५ जना रहेका छन् । बाहुन ७, क्षत्री ५, जनजाति र दलित ३/३ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' अन्तर्गत जनजाति र दलित १/१ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन र दलित ७/७ जना, क्षत्री ६ र जनजाति ८ जना निम्न रहेका छन् ।

क.सं. २ 'बोलिको स्पष्टता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा जम्मा ३० जना मध्ये बाहुन १ र क्षत्री २ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन र क्षत्री ५/५, जनजाति ८ र दलित ७ जना मध्यम रहेका छन् । जनजाति र दलित १/१ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा बाहुन २, क्षत्री १, जनजाति ७ र दलित ५ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन र क्षत्री ५/५ जना, जनजाति २ र दलित ३ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा जनजाति १ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन ७, क्षत्री ६ र दलित र जनजाति ८/८ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा बाहुन ७, क्षत्री ६, जनजाति ९ र दलित ८ जना निम्न रहेका छन् ।

क.सं. ३ 'शिक्षकप्रतिको व्यवहार' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा जम्मा ३० जना विद्यार्थी मध्ये बाहुन ५, क्षत्री ४, जनजाति र दलित ७ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन र क्षत्री २/२ जना र जनजाति र दलित १/१ जना मध्यम रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा क्षत्री र दलित १/१ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन ४, क्षत्री ३, जनजाति १ र दलित २ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन ३, क्षत्री २, जनजाति ८ र दलित ५ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा दलित २ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन ७, क्षत्री र दलित ६/६ र जनजाति ९ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा बाहुन ७, क्षत्री ६, जनजाति ९ र दलित ८ जना निम्न रहेका छन् ।

क.सं. ४ 'अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा जम्मा ३० जना विद्यार्थी मध्ये क्षत्री २ र दलित ३ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन ६, क्षत्री २, जनजाति ४ र दलित ३ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन १, क्षत्री र दलित २/२ र जनजाति ५ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा बाहुन १, क्षत्री २ र दलित ३ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन ५, क्षत्री र दलित २/२ र जनजाति ३ जना मध्यम रहेका छन् ।

बाहुन १, क्षत्री २, जनजाति ६ र दलित ३ जना रहेका छन् । कार्यकलाप ‘ग’ मा क्षत्री १ जना उत्तम रहेका छन् । बाहुन ६, क्षत्री २, जनजाति १ र दलित ४ जना मध्यम रहेका छन् । बाहुन १, क्षत्री ३, जनजाति ८ र दलित ४ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप ‘घ’ मा बाहुन ७, क्षत्री ६, जनजाति ९ र दलित ८ जना निम्न रहेका छन् ।

६.४.२ अन्तर्क्रियामा मातृभाषाको प्रभाव

अन्तर्क्रियामा मातृभाषाको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २६

क.सं.	कार्यकलाप	उत्तम		मध्यम		निम्न		जम्मा
		नेपाली	नेपाली इतर	नेपाली	नेपाली इतर	नेपाली	नेपाली इतर	
१	क	ड	ण	ड	घ	छ	ट	घण
	ख	छ	द्ध	ज्ञछ	छ	ज्ञ	ण	घण
	ग	ण	ण	छ	ठ	ज्ञट	द्द	घण
	घ	ण	ण	ण	ज्ञ	द्दज्ञ	ड	घण
२	क	घ	ण	ज्ञठ	ड	ज्ञ	ज्ञ	घण
	ख	ण	ण	ट	ठ	ज्ञछ	द्द	घण
	ग	ण	ण	ण	द्द	द्दज्ञ	ठ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	द्दज्ञ	ढ	घण
३	क	ज्ञद्ध	ड	ठ	ज्ञ	ण	ण	घण
	ख	द्ध	ण	ठ	ज्ञ	ज्ञण	ड	घण
	ग	ण	ण	घ	ण	ज्ञड	ढ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	द्दज्ञ	ढ	घण
४	क	ट	ण	ज्ञण	द्ध	छ	छ	घण
	ख	ट	ण	ढ	ज्ञ	ट	ड	घण
	ग	ज्ञ	ण	ज्ञद्द	ज्ञ	ड	ड	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	द्दज्ञ	ढ	घण

जम्मा : नेपाली मातृभाषी २१ जना, ७० प्रतिशत

नेपाली इतर मातृभाषी ९ जना, ३० प्रतिशत

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार क्र.सं. १ 'विद्यार्थी सहभागिता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा नेपाली मातृभाषी ३९ प्रतिशत उत्तम, ३९ प्रतिशत मध्यम र २३.८१ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ० प्रतिशत उत्तम, ३३.३३ प्रतिशत मध्यम र ६६.६७ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा नेपाली मातृभाषी २३.८१ प्रतिशत उत्तम, ७१.४३ प्रतिशत मध्यम र ४.७६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ४४.४४ प्रतिशत उत्तम, ५५.५६ प्रतिशत मध्यम र ११.११ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा नेपाली मातृभाषी २३.८१ प्रतिशत मध्यम र ७७ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ७७.७८ प्रतिशत मध्यम र २२.२२ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा नेपाली मातृभाषी सबै निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ११.११ प्रतिशत मध्यम र ८८.८९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. २ 'बोलीको स्पष्टता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा नेपाली मातृभाषी १४.२९ प्रतिशत उत्तम, ८०.९६ प्रतिशत मध्यम र ४.७६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ८८.८९ प्रतिशत मध्यम र ११.११ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा २८.५७ प्रतिशत मध्यम, ७१.४३ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ७७.७८ प्रतिशत मध्यम र २२.२२ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' र 'घ' मा नेपाली मातृभाषी सबै निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी 'ग' मा २२.२२ प्रतिशत मध्यम र ७७.७८ प्रतिशत निम्न रहेका छन् भने 'घ' मा सबै निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ३ 'शिक्षकप्रतिको व्यवहार' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा नेपाली मातृभाषी ६६.६७ प्रतिशत उत्तम र ३३.३३ प्रतिशत मध्यम रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ८८.८९ प्रतिशत उत्तम र ११.११ प्रतिशत मध्यम रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा नेपाली मातृभाषी १९.०५ प्रतिशत उत्तम, ३३.३३ प्रतिशत मध्यम र ४७.६२ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ११.११ प्रतिशत मध्यम र ८८.८९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा नेपाली मातृभाषी १४.२९ प्रतिशत मध्यम र ८५.७१ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी सबै जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा नेपाली मातृभाषी र नेपाली इतर मातृभाषी सबै निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ४ 'अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी २८.५७ प्रतिशत उत्तम, ४७.६२ प्रतिशत मध्यम र २३.८१ प्रतिशत निम्न

रहेका छन्। नेपाली इतर मातृभाषीमा ४४.४४ प्रतिशत मध्यम र ५५.५६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा नेपाली मातृभाषी २८.५७ प्रतिशत उत्तम, ४२.८६ प्रतिशत मध्यम र २८.५७ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ११.११ प्रतिशत मध्यम र ८८.८९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा नेपाली मातृभाषी ४.७६ प्रतिशत उत्तम, ५७.१४ प्रतिशत मध्यम र ३९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी ११.११ प्रतिशत मध्यम र ८८.८९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा नेपाली र नेपाली इतर मातृभाषी सबै निम्न रहेका छन् ।

६.४.३ अन्तर्क्रियामा अभिभावकको पेसाको प्रभाव

अन्तर्क्रियामा अभिभावकको पेसाको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २७

क.सं.	कार्य-कलाप	उत्तम					मध्यम					निम्न					जम्मा
		कृ	व्या.	नो	सु.	अन्य	कृ	व्या.	नो	सु.	अन्य	कृ	व्या.	नो	सु.	अन्य	
१	क	ज्ञ	द्द	द्द	ण	घ	घ	छ	घ	ण	ज्ञ	ज्ञ	द्ध	घ	ज्ञ	ज्ञ	घण
	ख	द्ध	ज्ञ	घ	ज्ञ	ण	ज्ञ	ढ	छ	ण	छ	ण	ज्ञ	ण	ण	ण	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	घ	छ	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	द्द	ट	ठ	ण	द्ध	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	छ	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	द्ध	घण
२	क	ण	ज्ञ	द्द	ण	ण	छ	ढ	ट	ज्ञ	द्ध	ण	ज्ञ	ण	ण	ज्ञ	घण
	ख	ण	ण	ण	ण	ण	द्ध	छ	द्द	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ट	ट	ण	द्ध	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	छ	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	द्ध	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	छ	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	छ	घण
३	क	द्ध	ढ	ट	ज्ञ	द्द	ज्ञ	द्द	द्द	ण	घ	ण	ण	ण	ण	ण	घण
	ख	ज्ञ	ज्ञ	ण	ण	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	छ	ण	ण	घ	ढ	घ	ज्ञ	द्ध	घण
	ग	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञ	ज्ञ	ण	ण	ज्ञ	द्ध	ज्ञण	ड	ज्ञ	द्ध	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	छ	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	छ	घण
४	क	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ण	द्द	घ	ट	द्ध	ण	द्द	ज्ञ	द्ध	घ	ज्ञ	ज्ञ	घण
	ख	ज्ञ	द्द	ज्ञ	ण	द्द	घ	घ	द्ध	ण	द्द	ज्ञ	ट	घ	ज्ञ	ज्ञ	घण
	ग	ण	ण	ज्ञ	ण	ण	घ	घ	घ	ण	द्ध	द्द	ड	द्ध	ज्ञ	ज्ञ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	छ	ज्ञज्ञ	ड	ज्ञ	छ	घण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार अभिभावकको पेसा कृषि भएका ५, व्यापार भएका ११, नोकरी भएका ८, सुकुम्बासी १ र अन्य ५ जना विद्यार्थी गरी जम्मा ३० जना रहेका छन् ।

क्र.सं. १ 'विद्यार्थी सहभागिता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा कृषि पेसा भएका १ उत्तम, ३ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'ख' मा ४ उत्तम, १ जना मध्यम रहेका छन् । कार्यकलाप 'ग' मा ३ मध्यम र २ जना निम्न रहेका छन् । कार्यकलाप 'घ' मा ५ जना निम्न रहेका छन् । व्यापार पेसा भएका कार्यकलाप 'क' मा २ उत्तम, ५ मध्यम र ४ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा १ उत्तम ९ मध्यम र १ निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ५ मध्यम र ६ जना निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै निम्न रहेका छन् । नोकरी पेसा भएका कार्यकलाप 'क' मा २ उत्तम, ३ मध्यम र ३ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ३ उत्तम र ५ जना मध्यम रहेका छन् । 'ग' मा १ मध्यम र ७ जना निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । सुकुम्बासी पेसा भएका 'क' मा १ निम्न, 'ख' मा १ उत्तम, 'ग' मा १ मध्यम र 'घ' मा १ जना निम्न रहेका छन् । अन्य पेसा भएका कार्यकलाप 'क' मा ३ उत्तम, १ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ५ जना मध्यम रहेका छन् । 'ग' र 'घ' मा १/१ जना मध्यम र ४/४ जना निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. २ 'बोलीको स्पष्टता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा कृषि पेसा भएका सबै मध्यम, 'ख' मा ४ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' र 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । व्यापार पेसा भएका कार्यकलाप 'क' मा १ उत्तम, ९ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ५ मध्यम र ६ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' र 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । नोकरी पेसा भएका कार्यकलाप 'क' मा २ उत्तम र ६ जना मध्यम रहेका छन् । 'ख' मा २ मध्यम र ६ जना निम्न रहेका छन्। 'ग' र 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । सुकुम्बासी पेसा भएका कार्यकलाप 'क' र 'ख' मा १/१ जना मध्यम र 'ग' र 'घ' मा १/१ जना निम्न रहेका छन् । अन्य पेसा भएका कार्यकलाप

‘क’ मा ४ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । ‘ख’ र ‘ग’ मा १/१ मध्यम र ४/४ जना निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ३ ‘शिक्षकप्रतिको व्यवहार’ अन्तर्गत कृषि पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा ४ उत्तम र १ जना मध्यम रहेका छन् । ‘ख’ मा १ उत्तम, १ मध्यम र ३ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा १ मध्यम र ४ जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । व्यापार पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा ९ उत्तम, २ जना मध्यम रहेका छन् । ‘ख’ मा १ उत्तम, १ मध्यम र ९ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा १ मध्यम र १० जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । नोकरी पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा ६ उत्तम, २ जना मध्यम रहेका छन् । ‘ख’ मा ५ मध्यम र ३ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ र ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । सुकुम्बासी पेसा भएका ‘क’ मा १ जना उत्तम रहेका छन् । ‘ख’ ‘ग’ र ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । अन्य पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा २ उत्तम, ३ जना मध्यम रहेका छन् । ‘ख’ मा १ उत्तम र ४ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा १ मध्यम र ४ जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ४ ‘अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु’ अन्तर्गत कृषि पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा १ उत्तम, ३ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । ‘ख’ मा १ उत्तम, ३ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा ३ मध्यम र २ जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । व्यापार पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा १ उत्तम, ६ मध्यम र ४ जना निम्न रहेका छन् । ‘ख’ मा २ उत्तम, ३ मध्यम र ६ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा ३ मध्यम र ८ जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । नोकरी पेसा भएका कार्यकलाप ‘क’ मा १ उत्तम, ४ मध्यम र ३ जना निम्न रहेका छन् । ‘ख’ मा १ उत्तम, ४ मध्यम र ३ जना निम्न रहेका छन् । ‘ग’ मा १ उत्तम, ३ मध्यम र ४ जना निम्न रहेका छन् । ‘घ’ मा सबै जना निम्न रहेका छन् । सुकुम्बासी पेसा भएका सबै कार्यकलापमा सबै जना निम्न रहेका छन् । अन्य पेसा भएका

कार्यकलाप 'क' र 'ख' मा २/२ उत्तम, २/२ मध्यम र १/१ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ४ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् ।

६.४.४ अन्तर्क्रियामा आमाको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव

अन्तर्क्रियामा आमाको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २८

क.सं.	कार्यकलाप	उत्तम			मध्यम			निम्न			जम्मा
		निरक्षर	साक्षर	कीऋ माथि	निरक्षर	साक्षर	कीऋ माथि	निरक्षर	साक्षर	कीऋ माथि	
१	क	घ	द्ब	ज्ञ	ठ	द्ब	ण	ड	घ	ण	घण
	ख	छ	द्ब	ण	ज्ञद्द	ठ	ज्ञ	ज्ञ	ण	ण	घण
	ग	ण	ण	ण	ढ	घ	ण	ढ	ड	ज्ञ	घण
	घ	ण	ण	ण	ज्ञ	ण	ण	ज्ञठ	ज्ञज्ञ	ज्ञ	घण
२	क	ण	द्द	ज्ञ	ज्ञट	ढ	ण	द्द	ण	ण	घण
	ख	ण	ण	ण	ढ	द्ब	ण	ढ	ठ	ज्ञ	घण
	ग	ण	ण	ण	ज्ञ	ण	ण	ज्ञठ	ज्ञज्ञ	ज्ञ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञड	ज्ञज्ञ	ज्ञ	घण
३	क	ज्ञछ	ठ	ण	घ	द्ब	ज्ञ	ण	ण	ण	घण
	ख	द्द	द्द	ण	द्द	छ	ज्ञ	ज्ञद्ब	द्ब	ण	घण
	ग	ण	ण	ण	द्द	ज्ञ	ण	ज्ञट	ज्ञण	ज्ञ	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञड	ज्ञज्ञ	ज्ञ	घण
४	क	द्द	द्द	ज्ञ	ठ	ड	ण	ढ	ज्ञ	ण	घण
	ख	घ	द्द	ज्ञ	छ	ठ	ण	ज्ञण	द्द	ण	घण
	ग	ण	ण	ज्ञ	ट	ठ	ण	ज्ञद्द	द्ब	ण	घण
	घ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ज्ञड	ज्ञज्ञ	ज्ञ	घण

उपर्युक्त तथ्याङ्क अनुसार आमाको शैक्षिक स्थिति निरक्षर हुने विद्यार्थी सङ्ख्या १८, साक्षर हुने ११ र एस.एल.सी. माथि हुने १ जना रहेका छन् ।

क्र.सं. १ 'विद्यार्थी सहभागिता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा निरक्षर आमाका छोराछोरी १६.६७ प्रतिशत उत्तम, ३८.८९ प्रतिशत मध्यम र ४४.४४ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ख' मा २७.७८ प्रतिशत उत्तम, ६६.६७ प्रतिशत मध्यम र ५.५६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ५० प्रतिशत मध्यम र ५० प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा ५.५६ प्रतिशत मध्यम र ९४.४४ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । साक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा ३६.३६ प्रतिशत उत्तम, ३६.३६ प्रतिशत मध्यम र २७.२७ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ३६.३६ प्रतिशत उत्तम र ६३.६४ प्रतिशत मध्यम रहेका छन् । 'ग' मा २७.२७ प्रतिशत मध्यम र ७२.७३ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । एस.एल.सी. माथिका आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा सबै उत्तम, 'ख' मा सबै मध्यम र 'ग' र 'घ' मा सबै निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. २ 'बोलीको स्पष्टता' अन्तर्गत निरक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा ८८.८९ प्रतिशत मध्यम र ११.११ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ५० प्रतिशत मध्यम र ५० प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ५.५६ प्रतिशत मध्यम र ९४.४४ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । साक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा १८.१८ प्रतिशत उत्तम र ८१.८२ प्रतिशत मध्यम रहेका छन् । 'ख' मा ३६.३६ प्रतिशत मध्यम र ६३.६४ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' र 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । एस.एल.सी. माथिका आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा सबै उत्तम, 'ख', 'ग' र 'घ' मा सबै निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ३ 'शिक्षक प्रतिको व्यवहार' अन्तर्गत निरक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा ८३.३३ प्रतिशत उत्तम र १६.६७ प्रतिशत मध्यम रहेका छन्। 'ख' मा ११.११ प्रतिशत उत्तम, ११.११ प्रतिशत मध्यम र ७७.७८ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ११.११ प्रतिशत मध्यम र ८८.८९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । साक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा ६३.६४ प्रतिशत उत्तम र

३६.३६ प्रतिशत मध्यम रहेका छन् । 'ख' मा १८.१८ प्रतिशत उत्तम, ४५.४५ प्रतिशत मध्यम र ३६.३६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ९.०९ प्रतिशत मध्यम र ९०.९१ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । एस.एल.सी. माथिका आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' र 'ख' मा सबै मध्यम र 'ग' र 'घ'मा सबै निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं.४ 'अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु' अन्तर्गत निरक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा ११.११ प्रतिशत उत्तम, ३८.३९ प्रतिशत मध्यम र ५० प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ख' मा १६.६७ प्रतिशत उत्तम, २७.७८ प्रतिशत मध्यम र ५५.५६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ३३.३३ प्रतिशत मध्यम र ६६.६७ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । साक्षर आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क' मा १८.१८ प्रतिशत उत्तम, ७२.७३ प्रतिशत मध्यम र ९.०९ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ख' मा १८.१८ प्रतिशत उत्तम, ६३.६४ प्रतिशत मध्यम र १८.१८ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ६३.६४ प्रतिशत मध्यम र ३६.३६ प्रतिशत निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । एस.एल.सी. माथिका आमाका छोराछोरी कार्यकलाप 'क', 'ख' र 'ग' मा उत्तम र 'घ' मा निम्न रहेका छन् ।

समग्रमा कक्षा शिक्षण प्रक्रियामा समाज भाषिक स्थितिले प्रभाव पारेको छ । बाहुन क्षत्रीका छोराछोरी दलित र जनजातिका छोराछोरी भन्दा अन्तर्क्रियामा बढी सहभागी रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीभन्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी बढी सक्रिय रहेका छन् । त्यस्तै अभिभावकको पेसा र आमाको शैक्षिक स्थितिले पनि कक्षा कोठाको अन्तर्क्रियामा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पारेको छ ।

६.५ अन्तर्क्रियामा शिक्षकको भूमिका

कञ्चनपुर जिल्लाका विभिन्न आठ वटा विद्यालयका ६ जना नेपाली भाषा विषयका शिक्षकहरूलाई अवलोकनको विषय बनाइएको छ । कक्षा अवलोकन फाराम नं. १ सामग्रीको प्रयोग गरेर आफैंद्वारा अवलोकन गरिएको छ । शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका क्रममा शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियालाई केन्द्रित गरेर अवलोकन फाराम भरिएको छ । जसको विश्लेषण निम्नानुसार रहेको छ :

तालिका नं. २९

क.सं.	कार्यकलाप	उत्तम	मध्यम	निम्न	जम्मा
१	क	ट	ण	ण	ट
	ख	ट	ण	ण	ट
	ग	छ	ज्ञ	ण	ट
	घ	ण	ण	ट	ट
२	क	द्ध	द्द	ण	ट
	ख	द्द	द्ध	ण	ट
	ग	ण	ट	ण	ट
	घ	घ	घ	ण	ट
३	क	ट	ण	ण	ट
	ख	ण	ज्ञ	छ	ट
	ग	ण	ण	ट	ट
	घ	ण	ण	ट	ट
	ङ	ण	ण	ट	ट
४	क	ण	छ	ज्ञ	ट
	ख	ण	ज्ञ	छ	ट
	ग	ण	छ	ज्ञ	ट
	घ	ण	ण	ट	ट
	ङ	द्द	द्द	द्द	ट
५	क	घ	ण	घ	ट
	ख	घ	ण	घ	ट
	ग	ण	ण	ट	ट
	घ	ण	ण	ट	ट

क्र.सं. १ 'अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' र 'ख' मा सबै शिक्षक उत्तम रहेका छन् । 'ग' मा ५ उत्तम र १ जना मध्यम रहेका छन् । 'घ' मा सबै शिक्षक निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. २ 'कक्षा प्रारम्भ' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा ४ उत्तम र २ जना मध्यम रहेका छन् । 'ख' मा २ उत्तम र ४ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' मा सबै जना मध्यम रहेका छन् । 'घ' मा ३ उत्तम र ३ जना मध्यम रहेका छन् ।

क्र.सं. ३ 'शैक्षिक सामग्री' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा सबै शिक्षक उत्तम रहेका छन् । 'ख' मा १ मध्यम र ५ जना निम्न रहेका छन् । 'ग', 'घ', 'ङ' कार्यकलापमा सबै शिक्षक निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ४ 'शिक्षण विधिहरू' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा ५ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा १ मध्यम र ५ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' मा ५ मध्यम र १ जना निम्न रहेका छन् । 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् । 'ङ' मा २ उत्तम, २ मध्यम र २ जना निम्न रहेका छन् ।

क्र.सं. ५ 'शिक्षक सहभागिता' अन्तर्गत कार्यकलाप 'क' मा ३ उत्तम र ३ जना निम्न रहेका छन् । 'ख' मा ३ उत्तम र ३ जना निम्न रहेका छन् । 'ग' र 'घ' मा सबै जना निम्न रहेका छन् ।

समग्रमा कञ्चनपुर जिल्लाका शिक्षकहरू विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि कम र शिक्षक केन्द्रित शिक्षण विधि बढी प्रयोग गर्ने रहेका छन् । पाठयोजनाको प्रयोग नगर्ने, विद्यार्थी सक्रियता कम गराउने र विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता एवम् समाज भाषिक स्थिति अनुरूप ध्यान कम दिएको देखिन्छ ।

६.६ सारांश

कञ्चनपुर जिल्लाका जम्मा आठ वटा विद्यालयका ३२० जना विद्यार्थी मध्ये ५० प्रतिशत छात्र र ५० प्रतिशत छात्राको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाइएको छ । जातजातिगत आधारमा दलित र जनजाति विद्यार्थी भन्दा अन्य जातजातिका विद्यार्थी बढी रहेका छन् । नेपाली इतर मातृभाषाभन्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी बढी रहेका छन् । धार्मिक स्थितिका आधारमा हिन्दू धर्मको बाहुल्य रहेको छ । अभिभावकको शैक्षिक स्थितिका आधारमा साक्षर र निरक्षरको सङ्ख्या बढी रहेको छ । पेसागत स्थितिका आधारमा कृषि, नोकरी, व्यापार पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी बढी रहेका छन् । भाषिक उपलब्धिमा समाज भाषिक स्थितिको प्रत्यक्ष प्रभाव रहेको देखिन्छ । त्यस्तै शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियामा पनि समाज भाषिक स्थितिको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ ।

परिच्छेद सात

उपसंहार

७.१ निष्कर्ष

कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका ४०/४० जना गरी कुल जम्मा ३२० जना विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र तिनले भाषा सिकाइमा पारेको प्रभावलाई निष्कर्षका रूपमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

१. कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका ३२० जना विद्यार्थी मध्ये छात्र सङ्ख्या १६० जना र छात्रा सङ्ख्या १६० जना रहेको छ ।

२. जातजातिगत आधारमा कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका जम्मा ३२० जना विद्यार्थी मध्ये दलित विद्यार्थी सङ्ख्या ३६ जना, जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या ४१ जना र अन्य विद्यार्थी सङ्ख्या २४३ जना रहेका छन् । यसरी हेर्दा दलित र जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या भन्दा अन्य जातजातिका विद्यार्थी उल्लेख्य रहेका देखिन्छन् ।

३. भाषा भाषिगत आधारमा कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका जम्मा ३२० विद्यार्थी मध्ये नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २८१ जना, थारू मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या २८ जना, हिन्दी मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ७ जना र अन्य मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या ४ जना रहेका छन् । यसरी हेर्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या उल्लेख्य रहेको र नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थी सङ्ख्या नगण्य रहेको देखिन्छ ।

४. विद्यार्थीले मान्ने धर्मका आधारमा यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका ३२० जना विद्यार्थी मध्ये हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या ३१३ जना, इसाई विद्यार्थी सङ्ख्या ६ जना र इस्लाम विद्यार्थी सङ्ख्या १ जना रहेको छ । यसरी हेर्दा हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थीको वर्चस्व रहेको र अन्य धर्म मान्ने विद्यार्थी सङ्ख्या नगण्य रहेको देखिन्छ ।

५. अभिभावकको शैक्षिक स्थितिका आधारमा यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका ३२० जना विद्यार्थीका अभिभावक मध्ये १६४ जना बाबु-आमा निरक्षर, २८७ जना साक्षर, १२७ जना एस.एल.सी., ३७ जना प्रमाणपत्र तह र १६ जना स्नातक रहेका छन् । यसरी हेर्दा साक्षर अभिभावकको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी, त्यसपछि निरक्षर, एस.एल.सी., प्रमाणपत्र र स्नातक भन्दा माथि क्रमशः रहेका देखिन्छन् ।

६. अभिभावकको पेसागत स्थितिका आधारमा यस जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका ३२० जना विद्यार्थी मध्ये १०८ जना कृषि, ८५ जना नोकरी, ८० जना व्यापार, १ जना सुकुम्बासी र ४६ जना अन्य पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी रहेका छन् । यसरी हेर्दा सबभन्दा बढी कृषि पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी रहेका र त्यसपछि क्रमशः नोकरी, व्यापार र अन्य पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी रहेका देखिन्छन् ।

७. भाषा सिकाइमा समाज भाषिक स्थितिको प्रभावलाई प्रश्नपत्रको प्रयोग गरी भाषिक उपलब्धिको मापन गरिएको छ । यसमा कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका ४०/४० जना विद्यार्थीबाट १०/१० जना छनोट गरी जम्मा ८० जना विद्यार्थीको भाषिक उपलब्धि मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

८. भाषिक उपलब्धिलाई जातजातिका आधारमा हेर्दा बाहुन जातिका विद्यार्थीको कुल प्राप्ताङ्क ७३.४२ प्रतिशत, क्षत्री जातिका विद्यार्थीको कुल प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत, जनजाति विद्यार्थीको कुल प्राप्ताङ्क ६५ प्रतिशत र दलितको प्राप्ताङ्क ५९.७५ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा बाहुन जाति अग्र स्थानमा रहेको छ भने त्यसपछि क्रमशः क्षत्री, जनजाति र दलित रहेका छन् । यसकारण भाषिक उपलब्धि मूल्याङ्कनमा जातजातिको प्रभाव प्रत्यक्ष रूपमा परेको देखिन्छ ।

९. भाषिक उपलब्धिलाई मातृभाषाको आधारमा हेर्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीको कुल प्राप्ताङ्क ६०.३१ प्रतिशत रहेको छ भने नेपाली इतर मातृभाषा भएका विद्यार्थीको कुल प्राप्ताङ्क ६६.२५ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा नेपाली

मातृभाषी विद्यार्थी भन्दा नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीले बढी अङ्क प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

१०. भाषिक उपलब्धिलाई अभिभावकको पेसाको आधारमा कृषि पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ५९.२६ प्रतिशत, व्यापार पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत, नोकरी पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ६९.३५ प्रतिशत, सुकुम्बासीका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ७० प्रतिशत र अन्य पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ६७.७३ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा व्यापार, नोकरी र सुकुम्बासी पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी अग्र स्थानमा, त्यसपछि अन्य र कृषि पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरी निम्न स्थानमा रहेका देखिन्छन् ।

११. भाषिक उपलब्धिलाई आमाको शैक्षिक स्थितिका आधारमा हेर्दा निरक्षर आमाका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ६६.१३ प्रतिशत, साक्षर आमाका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ६८.३३ प्रतिशत, एस.एल.सी. उत्तीर्ण आमाका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ६६.२५ प्रतिशत, प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण आमाका छोराछोरीको प्राप्ताङ्क ७७.५ प्रतिशत र स्नातक भन्दा माथि उत्तीर्ण आमाका छोराछोरीको कुल प्राप्ताङ्क ९५ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा स्नातक आमाका छोराछोरी अग्र स्थानमा त्यसपछि क्रमशः प्रमाणपत्र तह, साक्षर, एस.एल.सी. र निरक्षर आमाका छोराछोरीको प्राप्ताङ्क रहेको छ ।

१२. अन्तर्क्रियामा जातजातिको प्रभावलाई हेर्दा प्रश्न सोध्ने कार्यकलापमा बाहुन बढी, स्पष्ट बोल्नेमा बाहुन र क्षत्री बढी, शिक्षकको भनाइ पूर्ण अनुसरण गर्नेमा दलित र जनजाति बढी रहेका छन् ।

१३. अन्तर्क्रियामा मातृभाषाको प्रभावलाई हेर्दा प्रश्न सोध्ने कार्यकलापमा नेपाली मातृभाषी बढी, स्पष्ट बोल्नेमा नेपाली मातृभाषी बढी, शिक्षकको भनाइ पूर्ण अनुसरण गर्नेमा नेपाली इतर मातृभाषी बढी रहेका छन् ।

१४. अन्तर्क्रियामा अभिभावकको पेसाको प्रभावलाई हेर्दा नोकरी र व्यापार पेसा भएका अभिभावकका छोराछोरीहरू अन्य भन्दा सक्रिय देखिएका छन् ।

१५. अन्तर्क्रियामा शिक्षकको भूमिका निराशाजनक देखिन्छ । जम्मा ६ जना शिक्षकहरूमा ३ जना आफूले मात्रै प्रश्न सोध्ने, ३ जना विद्यार्थीबाट प्रश्न माग्ने र सिधै उत्तर बताउने रहेका छन् भने विद्यार्थी-विद्यार्थी बीच छलफल गराउने शिक्षक सङ्ख्या एकदम न्यून रहेको छ ।

७.२ सुझावहरू

१. कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थितिमा विविधता पाइएकोले भाषा शिक्षकले भाषा शिक्षण गर्दा समग्र पक्षमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२. अन्य जातजाति भन्दा दलित र जनजाति विद्यार्थी सङ्ख्या थोरै भएकाले तिनीहरू शिक्षण प्रक्रियामा कम सक्रिय देखिए । भाषा शिक्षकले तिनीहरूलाई शिक्षण प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी गराउन आवश्यक भूमिका खेल्नुपर्ने देखिन्छ ।

३. भाषा शिक्षकले नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई पनि तुलनात्मक रूपमा बढी ध्यान दिई शिक्षण प्रक्रियामा सहभागी गराउनु पर्दछ ।

४. कक्षा कोठामा हिन्दू धर्मको वर्चस्व कायम रहेकाले अन्य धर्म मान्ने विद्यार्थीलाई हतोत्साहित हुन नदिन भाषा शिक्षकले आवश्यक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. सबै जातजाति, भाषाभाषी तथा धर्म र लिङ्गका विद्यार्थीहरूलाई समान रूपले अन्तर्क्रियामा सहभागी गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

६. कक्षा कोठाभित्र अन्तर्क्रिया गर्न गराउन तथा शिक्षण प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउन शिक्षक बढी जिम्मेवार बन्नु पर्ने देखिन्छ ।

७. सधैं पाठयोजना बनाएर शिक्षण गरेमा सिकाइ उद्देश्यपूर्ण र प्रभावकारी हुने हुँदा शिक्षकहरूले यसतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

८. शिक्षण गर्दा शिक्षक केन्द्रित विधिको मात्रै प्रयोग नगरी विद्यार्थी केन्द्रित र अन्तर्क्रियात्मक विधिहरूको पनि प्रयोग गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

९. सबै विधामा एउटै शिक्षण विधि अपनाउनुको सट्टा विधाको प्रकृति अनुरूप शिक्षण विधि प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०. विद्यार्थीलाई सधैं आफैंले मात्र प्रश्न नसोधी विद्यार्थी-विद्यार्थी बीच पनि छलफल गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

११. जातजातिगत, भाषिक तथा लैङ्गिक विविधताको प्रभावलाई कम गर्न विद्यार्थी-विद्यार्थी बीचको सौहार्दपूर्ण वातावरणको सिर्जना गरिदिनु पर्ने देखिन्छ ।

१२. विद्यार्थीलाई डर, त्रासको वातावरणबाट मुक्त पार्नु पर्दछ ।

१३. शैक्षिक रूपले कक्षा कोठामा जान्ने विद्यार्थीलाई मात्र ध्यान नदिई नजान्ने विद्यार्थीलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । कुनै पनि विद्यार्थीलाई पूर्वाग्रह र अन्य समाज भाषिक स्थितिका कारण भेदभाव गरिनु हुँदैन ।

१४. कक्षा कार्यकलापका अलावा अतिरिक्त कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी विद्यार्थीहरूलाई त्यसमा सहभागी गराउनु पर्दछ । क्रमैसँग समाज भाषिक स्थितिको विविधताका आधारमा सबैको पालो पर्ने गरी विद्यार्थी छनोट गर्नु पर्दछ ।

१५. उत्कृष्ट विद्यार्थीहरूलाई पुरस्कारको व्यवस्था गरी गाउँका विशिष्ट व्यक्तिहरूबाट वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

१६. दलित, जनजाति तथा महिलाहरूको उल्लेख्य सहभागिताका लागि छात्रवृत्ति बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।

१७. निरन्तर मूल्याङ्कन गरी उत्कृष्ट विद्यार्थीलाई पुरस्कार दिएर प्रोत्साहित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५७), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६२), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं :विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६३), भाषा शिक्षण : केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६३), प्रयोगात्मक सरल नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६५), सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज र बद्रीविशाल भट्टराई (२०६३) सम्पा., प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।

अनिवार्य नेपाली स्थायी विषय समिति, पा.वि.के., त्रि.वि.वि, (२०६६), अनिवार्य नेपाली शिक्षण निर्देशिका, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

आचार्य, माधव र रामप्रसाद गौतम (२०६३), सामाजिक भाषा विज्ञान तथा मनोभाषा विज्ञान, काठमाडौं : दीक्षान्त प्रकाशन ।

गम्पर्ज, जोन (१९६८), टाइप अफ लिङ्ग्विस्टिक कम्युनिटिज् रिडिङ इन् द सोसियोलोजी अफ ल्याङ्ग्वेज, पेरिस : यासिभ युनिभर्सिटी ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०६३), भाषा विज्ञान, भाषा र भाषिका, काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।

घिमिरे, वासुदेव (२०६५), समाज भाषा विज्ञान, काठमाडौं : वाङ्मय प्रकाशन तथा अनुसन्धान केन्द्र प्रा.लि. ।

जिल्ला पार्श्वचित्र (२०६५), सूचना तथा अभिलेख केन्द्र जि.वि.स.को कार्यालय, कञ्चनपुर ।

डुम्रे, राजेन्द्र (२०६५), बसाइँ उपन्यासको समाज भाषिक अध्ययन, त्रि.वि.वि, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग (अप्र. शोधपत्र)

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६४), प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : शुभकामना बुक्स एन्ड स्टेसनरि ।

))))) (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

ढुङ्गाना, तुलसीप्रसाद (२०६५), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौं : सुजाता प्रकाशन ।

ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६४), प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिव्युटर्स ।

))))) (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिव्युटर्स ।

तिवारी, भोलानाथ (१९८३), भाषा विज्ञान, इलाहावाद : किताब महल १५, थार्नहिल रोड ।

द्विवेदी, देवीशङ्कर (१९९३), भाषा और भाषिकी, नई दिल्ली : राधाकृष्ण प्रकाशन प्रा.लि. ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०), काठमाडौं : ने.प्र.प्र. ।

बन्धु, चूडामणि (२०५३), भाषा विज्ञान, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

))))) (२०६५), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : शुभ कामना प्रकाशन ।

भट्टराई, लक्ष्मी (२०६५), रूपन्देही जिल्लामा अध्ययनरत कक्षा आठका विद्यार्थीको कक्षागत समाज भाषिक अध्ययन, त्रि.वि.वि., नेपाली भाषा शिक्षा विभाग (अप्र. शोधपत्र)

भण्डारी, पारसमणि (२०५३), प्रायोगिक भाषा विज्ञानका केही पक्ष, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शिक्षा शोधविवरण, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

))))) (२०६५), सामाजिक तथा मनोभाषा विज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

यादव, योगेन्द्रप्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५९), भाषा विज्ञान, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

लम्साल, रामचन्द्र (२०६२), नेपाली भाषा र व्याकरण, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

))))) र अन्य (२०६३), प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौंः भुँडीपुराण प्रकाशन ।

))))) (२०६५), सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०६४), भाषा शिक्षण परिचय, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

))))) (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषा विज्ञान, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

वार्डफ, रोनाल्ड (२०००), एन इन्ट्रोडक्सन टु सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स, यु.के. : बासिल ब्ल्याकबेल पब्लिसर्स ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०६२), शोधविधि, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।

सम्प्रेषण, अङ्क १, २, ३, ४, ५ सम्प्रेषण परिवार, काठमाडौं : नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.वि. ।

हड्सन, आर.ए. (१९९९), सोसियोलिङ्ग्विस्टिक्स, न्युयोर्क : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।

हाम्रो नेपाली किताब (कक्षा ७), जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र, भक्तपुर : सानोठिमी ।

परिशिष्ट (ख)

विषय : नेपाली

कक्षा : ७

विद्यालयको नामः पूर्णाङ्क : २०

विद्यार्थीको नामः समय : ३० मि.

रोल नं. :

खण्ड (क)

दिइएको अनुच्छेद पढी दिइएका प्रश्नको सही उत्तरमा ठीक चिन्ह (√) लगाउनुहोस् ।

जानकी मन्दिर नेपालकै प्रसिद्ध मन्दिर हो । जानकी मन्दिर स्वदेशमा मात्र होइन, विदेशमा पनि त्यत्तिकै प्रख्यात छ । यो भव्य मन्दिरको कलाकारिता बेजोड नमुनाको रूपमा रहेको छ । यसलाई मुगल शैलीमा निर्मित वास्तुकलाको सुन्दर नमुनाको रूपमा लिन सकिन्छ । बाहिरी र भित्री गरी यो मन्दिर दुई भागमा विभाजित छ । बाहिरी भागले मुख्य मन्दिरलाई घेरेर राखेको देखिन्छ । यसको भित्र चारैतिर खुला प्राङ्गण छ । मुख्य मन्दिरमा मूल्यवान् सङ्गमर्मर ओछ्याइएको छ । मन्दिरको मूल प्रवेशद्वार पूर्वतिर रहेको छ । त्यस्तै उत्तरतिरको ढोकामा दुईओटा सिंहका प्रस्तर मूर्ति आकर्षक ढङ्गले राखिएका छन् । मन्दिर भित्रका राम सीताका मूर्तिहरू सेता सङ्गमर्मरद्वारा निर्मित छन् ।

१. जानकी मन्दिरको प्रख्याति कहाँसम्म रहेको छ ?
   (क) नेपालभरि (ख) नेपालदेखि भारतसम्म
   (ग) स्वदेश र विदेशमा (घ) जनकपुरमा मात्रै

२. जानकी मन्दिर कति भागमा विभाजित छ ?
   (क) दुई (ख) तीन (ग) चार (घ) पाँच

३ माथिको अनुच्छेदमा कुन कालको प्रयोग भएको छ ?
   (क) भूत काल (ख) वर्तमान काल
   (ग) वर्तमान र भूत काल (घ) भविष्यत् काल

४. मन्दिर भित्रका राम सीताका मूर्तिहरू केद्वारा निर्मित छन् ?
   (क) सेता सङ्गमर्मर (ख) राता सङ्गमर्मर
   (ग) पहेंला सङ्गमर्मर (घ) हरिया सङ्गमर्मर

५. 'प्रस्तर' शब्दको अर्थ कुन हो ?
   (क) धातु (ख) ढुङ्गा (ग) सिमेन्ट (घ) माटो

खण्ड ख

तलका प्रश्नहरूको सही उत्तरमा ठीक चिन्ह (√) लगाउनुहोस् ।

१. 'परिचय' कविताले कस्तो परिचय दिन खोजेको छ ?
   (क) भेट हुने वित्तिकै परिचय गर्ने
   (ख) वीरताको चिनारी देश विदेश सम्म पुऱ्याउने
   (ग) विदेशीसँग परिचय नै नगर्ने
   (घ) नेपालीले मात्रै एक आपसमा परिचय गर्ने

२. तलका मध्ये भूतकालको वाक्य कुन हो ?
   (क) गीता भात खान्छे
   (ख) हरि गीत गाउनेछ ।
   (ग) रामले कथा भन्यो ।
   (घ) रीता खेत रोप्छे ।

३. 'पाषाण' शब्दको अर्थ कुन हो ?
   (क) माटो (ख) काठ (ग) घर (घ) ढुङ्गा

४. पृथ्वीनारायण शाह कस्ता व्यक्ति थिए ?
(क) दूरदर्शी (ख) कमजोर (ग) पक्षपाती (घ) अदूरदर्शी

५. तलका मध्ये वर्ण विन्यास मिलेको शब्द कुन हो ?
(क) विसय (ख) विषय (ग) विशय (घ) विषए

६. 'अनुपम' शब्दको अर्थ कुन हो ?
(क) नक्कल (ख) पुरानो (ग) अनौठो (घ) दुर्लभ

७. 'झण्डाको गीत' कवितामा के नभएसम्म झण्डा झुक्तैन ?
(क) नेपाली पानी नसुकेसम्म
(ख) नेपाली रगत नसुकेसम्म
(ग) नेपाली नाता नटुकेसम्म
(घ) चन्द्र र सूर्य नझुकेसम्म

८. घरायसी चिठी लेख्दा 'सम्बोधन' र 'अभिवादन' कहाँ लेखिन्छ ?
(क) सबैभन्दा माथि बायाँ किनारमा
(ख) सबैभन्दा माथि दायाँ किनारमा
(ग) सबैभन्दा तल बायाँ किनारमा
(ग) सबैभन्दा तल दायाँ किनारमा

९. 'खरानीको डोरी' कथाका आङ्दावा र आङ्फुर्वाको जीवन कसरी चलेको थियो ?
(क) नोकरीबाट (ख) ज्याला मजदुरीबाट
(ग) व्यापारबाट (घ) पुर्ख्यौली सम्पत्तिबाट

१०. 'बाखो घाँस खान्छ' वाक्यको बहुवचन कुन हो ?
(क) बाखो घाँस खान्छन् । (ख) बाखा घास खान्छ ।
(ग) बाखा घाँस खायो । (घ) बाखाहरू घाँस खान्छन् ।

११. 'तृष्णा' शब्दको अर्थ कुन हो ?
(क) सागर (ख) मृग (ग) प्यास (घ) घर

१२. बालकृष्ण समलाई हामी मुख्य रूपमा के भनेर चिन्छौं ?
(क) नाटककार (ख) कथाकार
(ग) कवि (घ) निबन्धकार

१३. 'तिमी किताब पढ' कस्तो वाक्य हो ?
(क) इच्छार्थक (ख) आज्ञार्थक
(ग) सम्भावनार्थक (घ) सामान्यार्थक

१४. 'पूर्ववक्ता' शब्दको अर्थ कुन हो ?
(क) पूर्वपट्टि फर्केर बोल्ने व्यक्ति
(ख) कार्यक्रममा सहभागी नहुने व्यक्ति
(ग) आफूभन्दा पछाडि बोल्ने व्यक्ति
(घ) आफूभन्दा अगाडि बोल्ने व्यक्ति

१५. 'आय' शब्दको 'विपरीतार्थक' शब्द कुन हो ?
(क) आर्जन (ख) व्यय (ग) आउनु (घ) रोकिनु

समाप्त

परिशिष्ट (क)

समाजभाषिक स्थिति विवरण फाराम

क्र.सं.	विद्यार्थीका नाम	लिङ्ग		धर्म					जातजाति					मातृभाषा					
		पु	म	हि	बौ	इस्	इसा	अन्य	बा.	क्षे.	ज	द.	अन्य	ने	था	अव	हि	मै	अन्य
१.																			
२.																			
३.																			
४.																			
५.																			
६.																			
७.																			
८.																			
९.																			
१०																			
११																			
१२																			
१३																			
१४																			
१५																			
१६																			
१७																			
१८																			
१९																			
२०																			
२१																			
२२																			
२३																			
२४																			
२५																			
२६																			
२७																			
२८																			
२९																			
३०																			
३१																			
३२																			
३३																			
३४																			
३५																			

३६																			
३७																			
३८																			
३९																			
४०																			

समाजभाषिक स्थिति विवरण फाराम

क्र. सं.	विद्यार्थीको नाम	अभिभावकको पेसा					अभिभावक शैक्षिक स्थिति									
		नोकरी	व्यापार	कृषि	सुकुम्	अन्य	निरक्षर		साक्षर		SLC		प्रमाणपत्र तह		स्नातक भन्दा माथि	
							आमा	बुबा	आमा	बुबा	आमा	बुबा	आमा	बुबा	आमा	बुबा
१.																
२.																
३.																
४.																
५.																
६.																
७.																
८.																
९.																
१०.																
११.																
१२.																
१३.																
१४.																
१५.																
१६.																
१७.																
१८.																
१९.																
२०.																
२१.																
२२.																
२३.																
२४.																
२५.																
२६.																
२७.																
२८.																
२९.																
३०.																

३१.																
३२.																
३३.																
३४.																
३५.																
३६.																
३७.																
३८.																
३९.																
४०.																

परिशिष्ट (ग)

कक्षा अवलोकन फाराम नं. १

विद्यालयको नामः

मितिः

शिक्षकको नामः

कक्षाः ७

विषय : नेपाली

समय

पाठशीर्षक :

क्र.सं.	कार्यकलापहरू	उत्तम	मध्यम	निम्न
१.	अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु			
	(क) पाठ्यवस्तु अनुरूपता			
	(ख) सान्दर्भिकता			
	(ग) उपयुक्तता			
	(घ) अनावश्यक			
२.	कक्षा प्रारम्भ			
	(क) पूर्व पाठमा आधारित			
	(ख) पाठको तयारी			
	(ग) पाठको शिक्षण उद्देश्य स्पष्ट			
	(घ) कक्षा व्यवस्थापन			
३.	शैक्षिक सामग्री			
	(क) दैनिक प्रयोगका सामग्री			
	(ख) चित्र, तालिका, ग्राफ			
	(ग) शब्दपत्ति, अर्थपत्ति, वाक्यपत्ति			
	(घ) चार्ट			

	(ङ) अन्य			
४.	शिक्षण विधिहरू			
	(क) प्रदर्शन विधि			
	(ख) छलफल विधि			
	(ग) प्रश्नोत्तर विधि			
	(घ) समस्या समाधान विधि			
	(ङ) अन्य			
५.	शिक्षक सहभागिता			
	(क) आफूले मात्र प्रश्न सोध्ने			
	(ख) प्रश्न विद्यार्थीबाटै माग्ने र सिधै उत्तर बताउने			
	(ग) विद्यार्थी-विद्यार्थीलाई छलफल गराउने			
	(घ) टिप्पणी गरिदिने			

परिशिष्ट (घ)

कक्षा अवलोकन फाराम नं. २

विद्यालयको नामः
मितिः

विद्यार्थीको नामः
कक्षाः ७

विषय : नेपाली
समय

पाठशीर्षक :

क्र.सं.	कार्यकलापहरू	उत्तम	मध्यम	निम्न
१.	विद्यार्थी सहभागिता			
	(क) प्रश्न सोध्ने (जिज्ञासु)			
	(ख) सोधेको प्रश्नको मात्रै जवाफ दिने			
	(ग) प्रश्नको जवाफ दिन हिच्किचाउने			
	(घ) टाउको घोप्टो पारी बस्ने			
२.	बोलीको स्पष्टता			
	(क) स्पष्ट बोल्ने			
	(ख) डराएर बोल्ने			
	(ग) बोल्दा काँप्ने			
	(घ) नबोल्ने			
३.	शिक्षकप्रतिको व्यवहार			
	(क) शिक्षकको भनाइ पूर्ण अनुसरण गर्ने			
	(ख) शिक्षकको भनाइ प्रति प्रश्न गर्ने			
	(ग) शिक्षकको भनाइ इन्कार गर्ने			
	(घ) छुट्टै धारणादिने			
४.	अन्तर्क्रियाको विषयवस्तु			
	(क) पाठ्यवस्तु सान्दर्भिकता			
	(ख) पाठ्यवस्तु अनुरूपता			

	(ग) उपयुक्तता			
	(घ) अनावश्यक			